

August Cesarec

Tonkina jedina ljubav

I.

Motto: *Malena vremena - malene teme*

Bilo je to u vrijeme kad je ono ljubomorno ratno čudovište kojemu se niko neće priznati ocem a svi su mu majka, ležalo još samo kao tajni embrio u mračnoj utrobi bankarskih, ministarskih i generalštopskih rezervatnih kasa. Bilo je to još u takvo predratno vrijeme kad se ljudima, pogotovo onima malima koji su poslije bili najvećom žrtvom, moglo činiti da su vodom pokršteni Evropejci za krštenje krvlju sposobni samo na dalekoj i valjda još divljoj periferiji svijeta, negdje tamo u istočnoj Aziji kad se radilo o žutim Japancima, ili u južnoj Africi kad se vodila borba sa, valjda crnima, dok su u Africi, Burima.

U našem gradu, manjem tada za više od pola nego što je to danas, u gradu tek s počecima kinocivilizacije i revolverprogresu, i prema tomu sa valjda barem upola tajnim policijskim arhivom od današnjeg, živjelo se, barem prosječno uzeto, još malograđanski idilično. Bilo je doduše i tada različitih uzbuđenja, no kao što tada još nikog nije uzrujavalo nešto takova kao što je rat, nije to nikog ni nešta takova, kao što je to jedna nemirna kći rata, s preteškim imenom da bismo ga tu mogli ispisati. Pa već i sam vanjski izgled grada bio je spokojniji: njegove ulice nisu uzbuđivali automobili, motocikli i električni tramvaj, nad krovovima i mnoštvom njegovih zvonika nisu bumbarali aeroplani i strujali valovi radija; - ritmično su po ulicama kloparali samo fijakerski konji, cinkali bicikli i brencao konjski tramvaj, a zrak je bio samo još carstvo za golubove i vrapce, oblake i vjetar, i najviše još za šarene dječije balone po groš.

U to vrijeme još i oni pomoću kojih se poslije u život probudilo čudovište rata u samoj Evropi, mislimo tu soldate, izgledali su da postoje samo zato da budu za dekoraciju i paradu, i najviše još za flert. Šareni, u svim mogućim uniformama, kako nam ih je to namrlo vjekovno jedno carstvo: - domobranci, zategnuti u svoje modre triko-hlače kao da će svakog časa nastupiti negdje u cirkusu, kanoniri u crvenim hlačama i kapi kao crveni đavoli, dragoneri sa svojim gajtanima i kacigom kao da će sad na vitešku kakvu obdulju, mnogo skromniji saniteci, no i oni još uvijek u boji, smeđoj ozbiljnoj boji i sa znakom svoje humane dužnosti u širokim, od domobranskih mnogo širim bajonetama za pojasom - ti soldati, i sami oni, određeni i dresirani već tada za kasniji pokolj, izgledali su također nekako idilično, a svakako romantično. Sa svojom nošnjom zanoseći na romantiku boje, oni su u sebi imali nešto tako reći ženskastog, ili, da ostanemo na tlu muškaraštva na kom su oni bili jer inače ne bi bili soldati, to su onda oni podsjećali na one mužjake o kojima pripovijeda zoologija i Darwin da su šareni, nakićeni i kitnjasti samo zato da se time dopadaju i privuku k sebi ženke.

No, a to im je i uspijevalo. Skromno mislimo, i ne izričemo pri tome nikakvo veselje, kao uostalom ni žalost, da im je to, barem u našem gradu, više uspijevalo nego danas. Crvene hlače, kričljive kao strasna, nestišana, ali smirenja željna krv, modre triko-hlače, iz kojih se jasno ističu jaki muškarački listovi, da te s njima stegnu kao kliještima, sabljica koja zvecku i zvoni po asfaltu, kao što to može zvoniti samo još srce, zaljubljeno i ponosno, da se za tobom okreću drugi ili druge - takova šta, zar je to bilo malo mnogoput i za mnoge napirlitane poludjevice u salonima, a kamoli za onaj mali i sitni ženski svijet koji se po cio tjedan prebijao i robijašio u kuhinji, uz tuđu bebu i u tvornici, a malo, malo zra-

ka i mogućnosti za odmor i razonođenje dobijao samo u nedjelje i praznike poslije podne?

Nije to bilo malo za mnogu služavku, bonu, kuharicu, radnicu i drugi sličan ženski svijet, pa tako to, sasvim prirodno, iako popraćeno čudnovatim okolnostima, nije mimoišlo ni Tonku Novoselovu.

Zapravo je Tonka Novoselova, usprkos već tada navršene trideset i druge godine, bila u svemu, što se tiče Amorovih posala i intriga, naročito, nenačet izuzetak. Doduše, zli jezici njenih susjeda znali su šaputati i drukčije... Tonka je bila siročica, još u djetinjstvu umro joj je otac, a kasnije i majka. No na sreću, majka je ostavila iza sebe drugoga muža, i to je bio Tonkin spas, jer je kod ovoga, budući da se on nije po drugi put oženio, ostala kao gazdarica. I onda, baš su u tome bili zli jezici: da je Tonka uopće u svemu u očuha zamijenila pokojnu ženu, dakle i u noćnim dužnostima... Tako se bar o tome, na svojim šaputavim domjencima sa susjedama, preklinjala njena najbliža susjeda. A to je onda moglo biti vjerojatno iz dva razloga: prvo, jer je ona imala svoj krevet upravo do stijene gdje je, s druge strane, bio Tonkin, i drugo, jer je ona bila gospojica od doduše nekih pedeset godina, no zato još uvijek bila žena s mnogo mladenačke nostalgije, pa prema tome sigurno mogla imati izoštren sluh za šapat i šumove, makar to bilo i u krevetu preko zida.

No, dok je takova bila paučina fame oko Tonke i njenog očuha, u stvari je istina - i to je osim Tonkinog hrkanja i prevraćanja u nešto škripuljivom njenom krevetu stara gospojica mogla jedino čuti preko zida - istina je bila samo u tom da je već davno, davno, pred više od godine dana, a tek mjesec-dva poslije majčine smrti, Tonkin očuh jedne subote i kasno već u noći došao kući nakresan kao možda nikad prije toga. I, kako mu je ona, ustavši u košulji iz kreveta, otvorila vrata, tako ju je on zagrlio, a zatim sjeo na njezin krevet, pa govorio, govorio, ne dao se odande, htio nešto više... No shvativši ga, kako ga u prvi mah uistinu nije, Tonka ga odgurnula od sebe, počela da viče. A i on je rogoborio, kleo još i u krevetu, naravno, već svome. I to je bilo sve. Sutradan, kad se on rastrijeznio, možda se više nije ni sjećao šta je htio u noći, ili bar nije o tom više ništa govorio. I nikad poslije, kroz cijelu godinu dana, nije on, premda je još pokoji put znao kući dolaziti dobre volje, pokušavao ništa slična. Od rana jutro, pa preko cijela dana, osim o podne, radio je on kao sluga u jednoj velikoj i blizoj trgovini stakla, a uvečer lijegao je rano i pokazivao još samo smisao za dobro i čvrsto spavanje. Možda je uostalom imao gdje drugdje koju drugu ženu, moglo se to suditi po tome da je znao kući dolaziti kasnije i onda kada očito nije bio u birtiji, jer je bio potpuno trijezan... No Tonka ta žena nije bila - drage susjede, i vi, stara gospojice preko zida, ona to uistinu nije bila!

Uostalom, da je i bila, šta bi u tome bilo strašno? I najmanji crv i buba, sisavac ili nesisavac, ima u svom kraćem ili dužem životu pravo na svoj komadić srasti i sreće, i oni ga to, makar i samo instinktom, uzimaju, jer inače ih više ne bi bilo. Zašto to dakle ne bi smjelo biti i za ljudsko čeljade, Tonku?

Divlji brak? Divlji brak! A koji je brak tako pitom i složan, da se i on, premda uzakonjen milošću sakramenta, ne bi bar na momente mogao nazvati divljim?

A Tonka je bila, kako se to kaže, žena u naponu snage; nimalo kakav sušičav i rahitičan tip iz današnjih modnih žurnala. Nešto malo doduše previše blijeda kao opatica, sazdana je ona bila po tipu courbetovskih, rubensovskih žena. Mogla se ponositi s jedrim, punim grudima koje su ispunjavale bluzu da se ta nad njima ispinjala kao vrhnje nad loncima zakipjela mlijeka; s bedrima da ta sa svojim oblim širinama nisu mnogo zaostajala za tamburaškim berdetom; s nogama koje su tada, u vrijeme sukanja do zemlje, bile još doduše sakrivene, no bile krepke i punih listova; - vidjelo se to naročito u kišovite, blatne

dane kada je Tonka, da se ne zablati, podizala suknje, pa se noge, još jače poradi debelih čarapa, pokazivahu čvrste i masivne kao što su pokatkad čunjevi na kuglanama.

Ali sve to, sva ta Tonkina tjelesna građa, što joj je ona koristila, makar da se moda tadašnjega vremena nije tako stavila u neprijateljstvo spram volumena kako se to danas? Šta joj je koristila, makar da je Tonka po svom niskom položaju na ljestvici društvene hijerarhije dolazila kao žena u obzir samo za onaj manje ili više isto tako situiran muški svijet za koji moda, kad bi i bila drukčija, onako kao ni danas nije nikakav diktator, i za koji, štaviše, po zdravom još i prirodnom osjećanju za veću svrsishodnost produženja vrste, malo veći volumen izaziva većinom prije veću negoli manju simpatiju?

Tonki to, od njena djevojaštva pa do trideset i treće već godine, nije koristilo ništa. Prije svega, ona u licu nije bila lijepa. No to bi bilo još najmanje. I ružne žene znaju naći svoje Adonise koji ih ne baš tako rijetko s kakve klupe ili iz grmlja dovode preko oltara u bračnu postelju. Osim toga, ako Tonka nije u licu bila lijepa, nije bila ni tako ružna. Njene oči bile su doduše raznobojne, jedno oko plavo, drugo žuto, a obadva odviše izbuljena. Nos joj je bio previše malen, frnjast i s bubuljicom na vrhu, i uopće joj je lice imalo neki tup i ograničen izraz. Ali zato su joj usne bile male, lijepo rezane i mekane, da bi poljubac tamo među njih stao kao u dva mekana jastučca. I što se baš ograničena izraza tiče, zar je to i kod lijepih žena rijetkost, pa ipak im je uspijevalo i uspijeva da ne samo nađu nekog za bračnu postelju nego su postale i postaju milostive, imaju vile, voze se bar danas u autima, briljiraju u društvu, prave preko muževa čitave nove političke obrate i situacije?

Tonkina tragedija bila je najviše u tom da je bila strašno nagluha, gotovo gluha. Posljedica je to bila jedne bolesti u djetinjstvu, a uslijed nje Tonka je od ljudskog govora, koji je ipak tako potreban i za ljubav, nešto malo razumjela samo onda ako joj se - nije to baš moralo biti u samo uho - jako vikalo, ili samo onoliko koliko je to mogla pročitati na usnama i po kretnjama svojih sagovornika. Tako je to s njome bilo, i koliko je s jedne strane bila istina da joj to sprečavalo uvijek svaki, ma samo i lakši a kamoli ozbiljniji ljubavni odnos, toliko je s druge strane bilo vjerojatno da se baš radi te njene gluhoće najviše i učvrstilo kod njenih susjeda vjerovanje u ono o čem ih je uvjeravala njena najbliža susjeda, stara gospojica: da je naime Tonka, kako je već rečeno, imala taj odnos sa svojim očuhom. Zajedno su se i sami našli pod istim krovom, nitko ih ne smeta, on je još krepak muž, a ona mlada, i nikakav nisu krvni rod, pa šta je onda drugo moguće?

Ipak treba priznati da su tu pretpostavljenu situaciju između njih dvoje vrijedne susjede i građanke, iako je vrijeme bilo u moralnom pogledu manje širokogrudno negoli što je to danas (a da li je tako uistinu?) - primale prilično lojalno, te dugo i dugo o tome što su one o njoj držale i šaputale Tonka nije znala ništa.

No jednom je to morala doznati... Kuća u kojoj je stanovala činila se doduše s ulice mala, ali je unutra imala prigradnje i bila cio labirint - i tu je bilo susjeda premnogih i presvakakvih, a da bi bilo koja tajna mogla ostati tajnom zavazda. Pogotovo to za onu koje se ona najviše ticala.

Radilo se samo o tome da se Tonka zaplete u kakvu svađu, kakvih je u kući između starnarka bilo možda toliko koliko je i dana u godini, a u kojima jezik, bujan i inače, nabuja još i više, postaje vjetrenjača koja se okreće neodgovorno prema vjetru prvog mislenog refleksa i ne pazi više na granice koje mu postavlja razum, humanost i sudski propis, po kome za svaku tvrdnju treba dokaza.

Tonka se uslijed svoje gluhoće teško sporazumijevala sa susjedama, živjela je prema tomu mirno i povučeno. Ali se ipak dogodilo da je i ona morala u svađu.

Unatoč sve svoje gluhoće, a usto je bila i nepismena, Tonka je bila dobra i revna domaćica - u tom je očuh s njome mogao biti samo zadovoljan. Na trgu se znala dobro pogađati i kupiti samo dobre stvari, i kuhala je tečno i valjano. U stanu i kuhinji bila je uvijek čistoća i red, rublje uvijek na vrijeme oprano i uglačano, i nikad se nije dogodilo da bi očuhu ostalo nepokrpano rublje i čarape. Povrh toga Tonka je imala i drugih konstruktivnih kućanskih sposobnosti, i jedna je tu radišnu i štedljivu ekonomku naročito uveseljavala. Bilo je to da je ona u svojoj drvarnici držala kokoši koje su joj u proljeće valile mnoge, mnoge piliće, a inače uvijek nesle svježja i krupna, krupna jaja. Koko-kokodak! - koliko li je to bilo veselje kad joj se činilo da čuje njihovo kokodakanje, premda je ona stanovala u kući sprijeda, s prozorom na ulicu, a drvarnica bila u dvorištu sasvim straga; - i koliko li je bilo veselje još veće kad je, s jajima u ruci ili kecelji, prolazila mimo stanara i stanarki preko dvorišta! Bila su to obična, kokošja jaja, no veselje, a i ponos s kojim ih je nosila bio je takav kao da je u kecelji ili ruci nosila grude zlata.

No onda, onda, najprije jednoga dana, pa i dana slijedećih, jaja nema... Kokoši su kokodakale, pijevac je pred koji dan pred njome obljubio jednu kokošku, pa je sigurno tako i druge, ali ploda od toga nikakvog!

Moglo je biti samo to da jaja neko krade. Ona je doduše uvijek pomno zaključavala na drvarnici vrata, i lokot je bio čitav, no zar nije tko u drvarnik mogao i drukčije? I uistinu, kad je Tonka konačno malo bolje razgledala i ispitala na drvarniku letve, našla je da su dvije, sasvim uza zid, samo prslonjene - eto, otvor tata bio je nađen, o tatu se radilo sigurno! I slučaj je htio da je baš poslije toga otkrića, na prolazu preko dvorišta, kroz otvorena vrata bravarske radionice koja je pripadala mužu kućepaziteljice, spazila šegrte kako na svojoj bravarskoj vatri peku kajganu!

Otkud njima jaja, i zašto su brzo zatvorili vrata kad su spazili da ona prolazi mimo?

Ona svadljiva, burna lima koja je među stanarkama te kuće bila tako česta, i spram koje je Tonka uslijed svoje gluhoće stajala toliko po strani da je do nje od te plime dopirao samo slab i nerazgovjetan žubor - ta plima je sad nju, uvrijeđenu i rastuženu strašno, zahvatila i samu, dignula se baš po prvom razlogu iz nje same.

- Kradljivci! Tati! A-a-aj. Boga ih nije strah! - stajala je ona pred radionicom i psovala takovim glasom da se brzo strčala sva kuća. Kao svi nagluhi i gluhi, ona je, i kad je bila mirna, govorila glasom jakim kao da viče, a sada je taj glas premašio sama sebe i, što je naročito značajno za nj bilo, podrhtavao je i tresao se u grlu da je iz njega, neka nam bude oprošteno što kažemo, izlazio meketav kao u koze.

Sva se kuća dakle strčala na to još nečuvano čudo od glasa, no ispred sviju, iz nedaleke kuhinje, kućepaziteljica. Razlog za svađu bio je malen, no u malenom svijetu, kao uostalom i velikom, nije rijedak slučaj da je sukob to veći što je za nj razlog manji. I Tonka je sigurno imala pravo, vidjelo se to po šegrtima, koji su se doduše opirali da bi oni krali jaja, ali pri tom i međusobno sebi namigivali i podsmijavali se; - pravo je imala Tonka, ali zar je to bilo pravo i za kućepaziteljicu?

Bio je to div od žene, kad je stala na otvorenu polovicu starinskih kućnih vrata, mogla se uz nju provući samo još mačka. I nije bila loša žena; u mladim svojim danima ne jedno je dijete od koje susjetke, ako je ta bila odsutna, a dijete plakalo, nahranila i umirila kao rođena mu mati na svojim omašnim prsima. Ali je bila temperamentna, vlastoljubiva i tašta. Kad već kao poštovana građanka i obrtnica nije imala svoje kuće, kao što su to imale mnoge druge njezine kolegice, držala je neobično mnogo do toga da bude uvažavana ne samo kao kućepaziteljica, to bi bilo malo i prosto, nego čak kao neka predstavница milostive gospođe kućevlasnice, s kojom je stajala, kao jedna od najstarijih njenih stanarki, na vrlo dobroj nozi, a koja je stanovala drugdje, u jednoj svojoj vili. I baš ta potreba

uvažavanja i posluha, pa onda neko strasno, katkad gotovo slijepo osjećanje za nepovredivost svega što se ticalo nje i njene brojne obitelji, uključivši tu i kalfe i šegrte - baš to je bio glavni razlog da se u kući dizala stalno tolika bura. Rijetko je koji susjed bio pošteđen od njenog napadaja, s nekima je i tada živjela u krvnoj zavadi; a svađu je dizala za tricu, pa štaviše, ako se koja svađa i nije ticala nje i njenih, umiješala se u nju takođe, uvijek htijući da ima pravo samo ona i nitko drugi.

Tako je sad, čuvši Tonku što više o njenim šegrtima, istupila pred nju, izasula na nju cijelu bujicu grdnji - u riječima ona nikad nije bila izbirač. Njeni šegrta da krađu? Šta ona misli da njeni šegrta kod nje gladuju, pa su im potrebna tuđa jaja? Gluha, lažljiva prasica! Prasica, da, jer kako ona uopće smije tamo u drvarnici držati kokoši? Ono je kotac, a ne drvarnica! Smrdi po cijeloj kući kao najgori zahod! I to će ona reći kućevlasnici, pa ako gluhoj mrcini nije pravo da više ne smije držati kokoši, neka seli van!

Tako i slično se razgoropadila gospođa bravarica. I Tonkine kokoši sigurno nisu tako zaudarale kako je to ona tvrdila; uostalom, imale su i druge stanarke kokoši, pa i ona sama, i dvije-tri su se upravo plele u blizini... No to i nije bilo glavno. Glavno je bilo da je ona u srditosti svojoj izvalila i ono što se dotle o Tonki nikad nije reklo glasno i pred tolikim svjedocima:

- Mrcina jedna! I ti se pozivaš na boga! Bogomoljka hoćeš biti, a očuha imaš za šoca i živš s njime kao prasica bez blagoslova! Skrij se radije da te nitko ne vidi! A ionako te nitko neće da gleda, osim tvog šoca očuha! Nisu drugi muškarci tako ludi da bi koji htio takvu gluhu kobilu!

Premda je to ona vikala u piskutljivom cikutu, tako prodornom da su se na kućna vrata sletili čak ljudi s ulice, Tonka ju nije čula ni razumjela. Ona je, našavši se tako nenadano pred tim razburjalim divom od žene, razumjela uopće samo to da ta žena brani nepravu, pa je podivljala i sama, zabavila se sva samo sa svojom vlastitom vikom. Kokoši nju stoje novaca, jaja su na trgu skupa, šegrta su od njenih jaja pekli kajganu, kradljivci su, i bog će ih i majka božja kazniti, kao i sve koji tu krađu brane! Sram i vas budi, sram! Malone je na kućepaziteljicu i pljunula.

Nije to na sreću, jer bi, kako su se već, osim već prisutnih šegrta, zbirali kućepaziteljicini domari, bilo i batina. Tako se ta svađa završila time da se Tonka, larmajući još uvijek, povukla u svoju kuhinju. I onda, već poslije podne toga istoga dana, baš u toj istoj kuhinji, čula je ona i razumjela od jedne susjede sve što je o njoj i njenom očuhu vikala kućepaziteljica.

Ta susjeda, koja se tako požurila da joj to kaže, bila je jedna od onih s kojima je kućepaziteljica bila u krvnoj zavadi. Njen muž bio je kantinijer, ili tako nešto, u Prometnom uredu, starom Betribslajtungu. Prodavao je tamo slaninu, kobase, pecivo, a strašno se kućepaziteljici zamjerio što se jednom hvalio da je i on obrtnik. Pa to i koješta drugo, jer su se međusobno potukla njegova i kućepaziteljicina djeca, i svejedno još šta, dovelo je do toga da su jedne večeri najstariji kućepaziteljicin sin i šegrt njega dočekali u mraku kućne veže i stali ga tući. A to je tad njegovu ženu, upravo spomenutu susjedu, uzrujalo tako da je, kako je upravo pred muža dolazila sa zapaljenim lampašom, s tim istim lampašom, zaboravivši da ga bar utrne, dobježala čak na policiju da tamo podnese prijavu i traži pomoć. Pomoć je i došla, i stvar se još uvijek rješavala kod suda - i sve je to onda bio dovoljno velik razlog da je ta susjeda, premda inače dotad nije mnogo marila za Tonku, došla k njoj, psovke kućepaziteljicine iskitila i naduvala još više, učinila uopće sve da, dobivši i nju uza se, proširi još više front neprijateljstva protiv kućepaziteljice.

Samo je to moglo svršiti zlo i za nju samu. Brzo je morala umaći iz kuhinje, jer se Tonka uzrujala i uzvikala tako da je sreća bila jedino u tome što tad baš nije kućepaziteljice bilo

kod kuće. Inače bi sigurno došlo opet do svađe, koja tad ne bi mogla mimoći ni nju... Uostalom, do toga je drugog dana i došlo, i nastavljalo se tako, usprkos pomirljive intervencije Tonkina očuha i na jednoj i na drugoj strani, nekoliko dana uzastopce. Konačno, sve je, barem za prvi mah, svršilo time da je na scenu nastupila i kućevlasnica. Tonkinom očuhu zaprijetila je, ako ne umiri svoju pastorku i ne makne iz drvarnice kokoši, otkazom stana, a tako isto i ženi kantinjera, ako će svoj spor koji ima s kućepaziteljicom kod suda pokušavati i dalje da rješava ovdje u kući svađama i spletkama.

Da, i to treba reći: Tonkin očuh, kad je od Tonke čuo kakvom se klevetom na nj i na nju nabacila kućepaziteljica, slegnuo je ramenima i odbio, kako ga je na to preko Tonke huc-kala i kantinjerova žena, da kućepaziteljicu tuži sudu. On je, reče, učinio što je mogao i što je jedino imalo smisla, prosvjedovao je kod kućepaziteljice same da ga s takvim nečim optužuje. I glupost je to sve - bapska posla! - viknuo je Tonki u uho i dao se radije na to da sebi reže kurje oči.

U stvari, on je odavao dojam čovjeka kojemu baš i ne bi bilo tako glupo kad bi bilo onako kako ga je to optuživala kućepaziteljica. No dosta o njemu i vratimo se Tonki. Za nju je taj cio slučaj bio od važnosti mnogo veće nego te, da je morala ostati bez svojih kokoši i kokošnjih jaja. Cio taj slučaj, i zato smo ga baš iznijeli opširnije, probudio je u njenoj, gluhoćom ograničenoj duši nešto što je prouzročilo da je za nju u trideset i trećoj godini dozrela situacija u kojoj oko postaje življe, krv glasnija, volja i spremnost veća, da i ona prihvati prvu priliku za igru s Amorom i makar i sama nastavi srce za njegovu strelicu.

Konačno - neočekivano i još prije nego bi se to ikad nadala - Amor se pojavio, i njegova ju je strelica pogodila. Moglo bi se štaviše reći da to nije bio Amor sa strelicom nego Amor s topom - u njenom životu se pojavio i u srce zasjeo - o, simpatijo žena! - baš miljenik i službenik Marsov, jedan od onih sa crvenim hlačama i kapom, gospodin kanonir.

Ljubav je u trideset i trećoj godini došla, samo u kakva će te nova zla i smutnije, razočaranje i poraz uvaliti ta tvoja ljubav, o jadna, nesretna Tonko!

II.

Premda smo ustvrdili da je Tonka Novoselova, što se tiče Amorovih posala i intriga, bila do svoje trideset i treće godine naročit i nenačet izuzetak, bilo bi krivo kad bi se ta tvrdnja uzela sasvim doslovno. Kao što smo je opisali, bila je Tonka zdrava i jedra žena, pa je već samo to - usprkos prevelike gluhoće, da bi se čemu zavodljivijem o ljubavi mogla poučiti iz slušanja, i usprkos nepismenosti, da bi se to isto mogla možda iz čitanja - bilo dovoljno da je za zavodljivost, potrebu i sreću ljubavi doznala ona već davno, davno, pomoću same sebe, iz svog vlastitog tijela. Bilo je to, još od prvog djevojaštva, glas iznutra, glas čežnje, i on je ostajao, bio budan čak i onda kad je one noći sjeo na njen krevet njen očuh. I može se reći čak i to: Tonka je mnogoput poslije te noći mislila i kunjala nad mišlju: kako bi se ponašala, da je očuh s istom namjerom i željom došao k njoj još jedanput... No on to više nije učinio, a ona nije smogla ni snage ni načina da ga na to navede, štaviše, prepadala se već i same misli da bi takav grijeh između njih bio zbilja moguć...

Takav grijeh!

U onoj svađi radi kokošnjih jaja kućepaziteljica je Tonku nazvala bogomoljkom, i uistinu je Tonka bila jako bigotna. To bi bilo rijetko da bi ona zanemarila koju lamentaciju pred Uskrs ili zornicu pred Božić. Često pod tjednom išla je na ranu misu ili na večernjicu i

blagoslov, a večernjica i blagoslov u jezuitskoj crkvi u nedjelju i na praznike popodne bili su za nju tako obligatni kao što možda nisu bili ni za same jezuite. Pa i kod kuće, u njenoj kuhinji, moglo ju se vidjeti vrlo često kako kraj svojih lonaca na štednjaku sjedi s krunicom među prstima.

Ljudi koji još vjeruju, ili su farizeji ili djeca, bez obzira na broj godina koje pri tome nose na plećima. Što se Tonke tiče, ona je u tom u svojoj trideset i trećoj godini ostala dijete kakovo je bila u devetoj ili desetoj godini kad još tako jako nije izgubila sluh. Sve one fantazije i priče, obećanja i zastrašivanja koja se u ime nesretnog Galilejca a zaslugom jedne duhovne i svete matere provlače čovječanstvom već stoljećima, a koja joj je još pravovremeno, prije gubitka sluha, usadila u dušu njena također vrlo pobožna, tjelesna majka - sve je to u Tonke ostalo godinama i godinama potpuno netaknuto i neuzdrmano. A tu su još onda došli kasniji uticaji, uticaji njenih polazaka u crkve, pa su njeni djetinji religiozni pojmovi i nepojmovi očvrtnuli još više, prstonaprosto razrasli se i zgusnuli u takovu zlokobnu mrežu praznovjerice i straha, da se u njoj, dirnuta jednom napašću grijeha, njena malena, samotna i bespomoćna duša koprcala jedno i bezazleno kao kakva bijedna, uhvaćena muha.

Očuhu da se poda, čovjeku kojega je nazivala tata? S očuhom da živi kao žena, a sve bez božjeg blagoslova? Kao one prve noći, tako je to i dalje za nju, isključujući i poražavajući sve ostale misli i čežnje, ostalo grijehom koji poslije smrti neodvrativo biva kažnjen vječnim ognjem i mukama u paklu; - a pakla se ona užasavala tako da bi u tome sigurno i u najсредовјечнијем средњем vijeku mogla biti uzorom.

No bi li to još potpuno ostalo tako, ne bi li vrućina krvi, koju je katkada osjećala mogla nadvladati strah od vrućine pakla kada onaj koji bi mogao ohladiti tu vrućinu, bar prvu ako ne drugu, ne bi bio očuh nego netko drugi?

Kod Tonke su ponekiput stanovali podstanari, obično mladi, siromašni studenti. I kako ih je samo redila, išla im na ruku! Koliko puta su oni od nje dobili besplatnu užinu, s mnogo vrhnja u kavi, kruha koliko su htjeli... Ali sve je bilo uzalud! Oni su uzimali što im se dalo, ne gledajući njene lijepe poglede, ne videći ili ne htijući da vide trepet čežnje s kojim se ona motljala oko njih - sve im je to bilo najviše šala, nešto za smijeh i ismijavanje!

A sada već dulje vremena nije bilo nikakvih podstanara. Bio je jedan student, no obolio je i otišao, a onda su došle i sada su još trajale ferije, pa je cedulja, čak i za podstanara kakvog drugog zanimanja, stajala na kućnim vratima uzaludno!

Uzaludno, i to baš u vrijeme kad se u Tonke, poslije svađe s kućepaziteljicom, probudilo i razgorjelo ženstvo kao još nikad. U biti, to je prije svega došlo zato, jer se ona osjećala strahovito uvrijeđenom. Ona da bi samo zato morala biti dragom svoga očuha, jer ju, gluhu, neće nitko drugi? Nitko drugi - zar je ona žena zbilja samo za prezir?

Bilo je to i prije da se Tonka pokatkad pogledala u zrcalo i inače, a ne samo onda kada se češljala i oblačila. No sada je to bilo češće. Prije se ona, poslije dugih i uzaludnih molitvi da pročuje bolje, već izmirila s time da je tako nagluha, no sada ona više nije nikom, a najmanje kućepaziteljici dopuštala da bi bila tako gluhom. Ona čuje, čuje sve sasvim dobro, to je laž da ne čuje!

A ako čuje, kako ju onda ne bi htio nijedan muškarac osim očuha? Nije ju nitko htio, jer ona pravo nije nikog htjela, bojala se grijeha...

No grijeh...? Zar nema ispovijedi da i najveći grijeh okaje? Glavno je da nekog nađe, nekog koga će onda moći da dovede i u kuću, svi stanari, pogotovo ona prosta kućepazite-

ljica da vidi da ona ima, ima dečka; dečka koji nije njen očuh nego baš dečko, pravi dečko, možda čak zaručnik, a onda možda i muž!

Muž!

No kako do toga, kako uopće do dečka? Nejedanput je Tonka po danu visjela na prozoru i gledala, neće li se tko zaustaviti pred ceduljom na kućnim vratima. No kad bi to i bilo, pa da dođe stanar koji bi se zaljubio u nju, zar bi to bilo baš tako zgodno dok bi ta ljubav između njih dvoje, budući da bi on već bio tu, ostala dulje vremena sakrivena i tako ostala bez onoga efekta koji je ona odmah trebala, naime da dečka ona sama dovede u kuću ili taj sam dođe, pa pred svima pita baš za nju? To bi baš trebalo, to - no gdje takvog čovjeka naći? Ulice su pune, pune muškaraca, mnogo ih je kao brojeva na lutriji. No ti brojevi po pravilu samo dolaze, uzimaju, a ne uzimaju se - odnosno, kad bi ona i sama jednom prišla, naturnula mu se, zadobila ga, otkud joj jamstvo da bi baš taj broj značio za nju zgoditak koji je željela? Pa onda, i kako prići, sama prići - bože moj, zar to ne čine, kako je to jednom i sama vidjela - one najgore, one što u svojoj uličici muškarce zovu s prozora?

Ipak, u svoj toj duševnoj uskomešanosti u kojoj je glavinjala između taštine i srama, želje i straha, Tonka je, kad je kud izašla na ulicu, postala živa, oči su joj vižlale i skakutale za muškarcima kao dvije vjeverice, leđa postala mnogo elastičnija da se za kim okrenu... Kuda god je izlazila, ma samo i na trg, koji joj od stana nije bio dalek, oblačila se uvijek u bolju haljinu, vazda spremna kao djevica u evanđelju...

I onda, onda... - prošlo je u tom njenom duševnom i tjelesnom stanju tek kojih deset dana, pa je iz već jako, jako natuštenog i bezizglednog neba zasjalo ipak sunce - recimo sunce, a inače već znamo da se to u njenom malom, uvrijeđenom i samotnom životu javio Marsov miljenik u crvenim hlačama, gospodin kanonir.

Bilo je ljetno nedjeljno popodne, zapravo takvo kad je sunca bilo dovoljno i bez toga kanonira. Ono je doduše samo još u kosoj svojoj ljubavi za zemlju padalo preko krovova gradskih kuća i ljubilo samo još kuće od njihovih prvih spratova naviše. No toplo i sparano bilo je zato u gradu još uvijek, i asfalt na trotoarima bio mekan, da su petice cipela u njega upadale kao u tijesto.

Tonka je tada pošla na oblgatnu svoju večernjicu i blagoslov u jezuitsku crkvu. Tada tome nije bilo davno da je ta crkva bila sagrađena i pobožnom prometu bila predana uz veliku kavgu crnih i crvenih. I nešto baš ta kavga a nešto možda i to da je imala dva tornja, kako je to prije nje imala samo katedrala, najposlije još i novost, i koješta još drugog jezuitskoga - pa je sve to bila reklama i senzacija takva da je dobrodušan i naivan naš svijet u tu crkvu jurio kao bujica.

A tako je ostalo i poslije, te je i tog nedjeljnog popodneva kad je Tonka ušla u nju, ta crkva, velika i prostrana, bila već tako puna, da Tonki nije preostalo drugo nego da se stisne uza zid, sasvim u dnu, u niši pred prvim oltarom, po strani. Bilo je to uostalom zgodno mjesto, jer iako je bila blizu ulaza, ipak je bila izvan matice strujanja sve novih i novih dolaznika. A opet, bila je blizu tako da je mogla vidjeti u lice te dolaznike; - inače im je svima koji su već došli i stajali ili sjedili pred njom mogla vidjeti samo leđa i zatiljke. A trebala je, htjela vidjeti sve...

Danas je tu duša njena bila u neobičnom uzbuđenju. Još vani, na ulici, ona je vidjela nekoliko para ljubavnika, soldate s njihovim curama, cure s njihovim soldatima, i nisu išli ovamo, u crkvu, nego nekud drugud, očito na blizo Sajmište. Tamo su bile panorame, vrtuljci, njihaljke, tamo se zbirao mladi, zabave a sigurno i ljubavi željan svijet; - ljubavi željan, jer očito je u njemu bilo i takvih cura koje još nisu imale dečka, i takvih muškaraca

- muškaraca! - koji još nisu imali cure... Bila je već Tonka tamo, no pred dugo već vremena, u jedan sajamski dan, a danas ju je, na pogled ljubavnih parova, opsjelo to kao još nikad, da i opet pođe, pođe i ona...

No ipak, svladala se, prepala se grijeha da zanemari crkvu, i poslala je najprije ovamo. Tu je, blizu glavnog oltara, optočenog nizovima električnih i, usprkos još dana, ipak već zapaljenih žarulja, na kamenoj propovjedaonici stajao i propovijedao isusovac, čovjek u muževnim godinama, s markantnim crtama lica, vrlo lijep, vrlo živ, vrlo glasan. Tonka ga je znala već s prijašnjih propovijedi, i on joj se vrlo dopao uvijek, pa i danas. No to je bilo daleko, nedostiživo voće, i grijeh bi to bio još ponajveći - radije je pogledavala spram ulaza, kakvi tu ulaze muškarci, jesu li sami, imaju li i oni nemiran pogled...

- Hoćemo, hoćemo! - trgao ju je iz te pažnje buran šum glasova iz cijele crkve. To je propovjednik, na koncu svoje propovijedi, pozvao prisutne svoje predrage vjernike na posluh ugroženoj crkvi, a svjetina se odazvala u jednom burnom uskliku, tako te je crkvom to zahučalo i odjeknulo metalnim oštrim zvukom kao da je odnekud u nju pala cijela naslaga limenih ploča.

- Hoćemo, hoćemo! - šta su oni htjeli? Usprkos jakog glasa koji je odzvanjao crkvom kao u najakustičnijoj parlamentarnoj dvorani, propovjednik je danas za Tonku bio predalek da bi ga, kad bi i bolje pazila, pravo razumjela šta on govori. No ipak, toliko je po smislu i duhu sve te okoline razumjela, da se taj »hoćemo« tiče nečeg svetog i bogu odanog - a šta je, međutim, ona sama htjela?

Nitko ju ionako nije od dolaznika gledao s osobitijim kakvim pogledom; skrušila se, prestrašena i u tjeskobi, pa kleknula kao i drugi na molitvu, a onda gledala samo spram oltara.

Tamo je, poslije propovijedi, sad tek u punom sjaju električnih žarulja - ako već nije bilo Duha Svetoga, dobra je bila i električna - tamo je sad započela večernja. Svećenici u bjelini su se tamo skoljenavali, dizali, neki su u rukama imali i svijeće. No još više od te slike, opojne i sugestivne za oko, na Tonku je djelovalo, nju je zaokupljalo ono što je čula iznad sebe, s kora ispod koga je stajala. Tu gore grmjele su orgulje; bila je to bura od koje se činilo da će dušu njenu zavatliti kao perce - zavatliti ju, stropoštatati nekud svu, zajedno s tijelom, a kuda...?

Ne, tu je posvećeno tlo, tu se ne otvara pakao, no u glasu orgulja nije li glas božji koji se prijeti i opominje strašno?

Tonka se prepadala i užasavala, oči je gotovo sklopila da ne vidi oko sebe nijedno lice, a na usta joj se natiskivala molitva. Oče naš... zdravo Marijo, milosti puna, utrobe tvoje, Isus...

Utrobe tvoje...! Isuse dragi, i ona sama je imala utrobu, utrobu netaknutu, toplu i živu - a tamo, samo koji korak daleko, na oltaru pred njom u niši, šta je to bilo na slici?

Tonka je otvorila oči, gledala sliku kao da je prvi put vidi. Tamo je bio naslikan vitez, mlad, krasan vitez, u oklopu i sa šljemom na glavi. Bio je to valjda sveti Antun, kako se to moglo suditi po napisu na škrabici za milodare koja je bila do oltara; no ona to nije mogla pročitati, a nije se ni zanimala koji je to svetac. Nego, na prsima je vitez imao velik crveni krst, a nju je to podsjećalo na sanitece, samo su ti imali takav krst na rukavu. Šljem ju je podsjećao na jednog vatrogasca koji je, stanujući u istoj kući gdje i ona, uvijek imao sličan šljem kad je kud trčao da gasi vatru. No sigurno to nije bio ni sanitec ni vatrogasac... Svetac, svetac neki, no mlad i krasan, s oklopom i kacigom - aha, vojnik je to sigurno bio, jedan od onih kakvi su išli u sveti rat...

Vojnik, mlad, svjež, lijep... Tonka s njega nije skidala oči; slika njegova miješala se pred njom sa slikom vojnika koje je vidjela na ulici, i krv je u njoj potekla toplije i življe. Grijehe joj se više nije činio grijehom, samo srećom, oprostivom srećom, jer nije li utrobu imala i Marija?

Uostalom, orgulje na koru više nisu grmjale kao bura, prelile su se u nešto nježno, žuborljivo, pjevucavo i tiho, tako da ih na mahove nije ni čula. Zatim se u taj žubor uskladila pjesma, prava, ljudska pjesma, pjevale su je žene. »Svet, svet, svet...«, a tamo na oltaru, bliješteći kao sunce, bila je već podignuta pokaznica, vijao se tamjan, tamjan koji je, preko svijetlih natisnutih ljudskih tjelesa pred njom, dolazio čak i ovamo do nje.

Pjesma, zlato, tamjan, orgulje što bruje, bruje kao da šapću i zavode; - bože, sve je to bilo tvoje, no kraj sve te tvoje pjesme, zlata, tamjana i orgulja, nije li tu bio malen, nemoćan čovjek za koga kažu da je tvoj stvor - nije li tu bila bijedna, nesretna žena koja je imala pravo na sreću i osim te pjesme, zlata, tamjana i orgulja? »Dođite k meni svi koji ste umorni i opterećeni!«, stajalo je i stoji pisano zlatnim slovima nad tvojim oltarom, opterećenim vijencima električnih žarulja. No ona je došla k tebi pa je ostala umorna i opterećena, željna mira koji joj ti ne možeš da daš, dok si, kako kažu, u Kani znao samo pretvoriti vodu u vino, a ne krv u vodu, i dok si na Golgoti prolio samo svoju krv, a u ostalog čovječanstva je ona, sve do danas, ostala živa i burna, strasna i nepobjediva!

Krv, krv, ta je igrala u Tonki... Pjesma, zlato, tamjan, orgulje, to je bilo još samo zato tu da joj kao kakva opojna smjesa mirodija i otrova tu krv samo još više omami. Više ni tijelom, a kamoli duhom, nije ona bila prisutna u toj crkvi. Pred očima njezinim pleo se sajmišni šareni kovčeg, s vrtuljcima, panoramama, njihaljicama, vojnicima, i taj ju je vrtlog vukao k sebi, vukao kao slijepe sunce, mjesječnjaka mjesec, zabludjeloga zapažen put...

Jedva je dočekala da je svršila večernja, i zapravo bi se već prije izvukla napolje, da ulazi nisu bili tako gusto zatrpani svijetom.

A onda kad se našla vani, na tren je zastala. Tjeskoba ju je spopala, stegnula je za grlo, malne da ju zaguši. No svladavala ju je, i izbjegavajući ljudskim pogledima koji su sada kanda baš naročito kopali po njenom licu kao da sve slute i pogađaju - okrenula je drugom smjerom nego inače, spram prve ulice do Sajmišta.

I tu onda, baš na uglu, još nedaleko crkve, a na doseg već buke sa Sajmišta, imala je naša Margareta da se prvi put sretne sa svojim Faustom.

On je upravo prešao ulicu, došao također na ugao. Nije bio sam, bio je s još jednim drugom, ali je bio ljepši. Nije imao na sebi oklop ni crveni krst, ali je imao crvenu kapu i crvene hlače. Tako je uostalom bio obučen i drugi, i obadva su ustojali, s jednake tri bijele zvijezde na okovratniku, imala o boku dugačku sablju, a na nogama crne ulaštene čizme. No razlika je bila i u tijelu i u licu uočljiva na prvi mah: on je bio stasit, mlad, s bečarski naherenom kapom, kosa mu je bila crna, svijetla kao i ona ulaštena, oči isto crne, žive, a i brkovi crni, ufitljeni kao dva roščića koji su mu mjesto na čelu porasli ispod nosa. Njegov drug je bio niži, bucmast i okrugao kao lopta, po oblom, rumenom licu više je izgledao kao mesar negoli vojnik, i imao je tako neugodno svijetle, žučkaste brkove, kose i obrve, da je s time Tonku podsjećao samo na očuha.

Taj drugi je, uostalom, bio od nje dalji, onaj crni bliži... I baš s ovim nije li izmijenila pogled, on nekako nasmiješen, a ona užagrena, kao da se osjetila užezena. No promakla su već ta obadva vojnika mimo, tako da ih je mogla vidjeti samo još odostrag. Sunce je iza bloka kuća moralo upravo zapadati, stakla su se na susjednim kućama rumenila kao oblivena krvlju, a ne manje, još življe, crvenila su se pred njom dva para hlača, dva crvena tura, nalik na velike crvene, razlivene pečate.

Da je tada u našem gradu bio već zoološki vrt i da je u tome bila Tonka, ti turovi mogli bi je podsjećati samo na one u mandrila. No kad bi je sad, i bez zoološkog vrta, na to podsjećali, šta bi se promijenilo? Mi smo već podsjetili na zoološke pojave da su mužjaci za ženke to privlačniji što su šareniji, pa smo to isto primijenili i na nekadanje soldate. I ta primjena mogla se sad najbolje ovjerovati po držanju i uzbuđenju Tonkinom. Ona je u crvenilo tih dvaju vojnika pred sobom, pogotovo u ono onog stasitijeg, crnog, piljila s većim trepetom i blaženstvom u duši nego u sva ona svjetla koja je još malo prije i mnogoput još ranije vidjela pred sobom na oltaru u jezuitskoj crkvi.

Samo kuda idu ta dvojica? Na Sajmište? Onda će ona ići neprestano za njima, biti svuda uza njih, tako da to oni, naročito ovaj crni zapazi, priđe k njoj, mora prići...

No to se dogodilo već tu, slijedećeg trena. Iz kućne veže, do koje je upravo stignula, izletio je nečiji dječarac. Nije tu bila Tonka sama, bilo je i drugih prolaznika, no taj dječarac nasrnuo je upravo na nju. A imala je ona u ruci molitvenik - molitvenik ne možda zato da bi iz njega čitala, to nije ni znala. Nego ga je uvijek, a pogotovo danas nosila sa sobom, jer joj se to činilo ljepše, prikladnije... I baš taj molitvenik izbio joj je dječarac iz ruke, izbio ga tako da je frcnuo čak na kraj pločnika.

A u njemu su bile svete sličice, mnogo svetih sličica, pokupovanih od nje na raznim prošanjima. I sve te sličice razasule su se sad, kako se to kaže, kao salata. Tu je bio sveti Alojzije, sveti Franjo, Majka božja bistrička, srce Isusovo - sve na tlu, u prašini...

- Fakin! Lopov! - zaboravivši sasvim na blaženstvo crvenih turova, prepala se i razdrla Tonka na dječarca i prijetila mu se šakom.

No dječarac je bio već preko ulice, u drugoj veži, a sličice i molitvenik je trebalo pobrati. Međutim tko se već tu sagibao, tko joj je davao znak da se ona ne treba mučiti, on će sve učiniti za nju...?!

Od svijuju prolaznika, koji su se samo obazirali ili stali, bio je to baš on koji se nije samo okrenuo nego i potrčao ovamo da joj pomogne... On, on, njezina već gotova simpatija.

Tonka je imala na glavi svilen siv rubac, podvezan na vratu tako da su joj uzlovi strčali kao dva raširena golublja krila. No to sad nije bilo važno; važnije je, barem za vojnika pred njom, moglo biti to da su joj pod svilenom bluzom zbilja bile i nadimale se dvije žive i mazne golubice njenih obilatih grudi. No najvažnije, za nju samu, u ovom trenu bilo je to, da je ona oko pojasa imala steznik, a ispod sedmodijelne široke suknje dvije tvrde, štirkane i narojtane podsuknje, i bila tako kao u nekom tvrdom oklopu, zbog kojeg se mogla samo teško prignuti... Pomoć joj je zato bila dvostruko mila - milinje pak koje je osjećala spram onog koji joj je pomogao bilo je takvo da je tu o nekom omjeru govoriti nemoguće.

Kavalir u crvenim hlačama se već digao, no nije joj još predavao molitvenik; osmjehivajući se, on je sam htio da među listove složi sličice. Istom tada joj ga je predao, predao joj ga tako da je sklopio pete i oštro joj, sve još uvijek s osmijehom, salutirao.

- Hvala! - u silnom uzbuđenju smogla je Tonka riječ tek sada. A s tim uzbuđenjem miješao se i strah hoće li, neće, taj nenadan susret svršiti s bližim poznanstvom. Po pameti je tražila šta da kaže i čovjeka zadrži. - Fakin...! - sunulo joj je u glavu da grdi opet onog dječarca, no riječ joj je ostala samo pri tome; od trešnjave glasa drugo joj se sve u grlu zagrcnulo. Tako je koji prolaznik mogao misliti da je ona to rekla baš vojniku.

Vojnik je taj uostalom još uvijek stajao. Korak-dva daleko od njega stajao je drugi, i smijajući mu se već prije da pobire svece, smijao se i sada, no sada već, činilo se, i Tonki.

Da je Tonka bolje čula, ona bi još prije nego je na nju nasrnuo dječarac mogla čuti da je baš taj drugi rekao svom drugu za nju kako je u nje glupo lice. A da je bila sasvim blizu,

čula bi kako se taj drugi glasno nasmijao, no i dodao da joj je tijelo zgodnije od lica, i da bi se baš, ako već nije moguće s drugom kojom, pomoću nje htio osvetiti svojoj curi, Anki, što danas radi prošlonedjeljne svađe nije došla na sastanak. I, konačno, da ju nije smeo nasrtaj dječarca, ona bi mogla vidjeti da se na nju njena simpatija obazrela doduše još i prije nego što je ona kriknula, ali bi isto, da se nije okrenula i raskričala na dječarca, mogla vidjeti i čuti i to kako se njena simpatija trgnula bliže spram rasutih sličica samo uz podsmijeh i riječima izrečenima drugu: da mu i sami sveci pomažu do te frnjonose babe...

No sad svejedno kako i zašto, glavno je bilo da je ta simpatija sad stajala pred njom kao da nije zapazila njenu smiješnost, i pitala je samo s udvornošću u glasu i licu da li ona možda ide na Sajmište; - u tom slučaju bi ju njih dvojica pratili da joj tko opet iz ruku ne baci molitvenik.

Glas mu baš nije bio jak, kako bi se to moglo očekivati od tako stasita muškarca, no na sreću Tonka mu je još bila sučelice i razumjela po gibanju usana neke riječi. Sva usplahirena od uzbuđenja da će ostati s njime zajedno, brzo je zavečala:

- Na Sajmište, da-a-a! Ja idem, a i vi idete?

Pogledavši se međusobno i upitnim i značajnim pogledom, obadvojica su joj to potvrdila, i u slijedećem trenu već se našla između njih u sredini.

Njene podsuknje su šuštale i šumjele kao da joj se niz noge spuštao slap, njihove sablje i ostruge su zvektale i zvonile kao ministrantova zvona u crkvi, sa Sajmišta, djelomično već vidljivog, sve jače, drastičnije, čula se glazba, pucjava i buka. I sve je to sad Tonku, ukoliko je to mogla čuti, opajalo i uznosilo kao što ju nije opajala i uznosila sva ona pjesma, zlato, tamjan i orgulje, nedugo pred tim u crkvi. Idući između svoja dva kanonira, ona se osjećala kao što se možda nikad nije osjećala koja kraljica kada se između paževa popinjala na prijestolje.

Gdje je sad kućepaziteljica da je vidi?

Namignuvši nosom, kako joj je to često bio običaj, ona se obrnula svojoj simpatiji:

- A vi ste kanoniri? Ja sam već vidjela isto ovakve, kad su na ulici išli s topom. E-e-ej, s topom. To je tako lijepo!

Njena simpatija samo se opet osmjehnula i ufitaljila bolje jedan roščić brka. Zato se smijao drugi:

- Vi ste vidjeli kanonire samo na ulici s topom? Hih, a svaki kanonir... izreče on nešto tako dvolično i masno, da se glasno zasmijao i njegov drug.

No i pogledao je pritom Tonku šta će ona. Tonka, međutim, nije čula ni razumjela rečeno, vidjela je samo smijeh obojice i protumačila to tako da je njima drago što im je rekla. No dalje o tom nije znala govoriti, prešla je na drugo:

- A šta ćete vi raditi na Sajmištu? Ja na Sajmištu već jako dugo nisam bila, e-e-ej, jako dugo...

Njena simpatija joj je odgovorila da će se tamo, ako ona hoće, njihati na njihaljci. Tonka ga nije razumjela, ona je već govorila o tom kako je jednom na Sajmištu vidjela majmuna. Strašnog majmuna, bio je kao vrag, bojala ga se...

Opet su se obadvojica smijala, samo su je sad, pogotovo njena simpatija, gledali pažljivije.

- A gdje vi služite? Kuharica ste ili što...? - pitala je simpatija nešto bližim i jačim glasom.

Da ga je Tonka gledala u usne ili da je bila samo malo prisebnija, morala bi ga bila razumjeti. Ovako, ona je čula njegov glas, no mislila je da se i on zanima za majmuna.

- E-e-ej, imao je rep i grizao je jabuku... Ja sam onda pobjegla kad je posegnuo za novim loncem koji sam kupila. Lonac je bio plav, e-e-ej, još ga danas imam, kuham u njemu juhu...

Ona je brbljala, a jedan od njenih kavalira, onaj niži, najednom je stao i iza njenih leđa spram svoga druga zaroktao u smijehu:

- Đuka, ta baba ti je ili šašava ili gluha! Ti je pitaš za Petra, a ona govori o Pavlu...

Sličnu konstataciju morao je već napraviti i drugi Tonkin kavalir, njena simpatija, Đuka. On se mrštio, u licu mu se otkrio neki grub izraz, stao je također. No ništa još nije rekao, sad je tek pravo čekao šta će na drugarevu glasnu primjedbu reći i učiniti ta žena koju pozna tek nekoliko minuta...

Tonka je zapazila da je jedan kavalir zaostao, drugi da je stao. Vidjela je da se jedan nekako strašno ružno smije, drugi da se mršti, upravo kao da ga je uvrijedila. I njen zanos, koji je kroz tih nekoliko minuta nabujao tako da je nekud sasvim na dno potisnuo svijest i strah radi gluhoće, taj zanos je sad spao, splasnulo kao probušena lopta. Postajala joj je jasna, jasna njena bijeda i strah se u njoj pomiješao s očajem da je sad sve na koncu, ta dvojica će je ostaviti... Strašan je to bio čas, i drhtale su joj usne, usta ostala bez riječi. No Sajmište je već bilo tako blizu, bili su već na novom, posljednjem uglu otkud se vidjelo sve... I mnogo tamo parova, mnogo... Smogla je riječi, totrljala je što je znala i što joj se činilo jedinim spasom:

- Juha je moja uvijek dobra... E-e-ej, žuta... i moj očuh... e-e-ej, rado ju jede. Dođite jednom, ja sam svojim podstanarima uvijek dobra... Juha...

Oblom njezinom kavaliru rastegnula su se usta kao onom smiješnom licu na reklami Penkale. Stasiti, crni Đuka dobio je u licu još mrkiji, gotovo već razdražen izraz.

- Ja vas ne pitam za juhu! - ne mareći za okolišni svijet viknuo je unijevši joj se u lice - nego... - tu je zapeo, a u lice mu se vraćao osmijeh - gdje vam je stan... Kako vam je ime?

Napetost u Tonki je popustila, u dušu joj se vraćala nada i radost. Razumjela ga je sad i već je vidjela pred sobom kako taj čovjek dolazi, pita u kući za nju, a sve susjede, pogotovo kućepaziteljica, ostaju preneražene i zavidne... Još jedina joj je briga, i pravo reći ne sad po prvi put bila, šta će tom dolasku reći njen očuh. No radost je bila veća od brige, odgovorila je pjevucavo i gotovo slatko:

- A-a-a... Tonka! Ja se zovem Tonka... U prvom katu, zadnja soba, u kutu... - rekla je i ulicu. - U duši joj se čak plelo da mu kaže kako je ona cio dan doma sama i kako bi on kod nje mogao biti podstanar. No nešto stid, a nešto neko mutno znanje da on mora kao vojnik stanovati u kasarni, nije joj dalo da to kaže glasno. Mjesto toga njoj je sada bilo stalo barem do toga da što duže ostanu zajedno, i uhvatila ga zato, prilično i nesvjesno, za rukav i zameketala: - No... a Sajmište...?

Obadva kanonira su se opet pogledala, i čas još, pa su svih njih troje nastavljali put, samo sad više Tonka nije bila u sredini, jer je debeli kanonir prešao na drugu stranu, prikučio se drugu.

- Boga ti! - smijuckao se još uvijek. - lijepog li smo vraga sebi nakopali na vrat! Pa šta ti kaniš s njome? Da ideš k njoj? Slaba ti je to osveta za Anku, ovakova gluha...!

Đuka je uzvio obrve, podsmjehnuo se samo očima.

- Još ću je ispitati kad budemo nasamu kako je to kod nje... Pa ako se ne pomirim s Ankom... Khm, a i nije sasvim gluha... Pa i da jest, manje trebaš da pripovijedaš... Čini se laka roba, a tu je naokolo mnogo livada...

Tako i slično njih dvojica. Na Tonku koja se, iz straha, ućutala, nisu se ni obazirali. Međutim su prešli cestu, našli se u trpancu i vrevi, stigli su na Sajmište.

III.

Bilo je to ono naše staro Sajmište, danas su ga pokrile palače koje će sa svojom uzornošću stila doći bez svake sumnje u historiju arhitekture.

Nekad, odnosno u Tonkino vrijeme, bila je to - rekli bismo periferija, da periferijom nekako nije bio cio grad... Svakako, u gradu su bile ulice i kuće, a ovdje, osim jedne škole dječije i konjaničke, pa nekoliko vojničkih staja i klaonice, nije bilo ničesa do blatne ceste i polja, drvenim ogradama lijepo porazdijeljenog i ograđenog tako da se volovi i prasci nisu mogli tako lako miješati, kako se to miješaju i još se tomu katkad vrlo ističu u rodu ljudskom.

Ono što se danas, na jednom drugom mjestu, velikoljepno naziva »naš Prater«, a u čemu se u svoje vrijeme našla Tonka sa svoja dva kavalira, bilo je na kraju tog nekadanjeg Sajmišta, a po svom prostoru bilo isto tako primitivno kao i sve ostalo. U obične dane, pogotovo u zimi, režao je tu iznad krošanja blizih kestenova gô i golem kostur koje njihaljke, šćućurio se u blatu, prašini ili snijegu koji vrtuljak, pokriven plahom i sličan velikom pokrivenom loncu, našao se po koji šator ili šarena kola u kojima je živio i tavorio još šareniji svijet, odvojen od grada kao gubav, i obično jako obdaren djecom. U obične dane, pa bilo to i u ljeto, samo ako nije bila sezona, djelovalo je to mjesto zabave, zaborava i veselja, kao uostalom i najluksuriozniji prazan teatar, više bijedno i žalosno nego veselo.

No zato u nedjeljna i praznička popodneva, a pogotovo u ljetno sezonsko vrijeme između dva velika gradska sajma! Tonka je sad tu bila baš u toj sezoni, i naš »Fihplac« - ah, da, »Fihplac«!, tako smo tad zvali i taj naš »Prater«! - oporavio se od svenule travke u bujan grm, vrijao je i ključao, upravo tulio i rikao od boja, zvukova i pokreta. Nad njihaljkama je sad bio raširen platnen, crvenobijeli prutast krov, i lađe su letile visoko kao na najvišim talasima, kljunovima malone parahu platneno nebo... Sa vrtuljka je bio skinut pokrov i uz svirku orkestriona jurili su sad u krugu njihovi drveni viteški konji, okretnale se kao oko cijelog svijeta kraljevske lože... A nisu tu bile samo njihaljke i vrtuljci. Tu je sad bio već i onaj, samo sa savremenog gledišta skromni a tada još senzacionalni pret-hodnik današnjeg kina. Bio je to bioskop u kom se, neviđeno još, na običnoj bijeloj plati pokazuju žive slike; ne možda mrtve kao u laterni magici nego žive, prosto su na njoj ljudi takvi da bi malone prišao i opipao ih. I prevrću se tu razni vragoljani, razbijaju tanjire, padaju s krova u vapno, rađe sve moguće samo da se čovjek za svoj groš što bolje nasmije. A neodoljivo, da samo raširiš oči, jeste to već i izvana. Cijelo pročelje je iskićeno zlatom, ornamentima, staklom i orkestrion je tu golem, kao kakve orgulje, pa eto vidiš na njemu i patuljke muzikaše: đavo im u kapici, to duva i svira negdje unutra, ali oni se zbilja miču, jedan dirigira, drugi tuče u bubanj, treći puše u trubu, četvrti... No čudno, čudno šta sve ne izmisli svijet, a čudno je ili bar smiješno i to da u tom bioskopu stražnja mjesta plaćaš skuplje no prednja i bolje vidiš ako sjediš dalje...!

I ostalo da još spominjemo? Čudna ona kola zapravo dinamo-stroj bioskopa, koja nisu ni lokomotiva ni parni valjak, a ipak imaju visoke kotače i bezbroj kotačića i pipaca i dimnjaka, pa sva sukću, sukću, fućkaju i sukću kao bijesna zvijer koja je proždrla bogzna šta, možda benzin. Panoramu i menažeriju sa strašnim, već također izvana, slikama, kako

ruski kozaci padaju u vučje jame iskopane od Japanaca, i kako se ljudi u prašumi bore s tigrovima...? To je već doduše stara, no ipak još uvijek zavodljiva senzacija! Na podiju pred ulazom, stegnuta u triko, crvena u licu i kosama kao bakar, previja se i prenemaže golušava i tučna žena, sva obavijena golemim udavom. A tek unutra! Zvjerinjak, panoptikon, lavovi, medvjedi, maleni prutasti konji koje se mora nazivati zebroma, razrezana ljudska tjelesa od voska, tako da bar tu, i bez doktora, može svatko doznati kako izgleda iznutra!

Pa streljana, da pucaš u nišan kakav hoćeš, a najprimamljiviji je, pogotovo ako imaš uza se curu, onaj na kom se, ako ga pogodiš, otvore vrata i zaplače beba. I drugi još šatori s drugim čudesima; fotografi koji te ovjekovječe za tri minute, vragovi, a ne ljudi, koji žderu vatru... Ukratko, sva čudesa koja je već, i na najveće molitve, zaboravio da čini dobri bog, pokazala su se tu opet moguća, napravljena i pravljena samo za koji novčić ili i besplatno od ljudi - te čudo nije bilo samo u tom što se tu sjatio tolik i tako različit svijet, da je još falio samo koji cilindraš. No sigurno da je tu osim predstavnika kasarni, tvornica, radionica i kuhinja bilo i takvih, samo su cilindar ostavili kod kuće... Tu se naime najbolje moglo vidjeti da cilindar ne predstavlja nikakvu osim fizičku uzvišenost, jer ga je, praveći svom cirkusu reklamu, pred jednim šatorom imao i klovn.

No manimo i klovna, klovnijada je to možda bilo sve! Oprostiva klovnijada - za jedne, jer im je to bio kruh, a za druge...? Dok je od pamtivijeka život za veću čest ljudstva samo drastičan i surov, kakovo mu onda i olakšanje i razonođenje može biti nego i opet u samo drastičnim senzacijama?

Nego mi smo u toj vrevi tolikih optičkih senzacija, a zaglušenoj još osim toga takovim akustičkim metežom da bi se spram toga imao postidjeti i najšumniji današnji džez - u toj vrevi i metežu mi smo načas - što je i razumljivo, izgubili Tonku, potražimo je opet!

I eto je: ona je sa svoja dva kavalira ušla u tu vrevu, i motlja se sad s njima u njoj sve dalje. Molitvenik je, da se baš ne vidi da je na to mjesto došla ravno iz crkve, sakrila u torbicu koju ima također uza se. I motlja se, zastajkuje, sad radi gužve kroz koju se teško protisnuti naprijed, sad da vidi ovo ili ono... Zapravo u taj prvi mah ona ne gleda ništa tako pažljivo kao svoja dva kavalira. U srcu joj je opet jedna briga: da ih ne izgubi ili da se oni sami ne izgube. Još prije nego su ušli u tu gužvu, njih dvojica su se zaustavila da popiju čašu boze, i tamo su nešto sa bozadžijom govorili i smijali se, činilo se, baš radi nje... I njoj su doduše ponudili bozu, no to je bilo i sve s čime su se obratili na nju. Pošavši dalje, i zastajkujući sad tu sad tamo, njih dvojica su se zabavljala među sobom, a na njezina čuđenja, primjedbe i pitanja pravila su se ili kao da ih ne čuju ili su joj odgovorila samo kakvim pokretom ruke, pri čemu im se u licu vidio još uvijek smiješak, a kod simpatije pokatkad i mrka brazda...

I onda, još nešto. Šta se to baš njena simpatija neprestano ogledavala i zagledavala naročito u djevojke i žene? Kao ni prije, tako Tonka ni ovdje već nije jednom prilikom čula da je uz nju bila i opet riječ o nekoj Anki koja bi mogla biti tu na Sajmištu. Nije to čula i prema tome joj nije padalo na pamet da se ogledavanje njene simpatije tiče baš traženja jedne određene već žene... Mjesto toga, ona se bojala sviju tih ostalih, sviju, i briga da ju radi koje od njih njena simpatija ne ostavi, postajala je samo još veća.

No došao je i obrat... Prošli su već mimo bioskopa i koječeg drugog, stajali upravo pred panoramom pa gledali голу ženu, obavijenu udavom. A došlo je drugo društvo kanonira, i onaj bucmasti njen kavalir ostade s ovim. Drugog je kavalira doduše izgubila, ali njega joj nije bilo ni žao. Ukoliko već nije prije, utoliko je sada više osjetila te je bolje da njega nema, jer on je sigurno sa svojim ruganjem sijao između nje i njene simpatije nepri-

jateljstvo. Još tu, na koncu, on je morao nešto za nju reći, jer su se oči sviju kanonira obratile na nju i sva se njihova lica njenoj simpatiji nešto smijala...

Ona i opet nije čula da je baš ta simpatija poželjela od svoga druga da taj ostane s pridošlim drugovima i njega, kad već nema Anke, s tom gluhom budalom ostavi sama... No zato je vidjela kako su se oči te simpatije zakrijesile kad su se s gole žene pred panoramom svrnule na nju; bile su tako vatrene i prodirne kao da joj i samoj s tijela skidaju odjeću... I srh, koliko neke tjeskobe toliko i slasti, bio je u nje tako jak, da je prevladao svu bol da je ona za sve njih možda samo predmet poruge i šale. Bilo kako i bilo radšta, glavno je bilo da je on ostao s njome!

I tad se ona, u cijelom tom paklu meteža, šarenila i buke osjećala sve više tako kako se ni u raju valjda ne bi mogla još i najnaivnija dušica. On se doduše još uvijek ogledavao, no ipak postao s njome mnogo pažljiviji. Nije doduše mnogo govorio s njome, no sada tome nije morala biti razlogom njena gluhoća nego prosto sajmišna buka koje je šum dopirao i u njene uši. Inače, kad su se gdje zaustavili, a ona nešto rekla, on joj je sad uvijek odgovorio. Ni prije se nije trebao ustručavati, no sad se i nije ustručavao da, u vici sviju, i sam više... I još najvažnije: on je sad bio uz nju i onda kad su se našli u većoj gužvi, tada ju je čak potrzavao za rukav, a i uzimao za ruku da ostane uz njega. Bilo mu je dakle sada mnogo stalo da se ona njemu ne izgubi...

Tonka je bila sretna, a u glavi joj se od sreće zavrtjelo, pogotovo kada ju je on doveo do vrtuljka, baš najluksurnijeg vrtuljka, i tu zajedno s njome sjeo u jednu baršunom presvučenu, zlatom isprepletenu ložu... Istina, ona je prva predložila tu vožnju, i on se nekako sustezao, dok se nije slučajno da je ona iz torbice izvukla novac za oboje... No svejedno; soldati nemaju novaca, to je i ona znala, a glavno je bilo da je on tu, uza nju, u loži... Jedna se njegovoga noga sve tješnje i tješnje približavala njenoj, orkestrion je, čujan i za nju, grmio koračnicu, vrtuljak se vrtio, vrtio, konji trčali, loža se nagibala, njihala lagano kao lađa. A sve je to bilo poviše ostalog svijeta, poviše sviju tih glava koje su se skupile oko vrtuljka i buljile, buljile - zar ne baš u nju?

Tonki se zbilja činilo da su sve oči upravljene jedino u nju i njenog kavalira, i u sreći koju je osjećala bila je jedina žalost da među svim tim glavama nije mogla spaziti ni jednu poznatu...

No onda, već pod konac vožnje, nije li kraj vrtuljka stalo jedno društvo mladića, među kojima je bio i jedan sin kućepaziteljičin? Ah, jest, jest! Uvjerila se o tom potpuno kad je vrtuljak stao, i ona na žalost, jer je tako htio njen kavalir, morala saći. Mladić joj se smijao, upozoravao kanda na nju i druge u svom društvu - no šta! - Eto, reci svojoj mami, vikni pred cijelom kućom koga si tu vidio s Tonkom! Neka ti mama i cijela kuća zna da Tonka može imati kavalira!

Kuća neka zna - no očuh?

Opet je tjeskoba, i ne možda samo radi očuha, prošla Tonkom, i tako joj baš nije bilo sasvim ugodno kad je sa svojim kavalikom već začas kasnije došla pred jednu njihaljku, a on joj sad sam, i znakom ruke i riječima, predložio da se tu uspnu u jednu lađu. No koliko god je pogledom vižlala, nije li sad ovdje ono društvo s kućepaziteljičinim sinom blizu, nije ga nigdje vidjela. A i šta, konačno, da jest! Njihale su se tu i druge djevojke i žene, i cijele obitelji s djecom su tu to gledale mirno, nepoštenje i sramota to dakle nije nikakva.

Pustivši njemu da sad on plati, ušla je u lađu hrabro pa bacala još samo poglede na druge, već pokrenute lađe, da nauči potrebne kretnje.

A onda, onda, gledala još samo njega... On je stajao na protivnoj strani, licem prema njoj rukama se uhvatio za gvozdene žice na kojima je lađa visjela. I čim je jedan od poslužite-

lja, polugô, tetoviran i rutav čovjek u mornarskoj majici, lađu gurnuo, on je učinio čučanj, tijelom se bacio natrag, htio lađu pognati još više... No lađa se samo zatresla, došla naprijed vrlo malo. To je i Tonka, istodobno kad i on, učinila čučanj, bacila se tijelom - naprijed; ukočila sa svojim protivnim smjerom gibanje, kao da je na pravoj lađi zaveslala protivnim smjerom od njegovog.

- Ne tako! - viknuo je on, davao joj znakove da radije miruje. No Tonka ga odmah nije razumjela, kočila je svojim kretnjama lađu i dalje.

Poslužitelj se smijao, pomagao gibati lađu rukom. Kanonir Đuka se smrknuo, izderao se na njega, no već je to bilo suvišno, jer Tonka se popravila, spoznala kako to treba... Štir-kane podsuknje, a pogotovo steznik, smetali su joj doduše strašno, no ipak, sve više je zaboravljala na to, i kad je dolazio na nju red, pravila je sve dublje čučnjeve, sve se strasnije bacala tijelom...

Lađa se penjala, penjala... Sa sve većom visinom bio je veći i užitak, upravo opojstvo. Dolje ispod nje kao šareno i crno talasje komešao se svijet, tamo je bio i možda ju vidio kućepaziteljičin sin, no ona sad nije mislila na to, nju je omamilo samo jedno, jedno...

Sad je dolje, sad gore... Kad je dolje, pa se ona mora otisnuti naprijed, steznik je stišće oko pasa, kao da ju tko steže rukama, krv joj navaljuje u glavu, jedva diše, no ipak se čini, snaga joj je tolika da bi primila na se cio svijet... Kad je gore, pa se mora uspraviti, i pada opet natrag, to je doduše olakšanje, no utrobom joj struji nešto hladno, od čega u cijelom tijelu osjeća srh... srh i omaglicu, kao da pada kuda u propast. No nije to propast! Eto, opet se dižu, i u divljoj igri trbuhom i koljenima ona vidi kako se on doduše uspravio, ali se izbacio spram nje trbuhom pa lebdi nad njom tako kao da će sad na nju pasti... ili će ona pasti na njega? Sad je gore, sad ona, daleko su jedno od drugoga, no nešto kao da ih zbližava sasvim, sasvim - zbližavaju ih te kretnje, i sad to više nije lađa nego...

Tonka je instinktivno opipala steznik, tu joj je morao da pukne jedan feder. No brzo se opet rukom uhvatila za gvozdenu žicu; učinila je lošu kretnju te malone da nije zaglavinjala i pala.

Strah je provalio u njeno opojstvo, u omaglicu svijest. Lađa je već letjela strašno, strašno visoko, kljunom je već malone doticala platneni krov. A on je još uvijek tjerao naviše, eto, i krov se potresao, kljun lađe ga je takao.

Crvene i bijele pruge zalelujale su nad njom, ostale joj u očima, pomiješale se sa već ispod krova zapaljenim svjetlima, gotovo je oslijepile. Dolje ispod nje svo ono šareno i crno talasje iz koga kao da je načas izranjala da onda u nj opet svom snagom zaroni, bilo je također već puno svjetala, no ono se, čak i kad mu je bila najbliže, crnilo samo kao najcrnji ponor koji će je, sad na, progutati... Ako se nije u crkvi otvorio pakao, ne može li se sad tu? Strah, vrtoglavičan strah, barem za goli život, ako već ne pred paklom, obuhvatio je Tonku, ukočio joj tijelo, i više se nije sagibala, stajala je kao ukipljena, živa još kanda samo rukama koje je grčevito stezala oko mjedenih, napetih žica... Dosta, dosta - gurao joj se na usta krik, no i usta su bila stegnuta, mrtva, ukočena kao sve ostalo... No zar i zbilja dosta? U svoj svojoj vrtoglavici i omaglici ona je još uvijek vidjela njegove kretnje, njegovo zakrvavljeno, znojno lice i goruće oči, u utrobi je još uvijek osjećala hladan srh, ali i vrućinu u cijelom tijelu... Strah pred padom miješao se u njoj bunovno i ludo sa porivom slasti da tu legne, da legne, pa ma se onda dogodilo šta god se hoće - šta god hoćeš ti, moj dragi, mili, jedini!

No ispod lađe, barem on ako ne ona, mogao je čuti šum; malo prije je jedan od glazbenika, koji su također i tu bili, zazvonio u zvono, i sad je onaj rutavi poslužitelj pod lađom uzdignuo dasku. Tonkin kavalir, crni Đuka, umirio se, sad i on, i lađa je išla sve niže. Sve

niže, eto i sasvim nisko, pa je stala... Crni Đuka iskočio je žustro, kao da se poslije duge muke dovezao do teško iščekivane obale. Tonka je bila umornija. Ona se jedva sagnula da s poda lađe, kuda ju je prije vožnje odložila, podigne svoju torbicu s molitvenikom. U glavi joj je još uvijek bilo mutno, noge teške i nesigurne, drhtaj i uzbuna drmila joj se cijelim tijelom, samo da je ne sruši.

No on je već bio uz nju, pomogao joj izaći. Samo je tad bilo razloga za novi strah: pred njima se ukazao sa svojim društvom opet onaj bucmasti, podrugljivi kavalir. Smijao se, svi su se smijali, nešto je opet govorio!

- Jesi li je provezao? Dobro je bilo! - No tu se prikućio njenoj simpatiji, nastavio tiše: - Malo prije sam se tu sastao s Ankinom prijateljicom... Anka ti poručuje da se ne srdiš što danas nije mogla doći! Milostiva joj kod kuće ima nekakvu zabavu! Mjesto danas, kaže, sutra kad ide u dućan, ti već, kaže, znaš gdje...

Tonka je zapazila kako se njena simpatija namrgodila, ali i osmjehnula... No da nije bila tako umorna, i ona bi se mogla osmjehnuti; on se oprostio sa svojim prijateljem, opet došao k njoj!

Došao je k njoj, i začas pa su oboje stajali više već na kraju cijelog tog darmara. Njoj je uistinu u stezniku puklo pero, nešto se tamo sve poremetilo, trebala je to, bar koliko je izvana mogla, popraviti. Nad njima je bila krošnja kestena, bili su u sjeni, no tim sjajnije su bile njegove oči i nije li joj nešto govorio?

Ah, da! Da se sad malo prošeću?

Tonka je zaokružila pogledom unaokolo, i sad je pravo tek postala svjesna da je već kasno... Mrak je već pao, svjetlo je tu bilo samo radi tolikih svjetala, najviše sigurno radi onih na bioskopu koji se sad kriješio i blistao kao kakav ulaz u raj, velikoljepniji, blistaviji nego i sam onaj glavni oltar u jezuitskoj crkvi!

Kasno je bilo, i morala bi kući radi očuha i njegove večere. No očuh je imao ključ od stana, i na sreću je večeru, kao da joj je sam bog to rekao, ostavila u sobi - moći će on dakle večeru naći i sam! A tu ju je već njezin kavalir, ni ne sačekavši odgovora, uzeo ispod ruke! Jest, ispod ruke, i vodi je, vodi, kako se to samo zaručnici vode - no kuda?

Tonka je vidjela pred sobom samo mrak, redove kestenja, ograđena polja za blago i stoku, no tamo dalje bila je i cesta... Između ruke i rebara osjećala je nešto čvrsto, koštunjavo i toplo, nešto što ju je malo i stiskalo... Tako ju nikad nitko, nitko nije vodio, ah, a kako je to ugodno, ugodno! Promijenila je torbicu u drugu ruku da joj ne smeta, topao zanos joj se iz sviju žila ispeo u usta, i zagrgutala je, zavečala ono što ju je već i prije zanimalo, no ili nije pitala ili joj on nije odgovorio:

- A kako je vama ime? Juro? A-a-a, Đuka? E-e-ej, Đuka! Moj očuh se zove Josip, no Đuka je ljepše! A Đuka i Juro je svejedno, ne? I kod mene doma ima jedan dečko koji se zove Đuka, baš je sin od hauzmajstorice, i vidjela sam ga tu kod ringlšpila... No on je još jako mlad, čisto mladi dečko, i ja ga nemam rada...

Brljerala je, opet je brbljerala, a on je šutio, kimao glavom, osmjehivao se, najposlije joj viknuo u uho:

- A koga vi imate sve doma kod sebe osim očuha i podstanara? Mamu?

Tonka se zbunila baš kao da nije razumjela, no razumjela je i zavrtila glavom:

- A-a-a, mamu ne! Mama moja je umrla... A ni podstanara sad nema... Bili su študenti, no sad nemaju škole! Zato smo sami ja i očuh...

- A što vam je očuh?

Morao je ponoviti pitanje, jer za nju je ono došlo odviše nenadano. I po prvi put možda u životu, došlo joj je nekako da je to malo što bi mu trebala reći za očuha, no rekla je ipak iskreno, pa čak i nekud s tonom kao da kaže nešto veliko:

- A-a, sluga, staklarski sluga! No njega nema cio dan kod kuće... A i on bi htio da imamo podstanare... Tu je zapela, u lice joj je udarila krv, radi toga što je mislila kad je to rekla - rekla, eto, ipak...

Njeno blijedo lice bilo je rumeno kao rajčica. Đuka je to morao primijetiti, no opet se samo osmjehnuo. Ali je sad i sam zaduavao u vatru stida:

- A od podstanara, je li vam bio koji dečko?

U svojoj zbunjenosti Tonka je razumjela nešto drugo:

- A, uvijek su bili dečki! Študenti! Jedan jedini put jedan...

- Ne! - viknuo je on glasnije i sav se nekako iscerio. - Jeste li vi imali kada dečka, imali se rad(o)?

Tonki je gotovo pregorjelo lice od toga pitanja koje je čula jasno, jasno, upravo kao da joj ga je svojom sabljom zasjekao u uho. Ne! Da! Pa sad ga ima, tu je! - sve joj se to ispreplelo u glavi, dolazilo na jezik. No sve je to moglo biti i dobro i zlo, i tako je, ne znajući šta da kaže, pala sva u vatru, u kojoj je isto tako malo znala što govori:

- Ne-e-e, to su samo gadne babe doma izmislile da ja živim s očuhom! A to nije istina, ne-e-e! To je ona gadna stara frajla i hauzmajstorica izmislila... iz jala da su mi kokoši nesle jaja koje je ona krala... - Tu se opet trgnula, on je povukao svoju ruku iz njene, zastao i slušao iznenađen; i već radi toga joj je u glavi sinulo da je rekla nešto previše, još najgora... No više nije mogla natrag. Njoj je bilo tako kao da će on ionako sve od zlih susjeda doznati, ako dođe k njoj, bolje je, dakle, da ona to preduhitri, kaže mu sama sve... A i srdžba ju je spopala, srdžba u koju se, osim svega onog bolnog i uvredljivog što je radi svoje gluhoće doživjela od susjeda u kući, pomiješala nenadano i sve ono bolno, pa možda i uvredljivo, što je imala da doživi i danas tu pored svoja dva, pogotovo onog bucmastog kavalira. I tako se sad sva rasplamsala, lice joj je bilo crveno samo još od ljutine, i kričeći ona mu je ispriповijedala sve o svojoj svađi u kući, sve, pa čak i to kako je odlučila da cijeloj kući pokaže da ona može imati dečka. - E-e-ej... - tresao joj se glas kao da je imala špekulu u grlu, i bio je to u nje upravo mahnit čas kad se fantazija činila isto što i realnost. - E-e-j, na svakom prstu njih deset mogu ja njima dovesti, samo ako hoću! No meni je dosta jedan, znate, samo ako ga imam rada... No nisam imala nikog rada do - gutajući svog crnoga Đuku očima, htjela je već svoj ljubavni start označiti s njime. No sjetila se svoje čežnje za nekim podstanarima, a i crni njen Đuka izgledao je tako strašan, nestrpljiv, i naglo je začutala, začutala sasvim.

Đuka inače nije bio tako strašan. Nestrpljiv; to već. Bili su već blizu ceste i, doduše, nikog nije bilo sasvim blizu, no nije li ona ne jednog nego mnoge mogla privući svojom vikom? On je hotice zaustavljao korak, mirio ju je i riječima i pokretima, glasno ju čak, no ipak tako da ga nije čula, kleo i psovao, no najzad, kad se ona smirila, on se ipak samo zasmijao, uhvatio je za obadvije ruke:

- Ti luda babo! - rekao je potiše. - Deset bi ih mogla imati na prstu, a na jednog si se prikelnjela odmah kao stričak! Khm! - nakašljao se, ogledao se i stegnuo je k sebi, viknuvši: - A ja vas imam rado! Vi mi se jako dopadate! - i zakimao je na njezino preneraženje živahno glavom, ali i dodao, opet tiše: - Budalo, da samo znaš kako!

Tonka je u prvi tren zbilja bila preneražena. Od nevjerovanja. No odmah je to bilo samo još preneraženje od radosti i zanosa. Zanos, to je bio sadržaj njenog crvenila u licu, i kako je on nju oko pasa obujmio, tako je ona svojim rukama posegnula i za njime.

- A kako me imate rado? - zagrgutala je, a dah joj je nestajao.

- Kako? - već ju je on pustio pa opsegnuo pogledom okoliš; a sva ta ograđena polja koja su pred njima, tamnija još od sjena kostanja, ležala u mraku, bila su prazna i pusta. I vratio se opet pogledom k njoj. - Tako! - s patosom i porugom koje je samo on bio svjestan, stavio je ruku na srce, pa na usta, učinivši znak poljupca. No i njega kao da je nešto zaneslo. Bacio je na bok sablju koja mu se zaplela među nogama, i, sa strasnim blijeskom u očima, stegnuo je opet Tonku, sada samo jednom rukom oko pasa, povukao ju za sobom spram onih polja...

Zapravo, od tih polja bilo je prvo već kraj njih, i na ogradi bio je tu na jednom mjestu razvaljen popriječan stup, mogli su lagano prijeko... No Tonka je tu učinila samo nekoliko koračaja pa se, u samoj sebi, o nešto spotakla i zamrncala je:

- A-a-a...

- Do vraga, kuš sada! - naljutio se on, no spram nje učinio lijepi smiješak pa joj opisao rukom da će tamo i onda okolo natrag, samo radi šetnje... To joj, uostalom, reče i glasno.

No Tonka je još uvijek stajala. Piljila je u mrak, no u njoj je nešto svitalo, svitalo; spoznavala je šta on hoće, hoće sad naskoro, odmah...

Željela je to i sama već toliko puta, i danas ju je ta želja dovela malone do nesvijesti. No sada kad je bila tako blizu njenom ispunjenju, ona se, kao uostalom sve djevice u sličnom položaju, stala prepadati. I nije to bio strah nego i sumnja i nepovjerenje. Tko je on zapravo, i šta kani poslije toga...? Ne želi li on da postigne samo to, a onda da se nikad više ne javi i uopće ne dođe k njoj kući? I kako bi, najposlije, moglo to biti ovdje, na poljima? Već to polje na kome su bili, bilo je puno doduše posušenih izmetina, ali izmetina ipak... A tamo, tamo u onom svjetlu još je uvijek mnogo, mnogo ljudi, može ih tko vidjeti... I svečana je, svilena haljina na njoj, štirkanje podsuknje, steznik...

- E-e-aj! - drhtala je, i ne samo glasom. - Tamo je cesta, možemo onuda...

- On je pogledao na cestu, tamo je prolazilo nekoliko ljudi. I tamo su isto morali prekoračiti ogradu, ako su htjeli s ovoga polja... Ne hoteći to radi ljudi da više, opisao joj je to kretnjama, pokazao da mogu van i ovuda po strani... I povukao ju je, kunući opet, baš ovuda spram drugoga polja...

Tonki se, na njegovu momentanu sreću prčinilo da i nije zgodno da odavde izađu baš pred one prolaznike, popustila je, pošla. On joj je pomogao preko ograde, gotovo ju je digao obuhvativši je oko struka, i to joj je sad opet godilo. Kako je jak, kako je jak!

No već slijedeći tren je ta jakost bila prevelika, preteška, pregruba. Tu, odmah do njih, preko ograde bila je dugačka, stara i sad sasvim presušena kopanja, puna samo za sajmovu kad je tu bilo blago. No puna je bila i sada, barem na jednom kraju. Čak se i prelijevalo nešto iz nje - prelijevalo Tonkino tijelo, njene haljine. Njezin crni kavalir, opsjednut demonom osvajanja, zavalio ju je baš ovamo, i sam se bacio na nju, uskomešan, uzluđen u pokretima i grčevima kao epileptik.

Za Tonku je to, barem ovdje, u kopanji, došlo sasvim nenadano, kao da ju je oborio grom. I nekoliko trenova bila je omamljena. Podalje, s mjesta koje su ostavili, dizao se pakleni lom ljudske zabave i veselja, s druge strane, iz mraka, iz klaonice, domnijevalo je ovamo tužno mukanje krava, određenih za klanje, i, opet s druge strane, s nedaleke željezničke pruge, čuo se fićuk vlaka. No ona to sve nije čula, kako doduše možda ni inače ne bi mogla čuti - nije čula ništa. Sva kao u jednoj bezdani, u koju se možda nije strovalila svisoka jer ju je stalno osjećala sasvim blizu, ispod sebe, ona se, barem u prvi mah, osjećala u jednom toplom, ustreperenom stanju, po prilici u onom u kome se osjećala na njihaljci kada joj je došlo da u lađi legne i pusti tog čovjeka da radi s njome šta hoće. Na

sebi je sad osjećala i njegove ruke - ruke koje su prebirale i kopale po njoj mahnito, borile se s njenom nabranom suknjom, štirkanim, kao dva oklopa tvrdim podsuknjama, tražile nešto, bile i sasvim već blizu...

To je davno već moglo biti i s njenim očuhom... Kao krijesnica joj je u glavi svjetlomrcala uspomena na onu očuhovu pijanu noć. I jedna druga joj je uspomena došla, nagla, neočekivana, premda joj se ovih posljednjih dana javila već nekoliko puta. Sjetila se svojih kokoši, onoga časa kad je jednu od njih obljudio pijevac...

No u taj isti tren ona se i sama sva stresla kao kokoš. On se malo uspravio nad njom da popravi sablju i još koješta, i u taj isti mah ona se uspravila takođe, klisnula uvis, stresla se da dovede u red suknje, a potresao joj se i glas, tužan, zaplašen i očajan:

- Ne-e-e...!

On je stajao već spreman za posljednji čin, iskesio se u surovoj, bijesnoj kletvi, posegnuo opet spram nje rukom i psovkom:

- Koji ti je đavo, babetino jedna?

Tonka se od njega odmaknula, odmaknula se uopće od kopanje.

Dok je još u njoj ležala, najednom je osjetila kako ju ta kopanja strašno žulji. Glava joj je visjela niz kopanjin rub, vidjela je nad sobom crne raščupane glave kostanjevih krošanja, no vidjela je i nebo i u njemu zvijezde. Nije li tamo i ne vidi li je odande bog? I šta će biti s njezinim haljinama - taj crni Đuka će ih sasvim zguzvati, razderati... No on je već prevladao njihov tvrdi otpor. Tren još, i što je imala trideset i tri godine, više neće imati - aj, ne, ne, to nema smisla tako lako pokloniti; može i mora on, ako mu je do nje stalo, još čekati...

- Ne-ne-ne... - ponavljala je tim uzbuđenije što joj je on opet dolazio bliže. Pa i sama ne znajući što govori, ali zavedena bezdanom, silnom željom koja možda, kad je ispunjena, znači najveću pobjedu žene nad muškarcem, zavikala je, zameketala kao da joj je u grlu zaigrala cijela vrećica špekula: - Znaš, moraš biti moj muž... Kad prestaneš biti soldat, dođi k meni za podstanara... E-e-ej, onda znaš, onda, e-e-ej, dođi i prije, e-e-ej!

Njoj se i samoj objašnjavalo da traži od njega previše, ili bar da to nije trebala reći već sada, i zato je brzo, brzo spuštala mjeru svojih zahtjeva. Ali da je bio i najmanji zahtjev, za njega bi sigurno bio i taj prevelik. On je već došao do nje, lice mu se po boji još i u mraku nije moglo raspoznavati od kape i hlača, grimase po njemu igrahu kao što to možda kod razlučenog vodnika znađahu zaigrati samo na »filistra« regruta na rejonu - i, gušeći glas, on se razbjjesnio na nju:

- Kuš, glupačo jedna! Razvalit ću ti te tvoje labrde šakom! Muž da budem - tebi! I za podstanara da ti dođem! Glupava, gluha kravo!

Usne su mu se rastegnule od poruge tako, da su mu se ravnomjerno ufitiljeni brci raskrečili kao dva rakova kraka. I tren je još stajao kao da čeka ipak na njeno urazumljenje, a onda ju je, opet s kletvom, ostavio, zakoračio naglo preko polja spram ceste sam.

Tonka je stajala. Nije ga čula, no razumjela je da se on ljuti. I došlo joj je, pa je sama sebi priznavala da on može imati pravo... Ali, ali!

- Đuka! - trgnula se, potrčala za njim, dostignula ga. - Pa... e-e-ej - stezalo ju je u srcu i grlu bol i strah. - Pa nismo danas valjda zadnji put skupa... E-e-ej, samo ti dođi i pitaj za Tonku... Mene tamo svi znaju... Đuka - nije ga se usudila dirnuti kako je to htjela - vi se ne srdite na mene, ne-e-e? ja-a-a...

On ju nije gledao, prekoračio je ogradu, njoj ne pomagavši, i izasuo je samo grubo:

- Marš!

No i popostao je malo dok se ona prevukla preko ograde, možda je ipak razmišljao o njenom pozivanju. Ali na sve njeno brbljanje: o tome kako ju je bilo strah, pa kako on može doći k njoj kad kod kuće nema očuha, i kako će mu ona dati dobru kavu i ajeršpajs i kisele krastavce - na sve to ne reče on više ni riječi. Samo se mrštio, pravio grimase, cerio se. Na jedan moment pogledao je spram vrtuljaka, učinio pokret kao da će baš tamo. No predomislio se kanda pa išao uz nju dalje, sve dok sa ceste nisu došli u ulicu do prvih kuća.

Tu je bilo još uvijek mnogo svijeta, i opet nisu bili rijetki koji su se ogledavali na taj par, od kojeg je ženski dio tako vikao... No i dolazila su tri kanonira, i naglo je on pred Tonkom stao, pružio joj ruku, zakimao joj u lice glavom pa ju ostavio, prišao svojim kolegama.

- E-e-aj, Đuka, a-a-a... - iznenađena, nije ona znala šta da kaže, gledala je za njim kao kvočka za guščićima koji su se pustili vodom.

- No, takove guske još nisam vidio! - rekao je njen Đuka samo korak-dva daleko od nje svojim drugovima i još je morao reći nešto papreno, jer su se svi zasmijali.

Ona to nije čula, a pravo nije vidjela ni lica koja su se obazirala na nju. Pred njom je jasno bilo samo još lice, samo još čovjek koji je, na rastanku s njome, zakimao glavom - a šta je to značilo nego da će zbilja k njoj doći?

Njegov crveni tur, kao i ostala tri, zacrvenio se i zažario još jednom jaku u sjaju plinske svjetiljke, a zatim ga je nestalo u rijeci prolaznika. No u njenoj duši razgorio se drugi žar, tijelom prostrujali i strujali srsi milinja, srsi nade, srsi vjerovanja: on će doći, on će doći! I kako će biti lijep, kako će izbečiti oči susjede, a-a-aj, pa kućepaziteljica koja je najbliža haustoru i vidi svakoga koji dolazi u kuću! Doduše, ona će sigurno već nešto prije znati od svoga sina... No ništa, samo ti dođi, Đuka, i pitaj za Tonku baš nju... Đuka, mili, jedini, dođi na kavicu, ajeršpajs, kisele ugorke, juhu... I. i...

Trgnula se; ništa tu kraj nje nije bilo crveno, no crvene i bijele pruge zaigrale su joj pred očima, u glavu i noge joj opet došla slabost - bila je gotovo blizu da padne omamljena.

Omamljena i zato: jer šta onda ako on neće doći i zakimao je glavom samo stoga da je prevari i lakše je se riješi? Gdje će ga onda naći, i ima li smisla da ga uopće traži?

- Đuka! - došlo joj je da vikne. - Đuka! - došlo joj je i da potrči za njim.

No bilo ju je strah i sram pred onim drugima, na pamet joj je došlo da već mora kući radi očuha, a i vjera se vraćala: on će ipak doći, ipak doći!

Pribravši snage, s još jednim pogledom na rijeku prolaznika u kojoj je nestao njen crn i crven prvi kavalir u životu, ona je okrenula kući i išla žustro, udvostručenom snagom i poletom tridesetitrogodišnje žene u koje se prvi put javila ljubav.

IV.

Ljubav se javila, rodila se u doživljaju koji je svakim danom u uspomeni bio sve veći - ali onog s kojim je Tonka taj doživljaj doživjela, i spram koga se u njoj ljubav probudila, naravno, nije bilo... Prolazili su dani, prošla je već jedna nedjelja poslije one na Sajmištu, i Tonki su već gotovo iscurile oči u sačekivanju i izgledavanju, bilo to kroz prozor na ulicu ili kroz staklena vrata iz kuhinje na hodnik...

Njena kuhinja bila je sasvim u kutu hodnika, ali i tako blizu stepenica, da je mogla svakoga vidjeti koji bi se po njima uspeo. I bila je mala i tijesna, stalno tako mračna, da je u njoj i po najsunčanijem danu, ako je htjela u njoj raditi, moralo gorjeti svjetlo.

I, premda inače štedljiva, sada, u te dane čekanja, nije više štedila; gotovo cio dan, i poslije podne i uvečer, kad ju je već umorilo čekanje na prozoru, bavila se tu pri petrolejskom svjetlu u kuhinji. Tako je to bilo i u novu, drugu nedjelju poslije podne. Očuh je još bio kod kuće, pred njim nije mogla neprestano biti na prozoru, za večernju pak kod jezuita bilo je još rano - i tako se povukla ovamo u kuhinju zabavivši se i prividno i stvarno time da za sutrašnji ručak očisti grah.

Na kraju stola na kom je to radila, ležala je krunica ostavši još tu od jutra, kad je mnogo, mnogo molila. Sad se međutim mjesto zrnjem krunice bavila zrnjem graha. Premetala ga je pod prstima, jedno po jedno, zdravo spustivši u lonac kao ovcu u raj, bolesno oturivši u kraj kao kozu u pakao. No i jedno i drugo, bolesno i zdravo, poprimilo je za nju, istina potpuno nesvjesno, svetu ulogu zrnja na krunici, i uz prebiranje tog zrnja grahovog ona je molila, molila, nizala Zdravu Mariju za Zdravom Marijom...

Naravno, za dolazak Đukin... Gdje je on, zašto ne dolazi? Prevario ju je dakle uistinu s onim kimanjem glave, samo da je se lakše riješi? Ljut je na nju, ne vjeruje više u nju...? O, što onda nije potrčala za njim i obećala mu, zaklela mu se da će mu, kad dođe, sve dati, sve! Đuka, danas je opet nedjelja, već druga nedjelja. No možda ćeš danas doći, možda u tjednu ne možeš, i prošle te nedjelje nešto spriječilo?

Zdravo Marijo, milosti puna, učini, pomogni da dođe moj dragi, moj krasni, crni Đuka!

No vrijedi li molitva u kuhinji toliko koliko bi ona u crkvi? Ah, a prošle nedjelje uopće nije bila u crkvi; po prvi put to nije bila u nedjelju - bojala se da ju kroz to vrijeme možda ovdje kod kuće ne potraži Đuka. A i danas se koleba bi li pošla. No poći će, ipak će poći, barem na malo, samo da se pomoli, i onda da se opet brzo vrati kući! Ili pak, da radije pođe na Sajmište i tamo pokuša naći Đuku? Mislila je to već i prošlu nedjelju, no tada se još nadala, nadala da će on doći sam, a i očuh je, kao namjerno zbog njenog zakašnjenja prošle nedjelje, htio večerati ranije. Tako je ostala kod kuće; no ima li smisla da tako učini i danas?

Čekati kod kuće ili poći u crkvu, pa onda na Sajmište, u tome je zapravo bilo njeno kolebanje. Zdravo Marijo, milosti puna, oprosti meni, grešnici, no pomogni mi, reci šta da radim, da ostanem ili pođem?

Samo da već očuh hoće otići od kuće! Rekao je o podne da mu spremi svetačno odijelo, i spremila mu ga je već, a on još leži, spava... A bolje bi bilo, ipak bolje, da je već otišao, ako dođe Đuka, ipak dođe...

No evo ga, očuh se već u sobi presvukao, došao je k njoj u kuhinju spreman da izađe.

Srednjeg je rasta, manji od Đuke, s paučinastim tankim brazdama na matorom već, žučkastom licu, a i brci i kose su mu žute, slične slami kao u onog debeljkastog Đukinog prijatelja. Plave i mirne su mu oči, bez svakog sjaja, uopće se na njemu lašte samo svetačne crne cipele, i bijel tvrdi okovratnik. I sav je nekako uspokojen, kao da je tko u lijesu obrnuo i podignuo mrtvacu, tek jaki mu je glas s kojim viče, da ga Tonka čuje:

- Ideš li ti danas kuda van?

Ona van? Hoće li, neće li? Sama još ne zna.

- E-e-ej, a kad ti dođeš natrag?

On natrag? On kani danas na jednu malu veselicu u Gračane, no o tom ne govori, nikad on njoj ne kaže kuda ide i šta radi. Samo je sad opet viknuo:

- Možda jako kasno! Ti me ne trebaš čekati s večerom, ili je ostavi na stolu!

Sveta Marijo, je li to već tvoja pomoć da se očuh danas kani vratiti jako kasno?

- Dobro, e-e-aj! - vesela je u sebi, no lice joj je previše bezizražajno da bi se to pokazalo u njemu. - Imamo hladnu teletinu, naći ćeš ju na stolu...

I odlazi očuh, a Tonka ostaje opet sama. Načas je i ona izašla iz kuhinje da zatvori od sobe vrata, no tu se opet malo uznemirila ne bi li bolje bilo da zatvori kuhinju pa ostane u sobi na prozoru? No ipak, očistit će još samo grah da bude poslije s time bez brige.

Vratila se u kuhinju, sjela opet pred zrnje. Zdravo Marijo, očuh će doći kući jako kasno, kakove li divne prilike da danas dođe Đuka!

Đuka! Vidi ga svega pred sobom, počamši od trena kad ga je spazila na uglu, pa kad se on sagnuo da joj podigne molitvenik i sličice. Onda mu je u zapadu sunca tako bljesnuo tur od crvenila, da ljepše nikad nije bilo ni samo crveno sunce kad zapada... Pa joj se i vrtuljak ukazao i njihaljka, sad on gore, sad ona... Pregaraju se, padaju jedan spram drugoga, ah, pa su i pali tamo u kopanju! Samo što je tad ona bila luda; da ga je zadovoljila, možda bi ga baš s time pridržala, i došao bi on sigurno!

Ali tu bi to kod kuće bilo ljepše... Namjerno nije pošla u sobu da pospremi očuhov krevet; bolje bi doduše bilo da je rasporemljen njen, no svejedno je koji to jest a koji nije...

Đuka! Baš kao da su se dogovorili da će doći sad za koji čas, pogledavala je kroz staklena vrata, zaboravila pasulj, gledala samo tamo, spram stepenica na hodnik.

No tu je bio vidan svatko drugi, samo ne on. Odmah do nje, znamo već, stanovala je stara gospojica od svojih pedeset godina - ona za koju su i zidovi imali uši, pa je izmislila onu tako kobnu pripovijest kako Tonka živi sa svojim očuhom. Bilo je to tako tanko i mršavo stvorenje, da je na sebe, samo da izgleda deblja, metala obično pola garniture svoga rublja - a rublja je imala dosta, jer je bila takozvana bijela krojačica; šivala je po kućama bijelo rublje, pa su je milostive često darivale s preostalim platnom... Njen boles-tan običaj bio je, osim strasti za intrigiranje, u tom da je na hodniku, na jednom starom sanduku, punom njemačkih klasika počamši od Klopstocka do Lessinga, rado ostavljala svoju i svoje gazdarice, neke stare udove kapetanice, noćne posude. No taj ružan, nisko prozaičan i za visoku klasičnu poeziju tako uvredljiv običaj popravljala je ona barem donekle s tom poetskom i lirskom, inače za gospojice njenih godina ne baš rijetkom strašću, da je na hodniku, na zidu pred svojim stanom, baš kraj Tonkina kuhinjskog ormara, držala u krleci dvije pitome i vesele grlice. Inače su dvije grlice, po Markovu evanđelju ili uopće po zakonu Gospodnjem, bile prilog koji se prinosio u hramu u znak zahvale za muško dijete koje je najprije otvorilo matericu majčinu. No gospodična Klotilda, nazovimo je tako, premda se zvala drukčije, sigurno nije svoje dvije grlice držala u toj nadi da bi ih sama jednom mogla prinijeti bilo gdje u slavu svoga materinstva. Doduše, Jelisava, žena Zaharijina, bila je već stara i vremenita kad joj se rodilo dijete, no to je bilo zato da se rodi prorok koji je imao da pripravi puteve za Gospoda, i takova se čudesa od biblijskih i evanđeoskih vremena više ne događaju ili vrlo rijetko... Tako dakle, mogavši to da znade, kao što još nije mogla znati za Voronova i čudesa majmunskih žlijezda, gospodična Klotilda, usprkos svoje još žive čežnje za trubadurom koji bi joj pod prozorom svirao u mjesecini na gitari, nije nimalo svoje dvije grlice držala iz nekih materinskih nada u budućnost. Bilo je to naprosto stoga što već tako biva kad je srce tako samo da se nema izliti na koga drugoga; i njeno se, eto, izlivalo na grlice, i to u tolikom obilju da se za njih brinula možda više nego za sve drugo živo na svijetu. Možda je i sama pokojiput ostala bez potrebnog obroka, no grlice su imale uvijek svoje proso, a u ljetu uvijek i perce

salate. I sada im je među žice na rešetki stavljala takovo jedno zeleno perce, pa se sa svojim šiljastim, kao dlan sitnim licem smješkala ispod njih gukajući zajedno s njima:

- Kuku-rruk! Kuku-rruk!

Tonka nije čula ni grlice ni nju. Vidjela je samo to neprijatno, mrsko stvorenje, za koje je već od žene kantinjera doznala da je baš ona sa svojim izmišljotinama zakuhalo svu onu gadnu i lažljivu kašu o njenom zajedničkom životu s očuhom. I radi toga je ona s njome u svoje vrijeme, naime za vrijeme onih svađa s kućepaziteljicom, prekinula sve susjedske odnose. Dotada je tome mršavom gadu, jer pravo nije imala svoje kuhinje, dozvoljavala da sebi i svojoj gazdarici skuha pokatkad u njenoj kuhinji kavu ili napravi ajeršpajs, no otada joj je to zabranila, istjerala ju iz kuhinje van...

Tako dakle u neprijateljstvu s njome, Tonka je jedva dočekala da se ta »suha štanga«, kako ju je u svađi i glasno nazvala, povuče od svojih grlica opet u sobu, i namjesto Đuke da ne mora gledati nju...

No zato hodnik ipak nije ostajao prazan. Bio je to mravinjak od kuće, bilo je uvijek koga koji je odlazio ili dolazio, no jer je danas bila nedjelja, to ih je bilo više koji su odlazili kuda u pohode ili šetnju.

A bila je tu, odmah u drugom stanu, neposredno do kapetanice i gospodične Klotilde, jedna druga gospodična, imenom Dara. Bila je to visoka, stasita djevojka, nešto već također ostarijih godina. Moglo joj je biti oko trideset, ili je bar, po svom licu, obrubljenom paklenski crnim kosama, posutom iznad jake gornje usne maljama, izgledala starija nego što je bila uistinu. Ona je u jednom salonu radila kao modistica, a živjela je tu, u tijesnoj sobičici, sa svojom majkom. Originalno, što se i jedne i druge tiče, bilo je to da su u toj kući, ispunjene većinom pravovjernim hrvatskim življem ili najviše još pod kojim reprezentantom ove ili one austrougarske nacije, obadvije bile inostranke, inostranke bar po državi. Obadvije su se ovamo naselile direktno iz Beograda. No treba priznati da politika, koja je tada i u toj kući rado sa skepsom gledala na Beograd, nije igrala nikakvu ulogu u odnosu ostalih stanara spram tih dviju Beograđanki. Staviše, obadvije su bile dosta i pažene, tako da nikad o njih nije zapela svađa, kakvih je, kao što već znamo, bilo u toj kući gotovo toliko koliko je i dana u godini. Možda uostalom da je tomu bio razlog i to što su obadvije, i mati i kći, živjele vrlo tiho i povučeno, a bio je sigurno razlog i to što je kćer kao modistica opskrabila mnogu tu stanarku ili bar kćeri raznih stanarki jeftinim šeširima.

Tako je Tonka naročito znala da je u tome pogledu gospodična Dara učinila velike usluge baš kućepaziteljici i njenim brojnim kćerima. Sama je u proljeće vidjela kako je Dara dolje kućepaziteljici u kuhinju nosila dva velika, obilato iskićena šešira, a poslije je obadvije vidjela na kućepaziteljicinih kćerkama. I prijateljstvo koje se radi toga pokazivalo između tih žena, njoj se, naravno, već poslije svađe koju je imala s jednom nije mnogo dopalo. Nikad s gospodičnom Darom i njenom majkom u kakvim bližim odnosima, ona gotovo da je spram obadviju pretrgnula i one najjednostavnije, tako da je znala proći mimo njih i bez sama pozdrava.

No danas, tu sad u kuhinji, pograbilo ju je sasvim drugo raspoloženje. Na hodniku, tek što je s toga nestalo one štange Klotilde, pojavila se baš ista gospodična Dara. Već cio dan, gotovo od rana jutro, ona se na hodniku vrzla sad radi ovog posla sad radi onog. Hodnik je tu bio širi nego već za koji korak dalje, gdje je zaokretao u stražnje labirinte kuće, i zato je ona imala tu mjesta da iznese i opere pokretnije pokućstvo, ispraši kanape, i na prozoru koji joj je bio ravno pred sobom, u koju se ulazilo kroz kuhinju, izvjesi i prozračni posteljinu. Međutim, sve je to sada bilo već gotovo, i na prozoru su opet kao obično stajali lonci sa cvijećem. I baš se ona sad bavila zalijevanjem tog cvijeća - no gle, zašto je

sad uzela onaj najljepši, jedini bojadisani lonac sa pelargonijom, pa ga pruža materi koja je izašla na prag, i ova ga unosi u sobu?

Tonki je bilo razumljivo toliko njihovo današnje čišćenje stana, bila je nedjelja, pa je kćer imala jedino vremena da materi pomogne. Manje ili i nikako joj nije bilo razumljivo šta će im u sobi onaj lijepi lonac, no na to je sad brzo i zaboravila. Drugo ju je spopalo, spopalo uistinu, i to baš ono što je u nje promijenilo neraspoloženje spram tih dviju žena - u mozak joj se naime usvrđala misao kako bi bilo da ona i sebi, kako su to kućepaziteljica i ostale stanarke dale svojim kćerima, dade od te Dare napraviti šešir!

Šešir! Širok, još širi nego onaj u kućepaziteljicih kćeri, malo zavinut po strani, od bijele slame, ili možda od crne? No svejedno, samo da bude na njemu lijepa, što šarenija svileni vrpca, pa onda mnogo, mnogo cvijeća, a svakako i nekoliko crvenih trešanja. Trešnje na šeširu, koje vise ispod oboda, tako žive, samo da zagrižeš u njih! - to je ona vidjela kod mnogih gospodična na ulici i to joj se uvijek jako dopadalo.

Pa da, šešir svakako! Čim uštedi malo novaca, ili i ne, već sutra ili možda još danas, jer već ima neku uštedu - još danas dakle, čim svrši s tim pasuljem, poći će da se s Darom porazgovori... Jest, lijepi svoj rubac može imati za trg, a inače, inače - o Đuka, nećeš li me onda sasvim drukčije gledati kad će mi na glavi biti šešir s trešnjama?

No šta će reći susjede, šta očuh? Svejedno, glavno je da će se ona sviđati Đuki - o, kako će to biti lijepo, prekrasno, ići s onakim momkom, ne možda pod rupcem kao sluškinja, nego kao... kao...

Zdravo Marijo, milosti puna... samo hoće li danas doći Đuka, hoće li?

Vratila se opet grahu i molitvi. Dare je s hodnika nestalo; tamo na cvijeću i hodniku igra samo sunce, ljetno, nedjeljno popodneвно sunce, koje kao da je nešto svečanije nego obično, - a ovdje, u mračnoj kuhinji, s prozorom kraj vrata samo na hodnik, pri škurom osvjetljenju petrolejke, drhće jedno srce, puno čežnje, nade i beznađa, puno krvi koja igra, igra takođe...

I u taj zao čas kad joj se svijest ionako već omamljena uspomenuama i čežnjom za čovjekom koji je od milijuna ljudi postao za nju jedini, u taj čas, eto, prolazi hodnikom kantinijerka sa svojim mužem i djecom. Obučeni su svi svetačno, na njoj je svilena zelena bluza, obrubljena oko vrata i na kraju rukava dugačkim čipkama, na glavi širok, previše jednostavan šešir. On, njen muž, malen, čvrst i plećat temeljak, vodi, na svakoj strani za ruku, po jedno dijete. Očito i oni idu na šetnju, no neće li ona načas i ovamo k Tonki?

No ne, samo se zagledala ovamo, nešto kao da je viknula, svakako pak mahnula rukom kao za »zbogom« i silazi za ostalima niz stepenice.

Ali je i to već bilo dosta da se Tonkine misli još više usredsrijede i njeni osjećaji još više utonu u čežnji, isključivoj, za sve ostalo ravnodušnoj čežnji za njenim Đukom.

Pred neki dan ili zapravo već koji dan poslije onog nedjeljnog doživljaja na Sajmištu, Tonka je, čisteći za svoga očuha, a i za se cipele, najedared, kako je pri tome stajala, sjela i zagledala se netremice u poklopac od kutije u kojoj je bila mast za cipele. Nije to bila možda pasta nego običan biks u koji je trebalo obilno pljunuti da ga se moglo namazati na cipelu, no to i nije tako važno. Važno je, i čitav doživljaj za Tonku je bilo to, da je na poklopcu od kutije ugledala sliku koju je inače vidjela već često, no koja ju je tad presenetila i razdragala silno... Na poklopcu bio je prilijepljen ljeskav, okrugao papir, na njemu je nešto pisalo, a u sredini bio je naslikan vojnik koji kao da je bio izrezan njen Đuka! Isto duguljasto lice, vatrene oči, crni, ufitaljeni brci, isto crvene hlače i ulaštene čizme, isti ponos u cijelom držanju, jedino što je on imao drukčiju, bijelu a ne plavu bluzu, i drukčiju, crvenu kapu a ne plavu...

Đuka! - poljubila je tada tu sliku, i po prvi put možda su cipele očuhove i njene ostale napô neočišćene! I tada se sjetila da je takvih kutija, naravno već praznih, imala još puno pod pećkom - čuvala ih je tamo za jedno kantinijerkino dijete koje se s takovim kutijama rado igralo. I pokupila ih je sve, očistila iznutra još bolje, naročito pak isprala poklopce, i sve je to poredala u najniži pretinac kuhinjskog ormarića, da ih onda nejedanput, kad je bila kod kuće sama, izvadi, poreda pred sobom u sobi na sto i gleda u njih, gleda, s uzbuđenjem u tijelu i duši, s kakvim možda nijedna ljubavnica nikad nije gledala ni najljepšu fotografiju svoga dragoga...

Da, i onda ju je pozanimalo šta to zapravo piše oko te slike njenoga Đuke na poklopcu kutije biksa? Nepismena, ona nije znala značenje ni jednog slova; ova su je, naročito na uličnim firmama, podsjećala jedino na pojedine stvari, tako B na spleteni, malo uglasti perec, C na kiflu, O na jaje, T na kladivac... I čudno joj je bilo kako to ljudi u slova umeću perece, kifle, jaja i kladivce, pa onda čitaju neke riječi i imena koja, kao ni s njima označivani dućani, nisu sa svim tim stvarima imala nikakva posla. A čudnije joj je to bilo još više tada kad je gledala sliku svoga dragoga pa našla i ovdje takova slova...

Pod izlikom, dakle, da uzajmi malo peršina za juhu, ona je dan poslije svoga pronašašća pošla do, od najnovijeg vremena najvjernije svoje susjede kantinijerke i u razgovoru najjednom iz džepa kecelje uzela kutiju, najnoviju i još gotovo punu kutiju, pa pitala šta to na poklopcu piše... Tobože da li je to uistinu pravi biks za cipele, jer nekako ne valja...

I doduše, odgovor ju je mogao samo razočarati. Na kutiji nije ništa pisalo o vojniku i njenom Đuki, jedino šta je to u kutiji i gdje je od koga proizvedeno. No zato, zato, doznala je nešto drugo... Kantinijerka je baš tih dana imala pred sudom radi svađe sa kućepaziteljicom ročište i tamo su se obadvije opet posvadile tako, da ih je sudac malone i jednu i drugu dao zatvoriti. Tako je ona, iz svježega bijesa na svoju neprijateljicu, a vjerojatno i pobuđena slikom vojnika na poklopcu kutije od biksa, brzo navela razgovor na novu temu koja je tih dana, baš po porijeklu od kućepaziteljice, zabavljala u kući stancarke... Ticalo se to Tonke; ticalo se onog što je ona očekivala poslije one večeri na Sajmištu; kućepaziteljčin sin je materi uistinu ispričao kako je Tonku vidio s jednim kanonirom na vrtuljku, a mati njegova je to ispričavijedala dalje susjedama, skandalizirala se... No šta! - ljutila se tad pred Tonkom kantinijerka. - Vražja baba, prije joj nije bilo pravo da, kako je ona to mislila, živite s očuhom, a sad joj nije pravo da sebi nađete drugoga dečka! Pa šta, i soldat je čovjek, svima su nama bili muževi nekad soldati! A možda nije ni istina? - gledala je znatiželjno i lukavo čas Tonku čas sliku na kutiji koju je Tonka držala u ruci.

Tonka se tad uzrujala, bojala se da kantinijerka nije možda pogodila zašto je ona k njoj došla s tom kutijom biksa... No i sve joj je bilo svejedno, u stvari čak i samo drago da već susjede, a pogotovo kućepaziteljica znade da ona može imati dečka. Priznala je dakle kantinijerki istinu; čak se i pohvalila kako će njen dečko doći k njoj u pohode...

Svega se toga ona sad sjetila kad je vidjela hodnikom proći tu susjedu, i premda ju nije razumjela šta joj je ona viknula - zapravo joj ta uistinu viknula samo »zbogom« - protumačila je u sebi taj povik samo sa njenim zanimanjem hoće li ona svog dečka čekati kod kuće ili će se s njime sastati gdje vani? No sigurno će ga čekati kod kuće, i prošle je nedjelje ostala doma - plela je Tonka samovoljno dalje misli koje je mogla imati kantinijerka u svom sadanjem zanimanju za nju. I bol se od toga u njoj još produbio radi nedolaženja Đukina, bol, pomiješan s nezadovoljstvom da je kantinijerki uopće šta rekla o njegovom obećanom dolasku...

Ah, Đuka, Đuka! - ostavila je grah od koga je osim pljeve bilo na stolu samo još nekoliko zrna, pa se podignula, sagnula, izvadila iz najnižeg pretinca kuhinjskog ormarića one

mile, mile kutije na kojima je, ne samo u jednom primjerku nego bar u pet, mogla vidjeti i vidjela je svoga Đuku...

I opet ih poredala na sto, primaknula bliže petrolejku, utonula u slike pogledom, sad u jednu sad u drugu. Sve su bile iste, na svima stalno isti vojnik, ponosan, ukočen, sa crnim ufitiljenim brcima, crvenim hlačama, dugačkom sabljom, ulaštenim čizmama, Đuka, Đuka!

No sad ih nije poljubila, broj pet joj je možda nesvjesno govorio da to ipak nije živ onaj jedan... No ipak ih je sve pritisnula na grudi, pritiskivala ih tu, pritiskivala, kao da ih je htjela rinuti u srce. A oči i pogled, i možda cijelo tijelo, bilo joj je puno, puno onog jednog, života... Vidjela ga je sad tako zorno pred sobom - gdje, zar pred vratima ili pred štednjakom ili pred njom samom? Svejedno! - No vidjela ga je u tančine, tako da je malo-ne zaboravila na kutije i posegnula preda se rukom...

Ah, kad ju je on pograbio svojim rukama oko pasa pa je podigao preko ograde, pa onda, poslije, spustio je u kopanju...

Ne, čas tako žive fantazije i želje ona nije mogla izdržati tu u kuhinji. Dići će se, poći u sobu na prozor, ili i ne, neće više čekati kod kuće, obući će se, poći na Sajmište, odmah na Sajmište...

I dignula se doista, spremila brzo natrag u ladicu kutije biksa, pokrila ih jednim starim škarniclom, lonac s graham ostavila prosto na stolu.

I utrnuvši još petrolejku, izašla je iz kuhinje, zaključala tu vrata, otvorit će ona od sobe.

No... no...!

Najbolje bi možda bilo da tu otvorimo novo poglavlje te malograđanske, davne, predra-
tne priče, no u poglavlje tolike čežnje za konkretnim jednim muškim oblikom, ne spada li i ostvarenje te čežnje, i zato eto odmah:

Uz stepenice se uspeo i stajao sad na hodniku, obrativši se ravno spram nje, čovjek, muškarac koji je mogao biti samo Đuka! Istina, on više nije na sebi ima vojničku odoru; mjesto crvenih hlača imao je bijele, civilske, mjesto bijele bluze crn kaput od listera, mjesto čizama žute polucipele, mjesto crvene kape slamnat, tvrd šešir, mjesto sablje štap. Ali to je moglo jedino značiti da je Đuka pušten iz vojske (zato ga i nije bilo tako dugo, jer je čekao taj čas!); - samo to je to moglo značiti, jer eto, stas, držanje, glava, lice, sve je jednako! Ista visina, isti ponos, iste crne kose, iste vatrene crne oči, isti crni ufitiljeni brci, iste malo nakrivljene usne...

- Đuka! - naslonjena na vrata i okamenjena previše da bi se mogla maći, htjela je Tonka da izrekne, bar šapne. No utrnula joj je na jeziku riječ, samo zija u nj, zija očima, ustima, i jedino joj govori srce, govori, bije silno, od radosti, ali i straha...

On je nešto pita, ona ga ne razumije, ne može mu odgovoriti, no čemu da tu na hodniku i govore?

U sobu, u sobu! - i kad već ne mogu usta, riješit će situaciju ruke, i evo, jednom rukom je otvorila vrata, drugom ga zove. Igra prstima, brzo i živo, dok tko ne dođe, zove ga već upravo i tako kao da ga vabi.

No šta je to? Zašto se on okreće na drugu stranu?

- Đorđe, samo izvoli, ovamo! Vidjela sam te s prozora! - izašla je na svoja vrata brzo baš gospodična Dara, i sva je usijana u licu, radosna, uzbuđena kao da i ona u tom čovjeku vidi svoje božanstvo.

Gospodin, nazvan Đorđe, pošao je spram nje, skinuo je šešir, klanja se i rukuje. No i pogledao je još jednom ovamo spram Tonke, pa je i ona, Dara uhvatila taj njegov pogled,

upravila ga ovamo i sama. No sve je to tren, ona je već uhvatila i njega samog ispod ruke, pa nestaju, nestaju zajedno iza vrata koja se zatvaraju, tako da je vidno samo još zeleno oličeno drvo i stakla, zastrta zavjesama...

Sve je to bio tren, sveukupno od početka tek nekoliko trena. No dovoljno, dovoljno da se za Tonku zaljuljala kuća, ispod nogu joj nestalo tla, sve se potreslo, puklo, pomračilo, ostala samo pustoš i praznina.

Još koji tren ona je ostala naslonjena na vratnice, okamenjena, bez mogućnosti da što misli i dade od sebe glasa.

To je najmanje očekivala da će joj Đuku, kad taj ipak jednom dođe, preoteti druga, i baš ta Dara! No eto sad, preotela joj ga je, namamila k sebi upravo u čas kad je on već htio k njoj, Tonki...

Ne! Ne! Ne! - raskravio se, zalomio u njoj očaj, ljubomor i srdžba - raskrivila se, oživjela ona sva u jednom samo divljem porivu, da potrči, navali, probije ona vrata, nasrne i na onu gaduru i razdere se: On je moj, on je moj!

No nije to bilo tako lako učiniti pred njim, a osim toga sjetila se i njegova pogleda s kojim je on još pogledao nju prije nego što je s onom nestao, pa joj se prikrala nada: ne poznaju li se njih dvoje, Đuka i ta Dara, još otprije, pa je on, već i zato da ne pokaže komu je zapravo došao, načas navratio k onoj, a onda će doći ovamo, k njoj?

Samoj joj se ta misao činila nevjerojatnom, no dok nije smogla odvažnosti da učini što je najprije htjela, nije joj preostalo drugo nego da počeka šta će biti dalje...

Vratila se zato opet u kuhinju, odavde je odmah mogla vidjeti kad on bude izašao.

Zapalila je petrolejku, od uzbuđenja je, čistivši sto, opet smiješala već očišćen grah s pljevom pa ga je trebala čistiti nanovo.

I samo da joj lakše prođe vrijeme, dala se na to opet. No nije sad više bilo Zdravih Marija, nije bilo u nje raspoloženja za molitvu, u njoj je sve više kipio samo bijes.

Sa prozora na kome je bilo cvijeće, i sa hodnika, već se povuklo sunce, i još je doduše dugo trajao dan, ali se, najposlije, stalo i smrkavati.

Tonka je već po drugi put, uz mnoge pauze koje su bile posvećene izgledavanju na vrata, očistila grah, i već ga je, da se razmekša, sasula u lonac vode. Potom je tu dugo, dugo sjedila bez posla. Više nije ni čekala da bi on došao, zato je bilo već predugo, no ostajala je tu ipak da ga bar još jednom vidi...

Njemu još nije ništa zamjerala, sav bijes se u njoj dizao samo na onu gaduru!

Zato je dakle ona danas toliko čistila stan i najposlije u sobu unijela lonac s pelargonijom - zato da što ljepše udesi stan radi dolaska svog... ne svog, nego njezinog Tonkinog dečka? No otkud je ona mogla znati da će on doći ovamo? Znadu se dakle uistinu već otprije?

Ne, to je Tonki bilo pogotovo nevjerojatno. Onda bi Đuka već i one nedjelje kad je bio s njome samom na Sajmištu, bio mjesto s njome s tom Darom, a bio bi to i prošle nedjelje, a za tu nedjelju je Tonka, jer je sama bila kod kuće, znala podizvjesno da je kod kuće bila i Dara.

No što onda, i kako je sve to moguće? Tonka se zaplela u tumačenja, te već i zato što je u nje govorila više strast negoli pamet, tumačila je sebi cio taj nenadan zaplet onako kako je to za nju bilo najpovoljnije a za Daru najgore.

Pri tome je, kako se to znade događati i razboritijim, uvaženijim ljudima, čak i onima koji stoje na kormilu država, brzo izgubila iz misli, ono što se, inače baš bitno, nije dalo uskladiti sa zaključkom koji je željela. Tako je brzo zaboravila da je Dara već od rana jutra

spremala stan za nečiji dolazak, više nije ni mislila na to da bi se Đuka i ta Dara mogli ipak poznavati i otprije. U glavu joj se zavrđalo i tu čvrsto kao u hrastovinu usvrđan šaraf ostajalo samo uvjerenje da je Đuka ovamo došao samo k njoj, Tonki, a onda se, slučajno, ili videći ga već s prozora - to je vjerojatnije pojavila na hodniku Dara i prosto ga, jer je mogla s njime da govori i da se sporazumije, odvabila k sebi...

Samo tako je to bilo, jer sigurno nikako nije mogao biti razlog što bi Dara možda bila zgodnija i ljepša! Onakva ženetina, s dugačkim nogama kao u rode, s brčetinama kao u muškarca, šta je na njoj lijepa?

U uvrijeđenom svom, no ipak i većeg prava na muškaračku pažnju svjesnome svome ženstvu, Tonka se malone dignula da pođe u sobu, uzme tamo ogledalo i uspoređuje se s Darom, uvjeri se o svojoj vlastitoj prednosti još više.

No na pamet joj je došlo da je još istog današnjeg popodneva kanila toj ženetini poći da sebi od nje dade napraviti šešir.

- Figu! - strašno uzbuđena, smotljala je zbilja prste i palac i pokazala to spram Darinih vrata. To ti od mene nećeš dočekati da ja tebi još dam zaslužiti! Djevojčuro jedna, kradljivko! Jedni kradu jaja, a ti dečke, sram te budi, fuj!

I opet joj je došlo da navali tamo. Kroz sve to vrijeme ju je peklo i grizlo, šta njih dvoje tamo radi, dok je ona tu sama, premda bi baš ona morala biti u društvu... Ljube li se, cjelivaju? Pred starom? No stara može zažmiriti, okrenuti se, ionako se uvijek Tonki činila podmuklom!

Dakle, ljube se i cjelivaju... Možda i još šta više! Zna ona, Tonka, svog Đuku, ne zadovoljava se on samo sa bilo čime, hoće odmah sve...

No sram i tebe bilo, Đuka! - kanila je već da iz ladice opet izvađi kutije od biksa pa se svog Đuke naljubi barem na slici. No odustala je od toga, rasrdila se sad konačno i na njega. - Od mene si tražio sve, i ja sam ti dala znati da ćeš sve dobiti ako dođeš! I ti si obećao doći, a sad kad si došao, dao si se namamiti od druge i ljubiš se tu, kraj moga stana, s drugom, je li to pošteno? A rekao si da ti se dopadam, da me imaš rado! To je tvoja ljubav, to!?

Tonki su malone prosuzile oči, no bila je ona od jake, gorštačke ljudske pasmine kojoj bi lakše na oči provalio kamen negoli suze. Tako se od bola i ogorčenja samo suho zagrcnula, a onda ustala, osjetila potrebu da nešto radi, samo da zaboravi, zaboravi!

Sutra je bio ponedjeljak, dan pranja rublja, trebala je dakle da to skupi, namoči u korito. Korito je bilo na blizom tavanu, odmah kraj vrha stepenica, prljavo rublje u sobi, vodovod pred početkom stepenica na dvorištu. Do svega je toga mogla doći a da joj Đuka ne ode nezapažen; jedino bi se to moglo dogoditi dok bi se bavila u sobi. Zato je tamo, pustivši otvorena vrata, obavila sve brzo, a ostalo što se tiče korita na tavanu i vode na dvorištu obavljala je sporije, za jednu nijansu tek možda brže no obično, radi uzbuđenja...

No sve je to već također bilo gotovo, korito puno vode, rublje u njemu namočeno. A Đuka još nije izlazio, još ne! Mrak se već spustio; gospodična Kotilda na kojoj je ovoga tjedna bio za to red, već je na vrhu stuba objesila na zid malu zapaljenu petrolejku, i mnogi stanari koji su popodne izašli već su se stali vraćati sa šetnje. A Đuka je još uvijek ostajao tamo, kod one gadure!

Ah, sigurno je kod nje ostao i na večeri! Prezreo je njenu juhu, kavicu, ugorke i ajeršpajs, a danas bi mu mogla dati i hladnu, mladu teletinu sa finom, slatkom ciklom... Prezreo je to, radije je otišao i ostao na večeri tamo gdje je, osim one brkate ženetine, još i stara, još brkatija babetina! A ovdje bi bili sami, sami! Očuh je rekao da će se vratiti kasno, mogli bi večerati, nesmetani ni od koga, nesmetani ni u čemu i ni za šta...

Jadovita, uvrijeđena, ogorčena, Tonka je izvadila iz peći tavu s teletinom, izvadila iz ormara i tanjir da nasiječe i spremi očuhu večeru.

Samoj joj nije bilo do jela. No suho joj je bilo grlo, suhe i usne, radije je pila i pila vodu.

I upravo je došla opet do škafa koji je bio odmah do vrata, na niskom drvenom tronošću, pa je zagrabila vodu i pila. A na hodniku su se najednom, tako da i nije zapazila kad su se otvorila vrata, pojavili Đuka i Dara. On je išao naprijed, ona za njime, no on se, već do stepenica, okrenuo spram nje, pružao joj ruku, govorio joj nešto, sudeći po smiješku u licu, silno slatko, kako je to, po njenom smiješku sudeći, slatko govorila i ona njemu...

Vrata od Tonkine kuhinje bila su otvorena širom, njih dvoje su bili osvjetljeni petrolejkom koju je skoro pred tim izvjesila na zid gospodična Klotilda. Tako ih je Tonka mogla vidjeti izvrsno, raspoznati svaki potez u licu, a mogla je vidjeti i to kako su oboje opet pogledali ovamo na nju, i ona zbog nečeg naglo njemu još jednom pružila ruku, pa ga pustila i brzo se vraćala u stan.

Tonki se, u prvi tren kad ih je spazila, zagrcnula u grlu voda, a odmah zatim dogodilo se još gore. Kako se naglo pomaknula, ni sama ne znajući da li radi toga da se iskašlje ili da srne tamo spram ono dvoje, tako je nogom zadjenula o slabo postavljen, klimav tronožac. Taj se nagnuo, nagnuo se i škaf, odskliznuo se, pao na pod stvorivši tu u tren čitavu poplavu...

To je bio baš isti tren kad su ono dvoje pogledali ovamo i kad se Dara naglo povukla od svoga... njenog, Tonkinog kavalira, Đuke.

No je li to zbilja bio Đuka? U munjevitom bljesku, kratkom kao tisućina sekunde, Tonka kao da je po prvi put današnjeg dana stala na realno tlo: u svim onim crtama i obilježjima po kojima joj se gospodin Đorđe, kako ga je zvala Dara, činio njenim Đukom, zapazila je sad, u ovom drugom viđenju, nešto što nije znala ni pokušala opredijeliti, ali što je od njezinog Đuke bilo različito - i cio taj gospodin još nikada viđen, stran, nepoznat i tuđ.

Najprije joj je svaki čin spriječio kašalj, onda pomeo proliveni škaf vode, najposlije, još u posljednji tren kad je to mogla, dok se gospodin još nije spustio po stepenicama, zadržao ju je da ne potrči i ne poviče za njima, taj bljesak strašne, poražavajuće spoznaje da to uopće nije Đuka!

No tko bi bio tako njemu sličan ako to nije on? On je, on je! - prkosno, strasno i svadljivo, kao da joj je protivno netko drugi ustvrdio a ne ona sama, vratila se opet na svoje staro, kao šaraf u hrastovinu čvrsto u mozak usvrđano uvjerenje. Sve ostalo, sav onaj munjevit bljesak protivne spoznaje potamnio je, više se uopće ne javljajući, izgubio se kao što se gubi zapaljena i odbačena šibica u mraku, nestao kao u svakoj velikoj strasti još i više pameti nego što je to bilo i pokazalo se u nje...

No onda, nije li sad trebala da bar potrči za njime, govori s njime nasamu, predbaci mu, pozove ga natrag?

No ovako u ponošenoj kućnoj haljini, još tome sva mokra? Ne, on će valjda još doći i onda će se spremi, odjenuti, onda će govoriti s njime... A sad, sad - učinila je što je bilo jedino moguće, poletila je u sobu.

Htjela je da ga danas bar još malo vidi, bar ovako na ulici, i nagnula se na prozor, presavila se tu, napolju gotovo sa cijelim tijelom od glave do pojasa.

Bila je to ulica ispod katedrale, zavijala je kao kakvo crijevo, u njoj je bilo mnogo birtija i danas je pogotovo bila prometna. No tamo, već blizu zavijutka iza kojeg ga je trebalo nestati, spazila je, prepoznala ipak, još pravovremeno, onog koji joj je, usprkos iznevjerena, bio i ostao sve, prvi iza boga, a možda još i više!

Hodao je uspravno, kao što je hodao samo Đuka; imao je široka leđa, kao što je imao samo on - o, Đuka, ne odlazi, okreni se, vrati se svojoj pravoj!

I gle, on se doista okrenuo i maše rukom, no kome?

Na trećem prozoru dalje sada je tek Tonka zapazila Daru. I ona se objesila na prozor, i maše rukom, njoj je dakle on odmahnuo, njoj!

Tonka je zadrhtala od ljubomora i srdžbe, više nije vidjela Đuku nego samo nju, otimačicu njenog dečka. Usprkos toga, ona se već htjela povući s prozora, no Dara je, ili slučajno ili po instinktu, pogledala baš ovamo, spram nje.

- Bezobraznica! - otelo se Tonki, mehanički kao iz automata. Dolje, pred kućnim vratima, stajala je mlađarija, kućepaziteljčini šegrti, jedan njen sin i kojekakvi još drugi mladići iz kuće i blizine. Uvijek su oni uvečer pravili tu takav skup, razgovarali, zabavljali se. No kako u taj čas nije bio baš odviše glasan njihov razgovor, čuli su i morali su čuti Tonkin povik. Zgledali su se, dignuli glave, začuđeno očito koga to ide...

No ona koju je to išlo nije za Tonku imala samo čuđenje nego i prezir... Samo je prezirno stegnula usne, bacila tad i pogled dolje spram mladića, pa naglo zaklopila prozor, nestala bez riječi, bez odgovora!

Bez odgovora, a ne znači li to da je sama priznala svoju krivnju? Tonka je to protumačila samo tako, i još veća jarost je zapalila, otrovala njenu krv, smutila joj pamet.

Bezobraznica, da bezobraznica! - došlo joj je da viče i ponavlja u sobi, no viknut će joj to tamo, na hodniku, pred cijelom kućom, sada će ona raspraviti s njome, sasuti joj u lice svu njenu nevaljalštinu!

Zaletila se kroz sobe - bile su dvije, duguljaste, samo s jednim prozorom na ulicu - no na pragu je morala stati, pred njom se pojavio njen očuh.

- Kuda trčiš? Šta ti je? - pitao ju je, nekako smračena lica; očito se morala pokvariti i njegova veselica, jer se vratio ranije. - Daj mi radije večeru i spremi mi odmah krevet! A taj je, kako vidim, ostao rasporemljen! No dobro, još bolje!

On je morao u kuću ući ranije nego što je došlo do Tonkina povika Dari. Ništa nije govorio o tom, ništa ju dalje nije pitao i prekorio, brinuo se samo za sebe.

A Tonki je bilo kako bi, kad bi imala svijesti, bilo bujici koja mora naglo stati, prilagoditi se zapovijesti uskih kanala. U prisutnosti očuhovoj nije mogla započimati svađu; jedino što je još mogla bilo je da bar njemu sve kaže, neka i on, što može ipak dobro biti za budućnost, sve zna, bude pripravan... Pripravan, pa dakako, jer kako bi to samo nezgodno i strašno bilo da je sad Đuka bio kod nje, a očuh ih oboje došavši eto ranije, našao nepripravan, iza, sigurno, zaključanih vrata!

No na šta je išla misao? Da će Đuka ipak još doći k njoj? No ako dođe, onda još uvijek ima vremena da se objasni s očuhom! - zaključila je Tonka slijepo i kratko, pa je samo zafrknula nosom i bez riječi otišla u kuhinju.

Teletina je bila već narezana, trebalo je samo još iz ormara na hodniku uzeti zdjelu sa ciklom. Pogled Tonkin je pri svemu tome lutao spram Darina stana; čekala je, već iz same znatiželje čekala, hoće li Dara izaći. No nje nije bilo, nije bilo...

Hladna je bila teletina i slatka cikla koju je nosila u sobu očuha, no u njoj je vrijalo i kipjelo; bijes se miješao s ogorčenjem - usprkos toga što se morala svladavati, bila je kao bure baruta...

V.

Te noći je Tonka vrlo slabo spavala. Prevertala se u krevetu, da se od toga, spavajući inače redovito čvrsto kao medvjed, probudio čak i očuh. Jedva je čekala i dočekala jutro, a onda opet da očuh ode na posao. Na taj je on običavao odlaziti vrlo rano, no danas je ote-
zao, možda i zato jer je bio ponedjeljak.

Konačno je ipak otišao, i Tonka je ostala opet sama. Sama? U mislima ona ni načas nije bila sama, u mislima bio je to stalan trio: ona, Đuka, Dara... Pogotovo ova! Treba ju napasti, obračunati s njome! - to je bio stalan zaključak sviju njenih zaključivanja. I plan joj je bio da to učini kad Dara izađe da pođe na posao - ona je to uvijek činila kasnije od očuha.

U tu svrhu, kolebajući se ipak još uvijek hoće li se njome poslužiti, Tonka danas nije ispraznila noćnu posudu, čuvala ju je u sobi iza vrata.

No koliko god je pazila da joj Dara ne izbjegne, pa se zato većinom zadržavala u kuhinji, ona joj je ipak, kao da se pretvorila u dim, izmaknula, i prekasno ju je Tonka spazila kad je Dara bila već na ulici.

Poskrivečki je otišla, pazila je tren kad će ona biti u sobi, samo tako je mogla otići neopažena - tako je to zaključivala Tonka, i krivnja Darina pokazala joj se još više potvrđenom. A to je značilo da je ona još više imala prava da tu krivnju kazni, s krivcem obračuna neštedimice, s onim najvećim argumentom koji je čuvala u sobi iza vrata; krštenje i pomazanje iz noćne posude po glavi, to baš i ne bi bio prvi slučaj argumentiranja u toj kući... zašto se dakle s njime ne bi poslužila i ona?

No ipak, taj argumenat, taj artikl rituala po kome se u toj kući, bar u najnapetijim situacijama, služilo pravdi i istini - on je nekako odviše zaudarao, i podne, kad se imala opet pojaviti na nj osuđena krštenica i pomazanica, bilo je još predaleko. Tonka je dakle, pospremajući sobe, pretpostavila higijenu pravdi. Zapravo je zaboravila načas na pravdu iz straha pred policijom i sudom, i zato je taj argumenat, nevino zamotan u bijele porculanske obloge, odnijela tamo kuda je jedino i spadao spustivši ga u bezličan mrak podzemnih gradskih kanala.

Potom se, jer danas nije trebala na trg, dala odmah na rad u kuhinji radi ručka, a onda, kad je tu pristavila lonac s grahom, skinula je najveći onaj lonac u kome se već opkuhalo rublje, i dala se na pranje.

Radila je to vani, na hodniku, gdje je bilo više prostora i svjetla, baš ispod krletke s grlicama, a tik samih stepenica. Para se dizala iz korita - na sreću je i gospodična Klotilda otišla na posao, inače bi opet dignula graju da joj Tonka s tom parom guši njene grlice; - para se dakle dizala i zamatala Tonku u oblak, a gdje su oblaci, nisu li tu moguće i munje?

Tonka je uistinu, usprkos nimbusa koji ju je okružavao kao blaženu djevicu Mariju, izgledala vrlo bojovna i žestoka. Žustro i srdito trla je o navoran, valovit lim rublje, tako da su joj malone zakrvarili prsti, a oči, usprkos toga da su joj bile raznobojne, sijevale su istom vatrom kao što je vatra iste boje dolazi li od bukovog drva ili hrastovog.

Već nekoliko puta je ona tu na hodniku, samo koji korak daleko, imala prilike da vidi Darinu mater. Bila je to žena prilično niža od svoje kćeri. No punija, šira od nje, i s veli-

kom krupnom glavom, još krupnijom radi obilate frizure, a s licem tako maljavim da se čak i Tonka, od koje ne možemo tražiti mnogo ukusa, često žacala i pomisliti kakova ona mora istom biti po ostalom tijelu.

No sad ona nije mislila na to, sad su je u tom pogledu jedino još možda u te žene smetali njeni brkovi. No osim toga, još koješta drugo! Šta se to ta babetina, ta dotepenka, Vlahnja, toliko danas vrze po hodniku, i eto, već po drugi put je bila dolje u kuhinji kod kućepaziteljice? Išla ju je možda tužiti radi jučerašnje psovke dobačene njenoj kćeri? No, a zašto se ne usuđuje ništa reći njoj samoj? Nego se samo podmuklo provlači mimo okrećući glavu?

Koliko god puta ju je vidjela, Tonka je stalno osjećala samo jedan poriv: da se razviče barem na tu mater, kad se još nije mogla na kćer, na nju da navali, lupi je po licu i po glavi mokrim vrućim komadom rublja, bilo kojim, samo da ju prisili da se okrene i ova-
mo, pogleda je, ako se usudi, s poštenjem u lice...

No svladavala se, mati ipak nije bila što i kći, a osim toga, pribojavala se sad malo i kućepaziteljice.

No šta je se tiče i kućepaziteljica, šta cijela kuća, cio svijet? Zar samo ovako, nijemo i bez svakog daljnijeg prosvjeda pusti da joj kojekakve babetine, još tomu druge i krive vjere, otimaju ispred nosa njenog dečka?

U Tonki je opet vriјalo, vriјalo, zavriјelo još jače. Do napadaja i obračuna s materom dođuše nije došlo, no može li tako biti i s onom gadurom, kćeri?

Koliko je to već sati, je li daleko podne? Iako nije poznavala pismo, Tonka je poznavala brojke, razaznavala je po položaju kazala i u satu s arapskim brojkama. A sad je imala, osim sobnoga na zidu, koji je već dulje vremena stajao, još i onaj općenit, na tornju katedrale. Na nj je mogla lijepo i s lakoćom vidjeti s prozora u sobi, pošla je dakle tamo. Bilo je još dosta vremena do podneva, dakle i za razgovor, pogotovo kad se taj toliko ticao nje...

U sobu je naime, upravo kad je ona htjela izaći, ušla žena kantinjierova. Vraćala se s trga, i prvo joj je bilo da zaviri, navrati se ovamo. Zatvorila je iza sebe vrata, pokušala najprije govoriti tiho. No tako to nije moglo ići s Tonkom, dignula je dakle glas do naravne i nadnaravne visine, tako da ju je Tonka čula i razumjela.

I eto: ona je pravo pogodila da ju je Darina mati tužila kućepaziteljici. Idući na trg i prolazeći baš mimo kuhinje, kantinjierka je čula kako se Jovanovička - nazovimo tako Daru i njenu mater - tuži da je ona, Tonka, njenoj kćeri sa prozora, pred svijetom na ulici, dobacila tu i tu riječ! A zašto? To mora biti neka luđakinja, luđakinja; ta zamislite samo, gospođo, da je mojoj kćerci prvi put došao u kuću vjerenik, a ova ga luda zove rukom k sebi u sobu! Kao kakva bludnica! To je skandal, i samo na sreću, moja kćerka je previše vaspitana da, da... - tu više gospođa kantinjierka, čvrsta također i robustna žena, s jakim širokim nosnicama, s velikim seljačkim usnama, a sigurno i s dobrim sluhom u krupnim ušesima, koja su joj, na kraju sa sitnim rinčicama, virila kroz plave čuperke kose - tu, dakle, ona više nije znala da nastavi svoj referat i da kaže šta je rečeno bilo dalje. Jedino još to: bravarica se i sama uzrujavala, uzdisala i lomila ruke pa rekla da je za psovku čula već od svoga sina, pa da će i sama sve reći kućevlasnici.

- A što je to zapravo bilo? - zanimala se kantinjierka prižmirivši još više sa svojim duguljastim, malo kosim i uvijek nekako prižmirenim očima. Ona je, kako znamo, znala za Tonkinu tajnu o obećanom dolasku njenog kanonira, i zanimalo ju je uistinu kroz sve te dane, pogotovo u nedjeljne, hoće li taj kavalir doista doći. No došao on jučer ili ne - to nije mogla znati jer se sa svojom obitelji vratila kući jako kasno - zagonetka kako je Ton-

ka mogla k sebi zvati drugoga, ostala je ista. Sama ona, kantinijerka, nije živjela u svađi s Jovanovićkama, nije dakle imala mnogo razloga, da se protiv njih baš naročito zalaže za Tonku. No bila je ona, kao i sve druge, tipično malograđanski znatiželjna, a i na horizontu kućnih odnosa se moglo već osjećati da se cio taj novi zaplet neće rješavati bez učešća kućepaziteljice. Zato je dakle ipak došla ovamo, ispričala svoje i sad se zanimala za odgonetku zagonetke pa pitala, još sigurno nikako ne naslućujući da je dirnula u ključ cijele tajne: - Je li vam došao jučer vaš kanonir?

Stegnuvši usne i samo pokojiput plamenito upavši u kantinijeričin referat, Tonka je, u onaj isti tren kad se najviše razbjesnila - a bilo je to na spomen o nekom Darinom zaručniku - u taj isti tren ona je onako isto kao sinoć, samo sad pod još jačim i dužim blijeskom razuma, ostala poražena od mogućnosti da to jučer uopće nije bio tu Đuka nego, kako je doznala sad, jedan drugi, baš Darin zaručnik. No nije li to ipak samo Darina varka? Jest, jest, i zato se sad, preskočivši svaki greben razuma kao samo prijekarnu zamku, raspalila pa izasula pred kantinijerku sve što ju je tištalo, dignula sa svoje strane optužbu, optužbu vapajuću do sama neba!

Sad se kantinijerka čudila i lomila rukama. - Nemojte, nemojte, tako je to! - malo da se i nije krstila, takovo je pravila lice... No ipak, nešto ili i mnogo toga je ostalo za nju još neuvjerljivo od strane Tonkine, a pokazalo se to naročito, kad je Tonka izustila prijatnu kako će o podne mladu Jovanovićku napasti s metlom. Tada kao da je ona Tonku kanila odgovarati od toga, pa joj je i izričito rekla da to ne čini. No kako je Tonka nije čula, prestala je o tom, našla brzo izliku da mora skuhati ručak, pa se izgubila, obazirući se na hodniku da li ju je tko vidio da je bila kod Tonke.

No sve žene bile su u kuhinjama, stara Jovanovićka čak u sobi; uzmak, zasada još uzmak, bio je lagan.

Ona se izgubila u svojoj kuhinji, koja je bila u sličnom kutu kao i Tonkina, pa i ne tako daleko: na kraju uskog hodnika, koji se, kao jedan ogranak ostalog labirinta, vraćao unatrag i završavao nad početkom samih stepenica.

A Tonka, neko vrijeme i sama se zabavivši u kuhinji, vratila se na hodnik, svome koritu. Imala je još malo rublja, no trljala je to o lim mašine još žustrije, čvršće, srditije.

Đuka da je Darin zaručnik? Laž, laž, laž! To je Dara i njena mati izmislila, samo da se lakše izvuku iz sramote, a nju, Tonku, pokušaju obmanuti, možda umiriti. Ali neće, neće! Pa neka je uz njih kućepaziteljica i neka se ova prijeti da će sve javiti kućevlasnici... Već su joj obadvije, i kućevlasnica i kućepaziteljica, otele njene kokoši, prisilile ju da ih zakolje, tako da ima samo još dvije koje će također morati zaklati, tako to hoće i očuh! A kućepaziteljica smije da ima ne samo kokoši nego, eto, i purana! Prije, kad se Tonka nagnula niz prozor na dvorište da vidi kud ide stara Jovanovićka, vidjela je, a već i nekoliko dana imala je prilike da vidi kako se po dvorištu kočoperi baš puran, kućepaziteljčin puran! Tako je to, što jedna smije, druga ne smije. Jedna smije čak i krasti, krasti drugoj jaja, i još gore, pomagati da toj drugoj bude ukraden dečko, a ta druga, ona, Tonka, morala bi šutjeti! Ne, ne, ne! Neka je kućepaziteljica tuži kućevlasnici, i neka ta opet dođe da se prijeti s otkazom! Neka joj i otkáže! Ima i drugih stanova, i s time će se morati da smiri očuh, to je ionako prokleta kuća, i najbolje je iz nje što prije van!

A onda, neka dođe makar i do suda! Neka je Dara, ako se usudi, tuži; právo je samo na njenoj, Tonkinoj strani, i sramota Darina bit će samo još veća!

Inače pak, štiti li sama i popusti, sramota će ostati samo na njezinoj strani! Jest, s time će priznati samo to da je zbilja pokvarena žena koja je tako besramna da vabi k sebi tuđe dečke... Aj, aj, aj, to ona zbilja ne bi učinila nikad! Nego, nego - potkralo se Tonki da i to

može biti još veća sramota, ako s napadajem na Daru objesi pred cijelom kućom i okolicom na veliko zvono kako ju je, tako lako, čim je ugledao drugu, ostavio dečko koji je najprije htio doći k njoj! No ta opomena nije bila opet u skladu sa sistemom njene temperamentne bune za pravicu; zaboravila ju je brzo pa zaključivala - više, razumije se, srcem negoli mozgom - samo ovako: jednu je jedinu ljubav doživjela, i tu joj ne daju! Rugali su joj se, psovali je da ne može sebi naći dečka, nitko da je neće, a onda kad je tog našla, i taj došao, onda, ah, onda, preoteli su joj ga, opanjkali je kod njega, tako da ju taj nije htio ni poznavati, nije ju ni pozdravio... No sve će to ona s njime još da uredi, glavno je da mu pokaže kako je njoj do njega stalo, kako ga ona voli, ah, voli, tako da se to ne žaca pokazati ni pred cijelom kućom! Odustane li od toga, pokazat će da njoj nije do njega stalo, i cijela će kuća misliti da on uopće nije bio njen dečko, ostati kod uvjerenja da ona zbilja ne može imati dečka, osim očuha, pa i sama kantinijerka smijuckat će se možda u sebi kako joj je dečko obećao doći a našalio se samo i ne dolazi...

Ne, ne, ne! Gdje je metla? Ah, da, ostavila ju je u sobi! Tonka je pustila rublje, vratila se u sobu i iznijela metlu. Ova je bila oštra i, što je još važnije, dolje prljava; kako je sinoć s njome pometala poliven pod, a pod bio od opeke, tako je vršak ostao od opeke crven, zamočen kao u krv, koja se, onda, usirila.

Do krvi će i nju, onu gaduru! - zakipjelo je u Tonki, i s pažnjom kao da tamo odlaže kakvu relikviju, prislonila je metlu po strani uz korito.

A zatim, prošlo je još najviše pola sata, pa je predstava, opet jedna predstava u kući, no sad možda iz najoriginalnijeg razloga, započela...

Odzvonjelo je na katedrali podne; da je odzvonjelo, Tonka je znala po tome što su se kući sa posla stali vraćati stanari. Odmah čim je ugledala prvoga, bio je to kantinijer, Tonka je poletila u sobu na prozor da vrebna na dolazak Darin.

I to se dogodilo. Dara se upravo uspela stubama, a Tonka je već stajala pred njom, pljunula pred nju i zamahnula metlom kao topuzinom. I razdrečala se potresnim glasom, kao da joj se u grlu razdirala svaka čestica:

- Prasica, to imaš za tvoju bezobraštinu! Moga dečka odmamila si k sebi! On je moj, e-e-ej, on je moj!

I udri, udri - metlom!

Dara, kako god je bila visoka i stasita pa se činila i za kakvi veći napor sposobnom, a ne samo za mahanje iglom, bila je silno nespretna. Mjesto da je pokušala uhvatiti metlu, što bi joj sigurno uspjelo, samo je mahala rukama, nastojala izmaći, pa vikala:

- Pustite me, šta je vama? Vi ste luđakinja! Mama, mama!

Mama je već bila tu, izletila je iz sobe. No mjesto da i ona, s prednošću da to čini s boka ili i odostrag, navali na Tonku, prilijepila se samo na prozor pa vikala, zapomagala dolje spram kućepaziteljice:

- Gospođo, gospođo...!

Gospođu kućepaziteljicu, međutim, nije trebalo zvati. Ona je trebala čuti samo prvi povik Tonkin, pa da i u njoj odmah, premda je baš pekla slatku bazlamaču, zaigra bojovno srce... Tako se ona i sama već javljala tu na megdanu, i tomu još, ne sama nego odmah sa cijelom mobilizacijom svojih šegrta i sinova.

- Ti mrcina, ti prostača! - pustivši preda se bržu od sebe djecu, lagano se sama, uslijed teških nogu, uspinjala stepenicama pa cvilila, siktala, da su joj štrcale sline. - Na Fihplacu se kao flundra potežeš s kanonirima, a tu ne daš mira poštenim ženama! Uzmite joj metlu, što gledate? Udri po njoj, začepi joj gubicu!

Viknula je to naročito svojim šegrtima, a ovi to sebi, ionako kivni na Tonku, ne dadoše reći dvaput!

Gužva je nastala, kako sigurno ne bi bila veća kad bi se tu mjesto batina i psovaka dijelilo zlato. Dara se već izvukla iz nje; uleknutog šešira i raščupane kose stajala je s materom u prikrajku, pa se tu uzrujano, zajapurena lica, još crvenija od metle, uz pomoć matere objašnjavala sa susjedama koje su se strčale i zanimala se zašto to sve. No sve njih, i mater i kćer, i susjede, pa i samu kućepaziteljicu s njenom mobiliziranom četom, nadglasavala je Tonka. Videći da joj hoće oteti metlu, ona se raspomamila. Pustila je načas metlu, opet ju pograbila; s drugom rukom ili i obadvjema na udarce i ćuške vraćala isto slijepo dijeljenim udarcima i ćuškama, a pomagala se i zubima... I sveudilj, kao navinut gramofon, ona je s potresnim svojim, već i hrapavim glasom ponavljala u različitoj permutaciji riječi i rečenica:

- Razbojnici, tati! Jaja kradete! Dečka mi je ukrala! Laže da joj je zaručnik! On je moj, on je moj! E-e-ej! E-e-ej! Mo-o-oj Đuka!

Mobiliziranoj četi je međutim uspjelo da joj polomi metlu, pritisne je uza zid, stegne joj ruke, postane sama gospodar udaraca. Nije do tog došlo bez daljnje komplikacije: u gužvi i natezanju netko je, možda baš opet sama Tonka, prevrnuo korito s prljavom, sapunastom vodom, a stalo se tu iz latora pod nogama potezati i isprano već rublje... Osim toga, vratila se upravo kući i gospodična Klotilda, pa videći svoje zaplašene grlice, a pogotovo to da je Tonka opet baš ispod njih prala svoje prljavo rublje, razvikala se sad tu i sama:

- So ein freches Luder! Meine armen Turteltauben!¹ - malena i sitna, dizala se na prste da sa zida skine krletku pa je odnese u sobu.

No nije to dospjela, prerano je još uvijek bilo za tu sentimentalnost spram ptica...

Lom i krika, nesentimentalna nimalo između ljudi, dobila je novu prinovu - u nju se umiješala i kantinijerka. Kroz prve časove, ona je stajala u prikrajku, slušala, objašnjavala se, sasvim prijateljski, s Darom i njezinom majkom. No naskoro, naskoro, usprkos mirenja i pokušaja njenog muža da je odavde odvuče, prekipilo je i u njoj. Kućepaziteljica, njena protivnica, sve vičući tamo nad Tonkom, stalno je spram nje ovamo šibala očima, najzad i viknula, što joj je jedino u tom ispovijedanju pomoću batina falilo: da će Tonka, kao i ona beštija - pokazala je baš na nju, kantinijerku, letjeti iz kuće van!

- Ja, die sind immer zusammen, und heute war sie bei Ihr², moj šegrt ju je vidio! - zacičala je to spram gospodične Kotilde koja joj je stajala najbliže, ispod krletke. I šta je htjela s time reći? Da je ona, kantinijerka, možda nahuckala Tonku na današnju njenu ludoriju?

Kantinijerka nije trebala ništa da razmišlja, i nije bilo u nje potrebno nikakovo naročito prijateljstvo i sućut za Tonku - što je, uostalom, treba priznati, ipak kroz cijelo to vrijeme u sebi osjećala u gušila. Njoj je bio dovoljan i najmanji izazov od strane njene protivnice - da nije bilo njenog muža uz nju, možda bi sličan kakav izazov pao baš s njene strane! - dovoljna je i prekodovoljna bila riječ »beštija« i prijetnja sa letenjem iz stana, pa se istrgnula mužu, zaletila se ovamo, s podignutim rukama, s razvaljenim ustima:

- Tko je beštija? Ti si još gora od beštije! - I za tren, pa je još čas prije gušeno prijateljstvo i sućut za Tonku probilo iz nje tim više što je napad koji je na Tonku izvela i još uvijek vodila kućepaziteljica sa svojim sinovima i šegrtima, postao novim jakim argumentom protiv nje pred sudom - i razvikala se zato: - Na sirotu, jadnu ženu, došla si s tolikim

¹ Takva bezobrazna mrcina! Moje siromašne grlice!

² Da, one su uvijek zajedno, i danas je bila kod nje.

muškarcima! I onda još veliš da nisi dala istući moga muža! Tako ste i njega tukli, fakini, bagaža, sram vas bilo! Po rublju joj gazite, kao da ste joj ga vi prali! - zaletila se i među šegrte i sinove, pa sama, nastojeći da Tonku oslobodi iz njihovih ruku, gazila po rublju. - Pustite ju, ona će se umiriti sama! Tonka, budite pametna!

No pameti je, i kod nje i drugih, a kamoli kod Tonke, bilo toliko da bi je se prije našlo na mjesecu. Kućepaziteljica je uzvratila psovka, njena četa stala kao i spram Tonke dosad argumentirati rukama, oslobođena Tonka vratila se, sad uz pomoć kantinijerkinu, u borbu, u tu se, ričući kao lav, bacio i kantinijerkin muž, a zamiješali se, barem kao posredovači, i drugi susjedi i susjede: - klupko se tu uopće zamotalo strašno i takvo, da jedan više nije raspoznao drugoga, udarci i psovke da su letjele nasumce, kako je već koji bio bliže, prosto bilo tako kao da su se to u ludnici međusobno pograbili luđaci.

Rasplet? Zar su možda ovamo trebali dojuriti krotitelji, ili, kako jedan od posredovača viknu, da treba dozvati policiju? Ili će možda deus ex machina biti uvijek od svoje žene miroljubiviji kućepaziteljčin muž, prosjed već, od nje za trećinu niži čovječuljak, koji se pojavio na dnu stepenica, pa tu ženi vikao da joj se u kuhinji prižgala bazlamača? Ili će taj deus ex machina još više biti Tonkin oćuh koji se već uspeo na sam hodnik, pa tu zapanjeno zurio u taj vrtlog stavši najposlije na sve vikati da se poberu ispred njegova stana?

Ne, deus ex machina imao je biti mnogo više u stilu, imao je doći odozgo, u sličnoj inkarnaciji Duha Svetoga - a odatle je i došao.

Kako su se u zraku opet pojavili barem ostaci Tonkine metle, ako već ne cijela, to se gospodična Klotilda, živahna dotad samo u prikrajku, opet zabrinula za svoje grlice, pa joj je i uspjelo da jednim akrobatskim pokretom svoga vitkoga tijela skinje krletku sa zida. Ali skinuti je sa zida bilo je još uvijek mnogo lakše nego je odnijeti u kraj, netko ju je gurnuo, krletka se nagnula, vratašca su se otvorila...

- Um Gottes willen, meine Turteltauben...!³ - vrisnula je gospodična Klotilda kao da joj je tko propiknuo drobac, a imao je njen vrisak barem taj opravdani razlog što je u ruci držala samo još praznu krletku... Najprije je od grlica izletjela jedna, a onda, dok se Klotilda rukom bacila za njom, poletjela je za drugaricom u slobodu i druga - i sad su obadvije, preplašeno i ne znajući kud bi, zalepršale ovdje nad glavama.

- Halten Sie sie, um Gottes willen,⁴ uhvatite ih! - brzo zatvarajući prozor vikala je, ne znajući ni sama kome, gospodična Klotilda.

No više od nje i njenog vriskanja koje je moglo biti, kao što je većim dijelom i bilo, zaglušeno ostalom krikom - dovele su ovdje, taj poludjeo svijet, do obrata same grlice. Njihov let nad glavom ipak nije mogao biti nezapažen... Jedna se od njih, u svom zaplašenom traženju mirnoga mještanca, zabušila jednom kućepaziteljčinom šegrtu ravno u lice, i taj je, posegnavši za njom, dreknuo, gotovo usred gomile:

- Grlice, grlice!

I istina, kroz nekoliko trenova kao da još nitko od boraca, pa i posredovača, nije bio raspoložen da svoje ljudske obračune i tako plemenitu borbu prekine radi grlica...

Ali su grlice, možda u to većem strahu što se nikako nisu mogle naći zajedno, lepršale nad svima njima tako istrajno; i groš koji je gospodična Klotilda obećala najednom joj silno simpatičnim šegrtima morao se ne samo pred ovima nego i pred ostalom djecom, koje je bila puna kuća, a koja su se sad također nagurala ovamo - taj groš se pred njima

³ Zaboga, moje grlice...

⁴ Uhvatite ih, zaboga!

morao zasvijetliti tako jako, da je radi toga tu na malenom prostoru hodnika moglo biti još samo jedno moguće: da stariji, odrasli borci i lovci na ljudske glave i obraze odstupe, a prepuste mjesto djeci i šegrtima u njihovom lovu na grlice...

Tako je to i bilo...

- Prokleta babetina! - Svoje si dobila! - videći i čuvši konačno ipak svog muža i njegovu viku o prižganoj bazlamači, odstupila je najprije kućepaziteljica, a rekla je to kantinijerki.

- I ti, i ti! Pogledaj si lice! - vučena u kraj od svoga muža, sijevala je spram nje kantinijerka.

- Sram vas sve budi! Tonka, u sobu! Poberi to rublje! - progurao se kroz prorijeđenu gomilu očuh, razdirao Tonku pogledom, sam se sagibao za rubljem.

Raščupana, zajapurena, zadahtana, izvučenih pa i poderanih haljina, što uostalom nije bilo samo kod nje nego, više-manje, kod sviju, Tonka još uvijek nije izgubila glasa, još je uvijek vikala ne mareći sad nimalo da je čuje i očuh:

- Razbojnici, tati! On je moj, moj, nećete vi meni ukrasti moga dečka! E-e-ej! Moooj!

No očuh ju je gurnuo u sobu, zatvorio vrata. Jovanovičke su se već odavno povukle u svoj stan, kućepaziteljica i njena starija djeca, te kantinijerka i njen muž, razišli se, kao i ostali stanari, svaki svojim pravcem i svađajući se još samo iz daljine... Ovdje je ostao samo još očuh pobirući rublje, ostala gospođa Klotilda i djeca hvatajući grlice.

I uhvatili su ih, uhvatio ih baš onaj šegrt koji je prvi povikao radi njih. Grlice su opet bile u krleci, krletka opet, valjda radi minule opasnosti na svom mjestu, deus ex machina vratio se u svoje visine... Biblijsku ulogu da bilo kome, gospodični Klotildi ili Tonki, a možda i Dari, proslave prvo materinstvo, doduše te dvije grlice nisu odigrale, ali su zato odigrale ulogu evanđeosku da tom malom, ispod njih poludjelom svijetu, zavađenom sad radi dviju zaljubljenih žena i, recimo, samo jednoga dečka, donesu barem komadić palmove grančice mira...

- Kuku-rruk! - valjda od veselja da su opet u miru zajedno, klanjala se i gukala jedna grlica drugoj, valjda mužjak ženki.

A dolje, na dvorištu, tik ispred stuba, nakostrušen kao paun i objesivši svoj dugačak crven nos kao slon rilo, blebetao je kućepaziteljčin puran. Nečujan tad od vike ljudske, kočoperio se i (b)lebetao je on, zapravo već i prije, za cijelog tog darmara ovdje na hodniku. No sad ga je dražio naročito jedan detalj.

Kućepaziteljica i kantinijerka, jedna odozdo sa dvorišta, druga odozgo, sa hodnika, još su se uvijek obračunavale. Zoologija, naročito ona domaća, posluživala je jednoj i drugoj obilno da se međusobno počaste. A da bude stil potpun, nije bilo ni bez toga da su obadvije jedna drugoj slale poslanicu, ne možda koju Pavlovu nego onu, recimo hrvatski-apostolsku, čiji se svršetak kratko i britko, kao udarac sablje, rimuje sa, na primjer, riječju »sit«.

A znamo da je kućepaziteljica, kad se u svađi uzrujala, zapadala u tanak, piskutljiv cikut... Tako je kod nje, recimo, riječ »sit« ispadala još kraća, prodirnija, oštija i britkija. I koliko god puta je ona pala, puran ju je, kao kakav fićuk, poprimao sa sebi svojstvenom srdžbom i negodovanjem.

- »Sit!«

- Blblblblb...!

Ni jedna ni druga od apostolki mržnje i kućnoga rata nije to zapažala. Puran je, sigurno s nepravom držao da to draže njega, no bio je puran, pa nije mogao drugo... A ono su bili ljudski stvorovi - o, kućo, kućo, smiješna i žalosna kućo moga djetinjstva!

VI.

Sa svojom neočekivanom ljubavlju, koju je tako strastveno odala i tako strastveno branila, Tonka je cijelu kuću stavila pred zagonetku, pred kakvom se ta kuća nije nikad našla, čak ni onda kad su se u njoj noću znali pojaviti duhovi, tapkali i šuškali po hodnicima, udarali o prozore, štropotali na tavanu...

Dvije su bile mogućnosti, i prema njima se podijelila cijela kuća, jedan dio uz Jovanovićke i glavnog njihovog odvjetnika, kućepaziteljicu, drugi uz kantinijerku kao glavnog zastupnika Tonke. Ili je Tonka, samo da pokaže kako i ona može imati dečka, svjesno mamila k sebi stranoga muškarca, ili ju je na njenu ludu stranputicu, na kojoj je stala da za sebe svojata Darinoga zaručnika, mogla dovesti samo neka stvarna sličnost između tog zaručnika i njenog kanonira.

No i treća je mogućnost bila postavljena, a poticala je i opet od kantinijerke koja je poštoto htjela da opravda ne možda toliko Tonku koliko svoje dotadanje tako strastveno zalaganje za nju...

I Tonkin i Darin dečko zvali su se istim imenom - Đuka, Đorđe. Nije li se dakle tu ipak moglo raditi o istom čovjeku, nekom bečaru i prefrigancu, koji se, kad mu je to trebalo, znao iz vojničkog preodijevati u civilno odijelo pa mijenjati svoje ime već prema prilika: za katolikinju biti Đuka, a za pravoslavku Đorđe?

No to je bila već ipak prevelika romantika. Nešto kasnije doduše natociljao je čak i naše biskupe i nadbiskupa jedan Strasnof, no tada još taj slavan i velik primjer nije postojao, da bi se po njemu dulje vremena činio vjerojatan ma i mnogo manji kakav Strasnof među našim tadanjim kanonirima... Tako je ta romantika brzo propala, nje se odrekla i sama kantinijerka, i to pogotovo tada kad joj je, zapravo već drugoga dana poslije one tučnjave, sama gospodična Dara, pozvavši je k sebi, pružila neoborive dokaze za samostojnost i autentičan, isključiv »ja« njenog zaručnika, odnosno, istom budućeg zaručnika... Za jedan dokaz zapravo je kantinijerka već jučer, pri objašnjavanju s Jovanovićkama, doznala, bio je taj u tom da je gospodin Đorđe u tom i tom manufakturnom dućanu, gdje ga može svatko vidjeti, bio već godinama namješten kao komi. No drugi, još jači dokaz nije kantinijerka trebala možda tek ovjerovljivati u dućanu: Dara je od svoga zaručnika, osim usmene poruke cijeloj kući da on Tonku do neki dan nije ni vidio ni znao, donijela još vojnu ispravu koju je pokazala kantinijerki i po kojoj je, uz sve moguće potpise i štamplje, izlazilo neoborivo da gospodin Đorđe, poradi greške na srcu, uopće nikada nije bio vojnik, ni sanitec, a kamoli kanonir...

No šta je koristilo Tonki kad joj je to sve, već možda samo za pola sata kasnije, saopćila kantinijerka? Već jučer, odmah poslije svršene tučnjave, ona je, zapravo po prvi put u životu, imala oštar sukob sa svojim očuhom. Rekla mu je, priznala sve; on se ljutio, kleo, možda mu je i krivo bilo da se Tonka mogla pomamiti za nekim drugim muškarcem, a nekad se nije mogla za njime... No o tome nije ništa govorio, psovao ju je jedino da je već prestara guska za kakovu ljubav, pa se i prijetio, prijetio da će je, ako mu još i dalje bude u kući pravila kravale, istući, pa je i sam dati zatvoriti, barem ni prstom neće maći, ako Tonku bude dao zatvoriti tko drugi...

No ipak, premda je bila svjesna koliko ona, kraj svoje gluhoće i nemogućnosti da radi te nađe kakvu slobodnu službu, zavisi od njega i njegove dobre volje, Tonka se ipak nije

dala zaulariti ni od njega. Vikala je i derala se i na njega, a kad je došlo podne drugoga dana, nije i opet Daru mimo sebe pustila a da joj ne kaže bar prasica i ne zaprijeti joj se šakom...

Na sreću, Dara nije reagirala, samo se zarumenila i pobrzala u sobu, nitko pak, pogotovo od kućepaziteljčine čeljadi, nije bio tako blizu da bi šta čuo i potpirio od Tonke bačenu žeravicu, tako da je ta žeravica njene srdžbe prošla tog podneva bez onakve vatre kako-va je to, gotovo u isto vrijeme, planula jučer...

Istom poslije se, od stare Jovanovičke, doznalo za Tonkino novo izazivanje i ludovanje. No pustimo to sad, došli smo do toga da je Tonki došla kantinijerka pa joj saopćila sve što je doznala od Jovanovički, i pogledajmo šta će Tonka sad na to.

Tek koji sat je prošao od toga da se ona, ne mogavši da se svlada, opet zadjenula o Daru. No da i nije bilo toga, ne bi li bilo isto? Posvetivši svoje uvjerenje borbom i u borbi doživljenim batinama i mukama, Tonka je, poput onih naivčina koji su, u mnogo kasnijem ratu, bili tim uvjereniji u pravo svoje borbe čim su se više tukli - poput tih naivčina i lukavaca, brojnijih na sreću u vladama negoli u narodima, Tonka je poslije jučerašnje tučnjave samo još tvrdoglavije vjerovala da je samo ona u pravu... Već se jednom pokazalo da je uzaludno bilo sve s čime joj se prijetio njezin uzdržavatelj, očuh, pa se tako isto pokazalo uzaludnim što joj je saopćavala, pa ju o tom, trubeći s time na zajednički uzmak, i uvjeravala kantinijerka.

Istina, u Tonki se opet ispela ona stara njena, uvijek na žalost samo trenutačna sumnja, da čovjek koji je otišao Dari uopće nije bio Đuka, i da je dakle moglo biti što joj je kantinijerka govorila sada, a već, pri jednom razgovoru i jučer, da se ona u svom sudu prevarila radi silne sličnosti između Đuke i onog čovjeka... I štaviše, sada joj se po prvi put u svijest vratilo ono u početku odmah zagušeno, za zaključke njene neprilično: naime, da je Dara u nedjelju već od rana jutra spremala i dotjerivala sobu, prema čemu je moglo biti vjerojatno da se unaprijed sporazumila sa svojim zaručnikom, baš zaručnikom, da će joj taj doći u pohode...

No prihvatiti pred sobom i priznati pred drugima takve vlastite slabosti misli, to Tonka nije ni htjela ni mogla, a opirale su se tomu i druge misli i druge činjenice. Dara sad lako govori da je njen Đorđe komi u toj i toj manufakturnoj radnji gdje ga može svako vidjeti - sada, kad je on, Đorđe, zapravo Đuka, izašao iz vojske... A što ona tvrdi, pa je pokazala nekakvu cedulju da Đuka uopće nije bio nikada vojnik, to... e-e-ej, tko joj može jamčiti, dok to ona sama ne može pročitati, da ju kantinijerka, u sporazumu s Darom, ili pak zato da ju umiri i odvraći od daljnjih svađa, u tome ne obmanjuje? Neka dođe Đuka sam pa joj to kaže - no to da on ne dolazi nego samo preko Dare šalje neke poruke, čak i onu bezobraznu da nju, Tonku, nikad nije vidio ni znao, nije li to samo njegov strah ili bar njezina laž? Pa onda, zašto su Dara i njena mati izričito kantinijerki kazale da Tonku ne kane tužiti sudu, opravdavajući to tobože tako da im je ispod časti da se po sudu potežu s takvom...? E-e-ej, krive su one, lažu, cijelu kuću hoće da prevare, i kantinijerku su, eto, već gotovo nasadile... Ali nju neće, e-e-ej, neće!

Tonka je opet uskipjela, i uzaludno je bilo kantinijerkino primjećivanje da Đorđe, kako joj je to rekla sama Dara, neće u kuću dok se sve ne smiri, i to radi toga što se radi greške na srcu boji uzrujavanja... Uzaludno je bilo i, barem blago, prijateljsko zastrašivanje da Jovanovičke, što nisu htjele dosad, mogu htjeti i učiniti odsad, pa Tonku, izaziva li i psuje li Daru dalje, ipak tužiti sudu... Tonka nije nikad čula da bi kojeg muškarca radi objašnjavanja sa curom koju je iznevjerio udarila kap. A suda se nije bojala, smatrala je da ga se razloga imaju bojati samo Jovanovičke, i tako je tvrdoglavo, bijesno, opravdavajući to i

time da joj je radi one gadure izgaženo i pokvareno pola rublja, ostala kod svoga uvjerenja, a s uvjerenjem i kod daljnjih prijetnja...

Tako je i dalje ostala samo ta perspektiva da će se smiješna i žalosna komedija - u koju kao da se, poradi kobne (ili i uobražene) sličnosti dvaju muškaraca, u domaćem, malom izdanju, prenio u život kazališni trik iz kakve talijanske renesansne lakrdije - ta komedija, ili još najbolje tragikomedija, da će se i dalje nastaviti samo sa svađom i tučnjavom...

I uistinu, sutradan kad je opet odzvonjelo podne i Dara se vratila kući, Tonku, koja je na hodniku iz ormara upravo vadila za ručak tanjire, i grizlo je i peklo da joj opet nešto dovikne, štaviše da joj u glavu baci tanjir...

No sad je, kao po dogovoru, Daru na hodniku dočekala njena mati, i još više, iza nje, kao da ju je pratio, uspinjao se stepenicama jedan kućepaziteljičin šegrt. Najvažnije pak je bilo da je iza tog šegrta išao još netko, a to je, danas došavši ranije no obično, bio Tonkin očuh.

Tonka je dakle stisnula usta, odnijela tanjire radije u sobu na sto.

No tada se, začeta upravo već za jučerašnjeg objašnjavanja s kantinijerkom, a danas možda još najviše djelujući da nije došlo do novog napadaja na Daru, učvrstila u njoj nova odluka... Kantinijerkina intervencija urodila je ipak nekim plodom: osjećajući se, makar i nesvjesno još, zatjeranom u tjesnac između toliko joj naglašavanih činjenica i njene vlastite strasti, Tonka je izlaz sve više nalazila u onoj trećoj mogućnosti koju je najprije istaknula, a onda je se odrekla baš kantinijerka: da je Đuka sad Đuka sad Đorđe, sad vojnik sad civil, a uvijek prefriganac i bečar...

Prefriganac i bečar, da! - tako nešto, samo ne onako jasno formulirano i objašnjeno, kako je to poslije učinila kantinijerka, osjećala je o njemu Tonka još od prvih satova njegove nevjere. Ostalo je samo još jedno sporno: šta je Đuka zapravo, vojnik koji se preodijeva u civila ili civil koji se preodijeva u vojnika?

Tonka se sjećala s kolikim je drugim vojnicima vidjela zajedno Đuku, i na mahove joj se činilo ispravnije prvo. No sjetila se i toga kako je i sama bila od prvog časa uvjerenja da je Đuka pušten iz vojske, a to je značilo - šta je značilo? Da je Đuka barem sada već samo civil? No prema tomu on uopće ne bi mogao biti prefriganac koji se preodijeva samo zato da lakše vara djevojke! Ne, on je morao biti civilom već i prije, samo tako se i može protumačiti Darina tvrdnja da se svatko može uvjeriti kako je on već godinama namješten u tom i tom dućanu kao komi. No kako se onda tako dobro snalazio s onim drugim vojnicima? Opet u tjesnacu, Tonka je to protumačila samo tako da je on te vojnike, kao da je i on soldat, ili prevario ili, još vjerojatnije, bio s njima u dogovoru, pa su mu oni, i sami prefriganci kao on, čak i uzajmljivali uniformu - oni njemu uniformu, a on njima civilno odijelo... Da, zato on i može po Dari u kuću slati neka pismena svjedočanstva da on nikada nije bio vojnik!

Tonka nije znala za logiku i takove neke njene varave pojmove kao što ih mogu pružiti silogizmi, i zato ju je to otkriće opsjelo kao da je pronašla Ameriku. I s tim otkrićem, po kojemu je, svejedno da li kao pretpostavka ili zaključak, izlazilo samo jedno: da je Đuka zbilja komi u tom i tom dućanu, kako je to tvrdila Dara - s njime u vezi upravo je i bila njena nova odluka.

Odluka: da ona tog ženskara koji se, tobože iz bojazni pred uzbuđenjem, a zapravo samo iz straha pred njom, neće da pojavi u kući - njega da ona sama potraži u njegovom dućanu.

I doista, bez mnogo daljnijeg promišljanja, osim o tome šta će Đuki reći... Tonka se poslije podne, čim je uredila kuhinju, kod kantinijerke točno raspitala kako se zove Đukin du-

čan, gdje je, kako izgleda. I obećavši kantinijerki da će u dućanu biti pametna, pa obukavši se u svoje svetačne haljine, točno onako kako je to bila obučena u onu sajmišnu večer, Tonka je zbilja otišla, potražila taj dućan.

Nije taj bilo teško naći, no ipak je i prolaznike pitala je li to taj... No i kad je dobila potvrdu, nije odmah ušla, a nije ni poslije...

Kod kuće je već smislila da će tu kupiti metar platna, potrebna ionako za krpanje očuhova rublja, a i smislila je da će Đuki postaviti prvo pitanje: da li je on pozna...

No ipak je oklijevala da uđe; kao vojnik na nekoj straži išla je ulicom samo gore-dolje i, najviše još, odnosno i stalno, samo zavirivala u dućan...

Bilo je ljeto, vrata od dućana su bila otvorena, zavirivati bilo je lako. No bio je to velik i prostran dućan i Đuku nije vidjela, on je mogao biti negdje sasvim na dnu, po strani... To bi možda bilo još dobro, ali je tu u dućanu bilo stalno mnogo svijeta, i zar je bilo moguće govoriti sa Đukom o stvarima o kojima je ona to htjela, pred tolikim svijetom i tolikim drugim namještenicima? Ili bi i to bilo dosta da ga samo vidi, uvjeri se da je on doista tu? I doista on?

Tu se već stala da ljuti: kako doista on? Bila je to misao koju je dosad stalno isključivala kao nemoguću: da Đuka koji je tu unutra nije uopće Đuka nego samo Đorđe, kako je to tvrdila Dara. Onda ga uopće nema ovdje, ni Đuka ni Đorđa! - zaključivala je sada radije ljuteći se, no s ljutnjom se miješao i strah, a šta onda ako je unutra zbilja samo Đorđe?

Zato, onda, da je ovamo došla da se uvjeri, te pravo ima samo Dara, a ne ona? Ne, ne, onda je bolje da kud drugud pođe kupiti platno...

Tako je to, eto, bilo kod nje, i ta srdžba i strah joj je vodio korake uvijek samo mimo dućana, tako te je bila još najviše okom u njemu...

No javljala se u njoj i druga, još odlučnija srdžba i drugi strah... Pred Darom je ona mogla biti hrabra, no drugo je to sad opet bilo naći tu hrabrost za objašnjavanje s muškarcem koji, sigurno ipak samo Đuka, neće više za nju ništa da zna... Šta onda ako on porekne da je pozna, ili i prizna, pa ju i sam otvoreno odbije od sebe, čak i otjera? U mislima na to, Tonka, ljutita već i sada na njega, nije ni na tren mogla jamčiti za sebe da se ne bi razvikala, psovala Đuku, učinila kraval. A to, a to - sjećala se i kantinijerkinih opomena i vlastita obećanja - s čime bi to moglo svršiti, počinjeno na tako javnom mjestu i pred tolikim svjedocima? I najvažnije, ne bi li time Đuku potpuno odbila od sebe, a još je uvijek moguće da se on, zasativši se tobožnje svoje zaručnice, i na miran način privučen opet onoj kojoj je i pripadao, vrati k njoj?

Tonkin strah i srdžba svršavali su, vidimo, opet s novom nadom. I baš ta nada, ona još najviše, bila je razlog da je Tonka, u tren kad je opet u svom mimohodu pred dućanom trebala okrenuti natrag, samo najednom produžila pravac pa, ne kupivši potrebno platno ni drugdje, srnula kući.

Istom kod kuće, i kad se već svukla, stala je da žali da ipak nije ušla u dućan i uvjerila se bar o tom da li je Đuka doista tamo, i da li je ono Đuka ili samo Đorđe... I nova joj nakana došla da pođe opet, pođe kasnije, pričekava Đuku kad se dućan bude zatvarao... No bila se već preobukla, a i eto, više i nije mogla izaći, a da to ne bude napadno i da samu sebe ne opovrgne...

Došla je kantinijerka, stala se zanimati šta je Tonka obavila u Đukinu dućanu... Je li govorila s njime?

- A-a-aj! - premda je mogla očekivati tu posjetu i pitanje, zbunila se Tonka sasvim nepripravna. No i brzo se snašla, izlagala se da do onog dućana uopće nije došla, jer je platno kupila u drugom, bližem dućanu.

Zašto drugom, zašto nije išla u onaj? Na to pitanje nije uopće pravo odgovorila; smotala je nešto da se okanila polaska tamo jer neće da se sa Đukom pred ljudima svađa...

Međutim su kantinijerku zvala iz sobe njena djeca, i ona je otišla, i zar ne s uvjerenjem da je Tonka bila baš u pravom dućanu i sama se tamo uvjerila o svojoj zabludi, samo to sad neće da prizna?

Tako nešto je to prostrujalo Tonkom dok je u kuhinji svojoj gledala pred sobom njeno nekako jako čudnovato lice... No za samu nju je to bila preteška, preopasna misao, i tada ju je mogla još svladati s mirom: znala je da nije bila u dućanu i da se nije uvjerila, ako već ne o istini, a ono niti o kakvoj svojoj zabludi...

No zato sutra, prekosutra i slijedećih dana! U svojoj gluhoj samoći i povučenosti, tim težoj što ju je, ograničivši se samo na najnužnije razgovore s njome, napustila nekako i sama kantinijerka, a očuh, kanda još uvijek ljutit na nju, samo šutio kraj nje i šutio - u toj samoći i napuštenosti, težoj i zato što se nije usuđivala oživljavati je s kakvim novim napadajem na Daru, Tonka je proživljavala sve mučnije dane, sve mučnije! Čeznja, ljubomor, neizvjesnost šta je, šta će biti, sve se to u njoj, vatrenoj još uvijek, miješalo kao ričet u kotlu. Đuke nije bilo u kući, on se sigurno s Darom sastajao gdje vani, jer je Dara dolazila kući kasnije no obično. A kad će on i doći ovamo, i dokle će čekati i hoće li dočekati da on dođe baš k njoj?

Sve manje je bilo nade, sve manje i zato što je kroz sve teške kore strasti pomalo ipak, i sve više, probijao razum, grizla ju, izjedala sumnja da li je, dok i Dara tako ustrajno ostaje pri svome, Đorđe ipak i Đuka? Da li je, nije li, o tom je Tonka nejedanput pitala i slike koje je na kutijama od biksa opet vadila iz najdonje ladice ormarića, ispod škarnicla. I gledajući u te slike, uspoređivala je lica koja su joj ostala u pameti od Đuke, jednoga i drugoga. No da, jest, obadva i ta slika, to je jedno, jedno lice, ali i... ali... - jednom zгодom prepala se Tonka strašno, zbunila se, ostala smućena od pitanja: da li je baš i njen Đuka sličan tim slikama?

U nenadanom vrtlogu sumnje njoj su se, kao uostalom u pravom vrtlogu kad se čovjeku zamagljuju sve stvari, zamagljivala sva lica, te među njima nije mogla raspoznati ni Đukino. Kako on zapravo izgleda? Tonka ga je vidjela samo jedanput, i to u uzbuđenom jednom stanju, većim dijelom uvečer, među mnogo svijeta, pod varavim svjetlima, nasamu većinom u mraku...

No šta! - trgnula se; ako joj već svijet kaže da je gluha, nije ona slijepa, sjeća se dobro svoga Đuke! Đuka je samo takav kakav je tu na slici, a takav je... no je li uistinu takav i onaj Đorđe?

Muke je mučila; mučila je muke, i to sve kraj stalne, nesmetane mogućnosti da učini što nije učinila onaj prvi puta, pa pođe u dućan, sačeka Đuku-Đorđa ili i samo Đorđa pred dućanom... I mirno da ga pita, sasvim mirno... konačno ne mora uvijek biti samo svađe!

No premda je mislila na to, Tonka nije smogla tu hrabrost. Bolje reći, ona je svjesno radije ostajala u mraku. Ima ljudi koji, pogotovo kad ih je tako odgojila religija, radije ostaju u mraku u kome se mogu nadati makar i varavoj sreći, nego da se potrudu da dođu na svjetlo u kome ih čeka, što je redovito neizbježno, samo bolna istina. Tako, u čemu je na primjer, mnogo puta, ta hiljaduljetna već vjera u nebo, iako razumnost te vjere danomice, tako reći pred očima vjerujućega, obara ne samo možda znanost u nekim kabinetima i laboratorijama nego prosta i mala pojava smrtnoga mravca kojeg taj vjerujući sreća na svome putu...? Čovjek, u svom instinktu za životom, a često i u želji da se još jednom sretne s onima koje je volio i koji su ga ostavili, on se boji svoga konca; smrtnost, potpu-

na smrtnost svega, za njega je samo bol i strahota, i radije se okreće od istine, omamljuje se i sretan je u obmani!

Tonka je bila čvrsta i bigotna katolikinja i iluzionarnost u kojoj je bila odgojena obzirom na život i smrt mogla je djelovati, i sigurno je, iako tad bez svake veze s mislima na smrt i nebo, djelovala da je u iluziji radije živjela i u svojoj ljubavi...

No strah od sloma svake nade i sreće nije joj ipak donosio sreću, kao što ni onima koji vjeruju u nebo ne donosi ta vjera nebo na zemlji... Bol, očaj, stalno uznemirenje i potlačenoost bila je u njoj sve veća i veća. Vratila se opet molitvi, ne više molitvi sa zrnjem graha nego sa zrnjem prave krunice, i molila je, a da sama nije pravo znala šta i zašto... I baš kad je, posljednji dan pred novu nedjelju, najviše opet molila u svojoj kuhinji, tada za to da, ako je Đorđe neko drugi, dođe k njoj bar pravi, došla joj je mjesto kakvog olakšanja i utjehe samo nova, već i neočekivana pakost, zapravo kazna...

Iako još nije bilo vrijeme pobiranja stanarine, došla je kućevlasnica, pozivala ju na red što je u kući pravila tolike skandale i, i - to je Tonka razumjela tek od kantinijerke kojoj se dogodilo isto - otkazala joj je, i njoj i očuhu, stan...

Istina, Tonka to, ni kućevlasničine grdnje, a poslije ni njen otkaz stana, nije primila s kakvim velikim uzbuđenjem. Na grdnje je odgovarala samo s time da su joj tu njeni neprijatelji gazili rublje i da kućepaziteljica smije imati purana, a ona ne smije imati kokoši. Inače, inače - bila je odviše potlačena, i odviše već uzdrmane vjere u svoje vlastito pravo, da bi se uzrujavala i vikala... spominjala što možda i sa svoje strane o Đuki... Što se pak otkaza tiče, o, da, ona je znala da je to kućepaziteljičino maslo; potvrđeno joj je bilo i time što je o podne baš kućepaziteljica, sa zluradim, nepritajenim veseljem u licu, isporučila kućevlasničin otkaz njenom očuhu. No nije li i bolje bilo da odavde otiđu, otiđu iz te kuće?

Drukčije je, međutim, mislio očuh, koji je volio ostati u toj kući jer mu odavde nije bilo daleko ići na njegov posao. No ostavimo sad to, njegovu ljutnju i predbacivanja; ostavimo i to da se Tonka tad ipak razljutila pa se bar pred očuhom razvikala protiv kazne koju nije zaslužila ona nego drugi - i Jovanovičke i kućepaziteljica...

Nego, došao je drugi dan, došla je nedjelja. Tonka je jedva jedvice dočekala poslijepodne. Očuh je opet otišao od kuće, ona opet ostala sama, čas bila na prozoru u sobi, čas u kuhinji... Čekala je, čekala hoće li Đuka ili Đorđe bar Dari, ako ne k njoj... No mjesto da je vidjela kako dolazi Đuka ili Đorđe, vidjela je kako, našušurena i nalickana kao da ide na bal, izlazi Dara.

Išla je sigurno na sastanak... Tonka se, spazivši je sa prozora, jedva opet svladala da joj ne dobaci kakvu psovku - takav ju je spopao ljubomor. No javila joj se druga, kako joj se samoj činilo, pametnija misao, da se i sama brzo obuče, i neprimjetno Daru, a i onoga, onoga... dečka... uhodi, kuda će, šta će!

No to nije moglo biti tako brzo; s druge pak strane, šta je i za nju, poslije odlaska Dare na sastanak, imalo smisla ostati i čekati nešto kod kuće?

Obukla se dakle ipak, opet sve točno kako je to bila u onu sajmišnu nedjelju, uzela i molitvenik. Već dvije nedjelje nije bila na svojoj inače tako obligatnoj večernjici kod jezuita; strah i grizodušje ju je obuzelo, pošla je dakle tamo.

VII.

Danas je u crkvu došla ranije nego prošli put. U jednoj klupi, baš blizu propovjedaonice, našla je čak i mjesto da sjedne. Sjela je dakle, skrušila se i skrušena tako ostala za cijele propovijedi, a pogotovo za večernje. Propovjednik, neki sitan, vatren staračac, govorio je reskim, prodornim glasom o nekakvim misijama (ili mesijama, jer šta je to misija?) koje šire slavu božju negdje daleko među crncima i, za koje dobre, vjerničke duše treba da žrtvuju barem novčić... Tonka je u sebi odlučila da će za proširenje slave božje među crncima dati i dva novčića, no usprkos toga ona se, sve i skrušena, osjećala za cijele propovijedi nelagodno. Premda je propovjednik imao pred sobom i mnoga druga lica, njoj se stalno činilo da on gleda u nju, kao da prozire da dvije nedjelje nije bila u crkvi, a prozire i to zašto nije bila, u kakav se uvalila grijeh i strast... No ta nelagodnost je prošla potpuno za večernje. Na oltaru su opet zasjala svjetla od svijeća i oduhovljena elektrikom, na koru su opet zabrujale orgulje, i crkvom je opet zalelujala pjesma, zalelujao tamjan. I sve ju je to danas omamljivalo drukčije no prošli puta, danas ju orgulje nisu plašile, bile su možda i predaleko, danas se mogla moliti, skupiti se u sebi, moliti se.

I molila je. Molila da joj bog oprostí njenu strast i ljubav, pa joj i pomogne doći načisto šta je s njenim Đukom, da li je on i Đorđe ili je, bogzna zašto ne dolazeći, samo Đuka. A molila je i zato da dragi bog, ako je Đuka i Đorđe, opameti tog njenog, samo njenog dečka i vrati ga njoj, možda i tako da se on i Dara danas na sastanku zavade...

I tako je molila, i za sebičnu tu prošnju nije ju podišao možda kakav nemir; nemir je imao doći tek poslije svršene večernje, pogotovo već vani, na ulici.

Na izlasku, ona je crkvenjaku u škrabicu bacila dva novčića za mesije među crncima, no bilo je to baš kraj onog oltara na kome je bio naslikan vojnik u oklopu. Zapela je pogledom o tu sliku, zarumenila se, i kroz rumen kao da joj je i vojnik na slici postao crven, ah, crven ne samo njegov krst na grudima nego i hlače i šljem...

Vani, na ulici, ona je stala kolebala se kuda bi. Obratno negoli nebo one nedjelje, modro i vedro, a poslije puno zvijezda, danas je nebo bilo natušteno. A natuštilo se još više dok je ona bila u crkvi, i svakoga časa je mogla pasti kiša. Najbolje bi dakle bilo da pođe kući.

No vuklo ju je, vuklo drugud, samo da pogleda, samo da priviri... I prošla je ugao na kome se prvi put sreća sa Đukom, prošla i mjesto gdje joj je on pobrao molitvenik i sličice, došla na Sajmište. Stajala je na pločniku, nije prešla cestu, nije se umiješala tamo u svijet, kojega je opet bilo mnogo, mnogo... Samo je gledala, napinjala pogled, izbuljila oči pogotovo, kad se tamo što zacrvenilo. No, a crvenilo se vrlo često, i ne samo haljina na kojoj ženi nego i hlače, hlače... Nije li u kojima od tih hlača njezin Đuka? No kako bi on mogao biti kad je danas, sigurno samo kao civil, na sastanku s Darom? Ili on nije taj, pa je sad ipak tu?

Tonka je već učinila, korak da pođe tamo; pogledom se zakačila za uznjihane lađe na njihaljci, pa za drvorede kostanja tamo otraga iznad ograđenih polja, i to ju je mamilo također... No nije još došla do sredine ceste, a tamo, između bioskopa, panorame, vrtuljaka i njihaljki, mirno dotad uskomešan, uzmuhaio se, upravo divlje se usplahirio svijet, jurnuo na sve strane, velikim dijelom baš i ovamo, kao da je tamo pala bomba.

No, naravno, nije još tada bilo kod nas vrijeme za takove sumnjive eksperimente, i nije to pala bomba; samo se iz rasrđenih crnih nebesa prolio pljusak.

Kao drugima, tako ni Tonki nije preostalo drugo nego da se kud skloni, pa se okrenula i potrčala do prve kućne veže.

I drugi svijet se tu nabio uz nju, pa čak i dva crvena kanonira. No bila su joj sasvim nepoznata. Ili su oni možda poznali nju, dok su je toliko pogledavali? Možda su to oni s kojima ju je ostavio Đuka? Tonki je već došlo da se sasvim protisne do njih, pita ih za Đuku... No vani su na pločniku protrčali drugi kanoniri, i ova dvojica otisnula su se za njima.

Više nije bilo tu kanonira, i Tonka je gledala pred sobom samo svijeće koje su na pločniku pravile jake kaplje pljuska, a gledala tamo i spram njihaljki, panorame, i dalje... Još čas prije bučan, mnogoljudan, šaren prostor ispraznio se sad, smirio se i potamnio; bilo je kao da se usred Karnevala najednom pojavila Pepelnica. Nešto ljudi stisnulo se samo pod razne prodavačke šatre i pod nadsvođen prostor bioskopa, njihaljki i vrtuljaka; sve ostalo se razbježalo ulicama, sakrilo se po vežama.

Tonka je onamo gledala samo sa sve većom tugom. Mrtve njihaljke, mrtvi vrtuljci, sve odjednom zastalo, prekinuto, pogašeno, mirno i ukočeno kao i oni drvoredi tamo iznad ograđenih praznih polja - ah, a kako bi bilo divno da je sve ostalo kako je i bilo, pa tu ona našla Đuku, popela se s njime opet u njihaljku, a onda pošla tamo pod one kistanje, marker i u kopanju!

No ne, ništa od svega toga, sve je propalo odmah čim je stignula, pravo se ni ne ogledavši ovdje - tek, nije li to možda baš božji znak da njoj ovdje nema mjesta i tu da ne traži svoje veselje?

I rastužena i zbunjena, Tonka je još jednom, kao da ga svega hoće primiti u svoju dušu, obuhvatila pogledom prostor njene prve i jedine ljubavi pa se izvukla iz veže, potrčala odavle.

Pljusak je prestao, pretvorio se u običnu kišu, ona se držala zida, rukom uzdignula skutove haljina i trčala kući.

Trčala je, trčala, i eto, dotrčala je u ulicu, i u ovoj već blizu velike, crvene zgrade, s nekoliko čudnih, kažu, mađarskih tornjeva, s nekoliko ulaza, od kojih svijetu za prolaz obično služi samo jedan, i s velikim jednim, šarenim i izbuljenim grbom u krugu visoko iznad pročelja - tako visoko da ga još nikad demonstranti nisu mogli politi tintom... To je pošta, crvena, od neokrećenih, neožbukanih opeka sagrađena i kao kakva klaonica, valjda Hrvatima na strah, crvena pošta. A pred njom, kroz cijelu tu ulicu, položene su, strče iz ceste tramvajske tračnice, i eto, upravo odozdo, Tonki iza leđa, od strane kuda je došla, dolazi, zvoncâ i vuče se tramvaj. Tramvaj još konjski; malena, niska, zdepasta kolica, sa zdepastim velikim brojem sprijeda i odostrag, a sprijeda i sa zdepastim oblim, tromim konjem koji kola vozi pognute glave kao da spava, a ispod vrata mu visi i klata se maleno, zdepasto zvono.

- Tam-tam, tam-tam! - zvoni to zvono, i eto, Tonku je već prestigao tramvaj, no tko to, zavinuvši ovamo iz pokrajnje ulice, baš one u kojoj je jezuitska crkva, trči upravo spram nje, prestizava je, a da je pri tom gotovo nasrnuo na nju?

Usopljena već, Tonka je usporila korake, no i stala, ukočila se nasred ulice kao kip.

Varaju li je oči; je li se to pred njome, mnogo uvećana, javila samo slika sa kutije od biskusa?

Ne, ne, to je odista Đuka, živi i pravi Đuka!

- Đuka! - trebao je to biti krik, no bio je samo šapat, zbunjen, polumrtav šapat.

Đuka, i zbilja on, u crvenim hlačama, sa crvenom kapom, ulaštenim, sada malo zablacnim čizmama, pa s ufitiljenim brcima - on se sada doduše okrenuo, a okretao se već i prije, no zar na nju?

Iza njega, i sad već također pred sobom, Tonka je vidjela malenu i vitku ženicu, u pokraćenim suknjama, u visokim, škripavim cipelama, garava, duguljasta, no ipak puna lica, a očiju crnih, vatrenih, živih kao u vjeverice.

- Anka, žuri se, pobjeći će nam tramvaj! - okrećući se vikao je spram nje Đuka, i tramvaj još nije stao pred poštom gdje je bila stanica, a on ju je pričekao, uhvatio ispod ruke, porjurio s njome dalje.

Tada tek, na njegov taj gest rukom koji ju je itekako živo podsjetio na vlastiti doživljaj s njime - tada je tek Tonka oživjela, uspjela da se makne, potrči i poviče glasno, možda po svoj ulici čujno:

- Đuka!

Tramvaj je već stajao, Đuka je sa svojom Ankom bio još nekoliko koraka daleko. Čuo je, morao je čuti njezin povik. Okrenuo se, vidio nju gdje trči, prepoznao ju je; ako je već prije nije prepoznao, morao ju je prepoznati sada. No kao da se još brže okrenuo spram tramvaja. Njegova Anka je na povik malo zastala, on ju je povukao za sobom, upravo ju kanda rinuo u tramvaj.

No tramvaj, radi ulaska drugih, još nije krenuo a Tonka je već bila pred njim. Blijeda kao kreda u licu, napô spale marame na glavi, ona je dahtala, dahtala, skakala očima s njenog, suparničinog lica, na njegovo, Đukino, i prvo što je mogla reći bilo je ono što je čuvala za slučaj susreta u dućanu:

- Đuka, poznaš ti mene?

Đuka je nešto živo šaptao svojoj djevojci, valjda joj objašnjavao koja je to žena, jer ova se na nju porugljivo, prezirno smješkala. I njoj, Tonki, on ništa ne reče no:

- Marš! - i okrenuo se na drugu stranu.

Njegov okret, njezin smiješak, smiješak žene za koju je najmanje računala da postoji, u Tonki je, malo još uvijek sretnoj da ga je našla, uzdigao prve talase bijesa. Zafrknula je nosom, zamektala je što je samo mogla s uvrijeđenim izrazom u licu:

- Ne poznaš me, sada, kada imaš drugu? - i u isti mah joj se otelo: - A gdje ti je Dara?

Tramvaj se maknuo, i Đuka se doduše naglo, kao u začuđenju okrenuo. No da je što i kazao, za Tonku to ne bi bilo tako važno; važnije je bilo ono što je učinila, s čime joj je odgovorila ona njegova gadura; ona se smijala i učinila prstom kružić na čelu...

Čovjek ne treba znati mnogo ili i ništa o geometriji i psihijatriji, pa da ipak znade šta to znači: prstom učinjen kružić na čelu. Tako je to bilo i s Tonkom, i taj kružić bio je kao prvi krug vrtloga koji se raspomamio u njenoj duši, sve jači, širi, burniji... Još dok je ovamo trčala i još prije nego je Đuku išta pitala, nju su samo zaskakivala pitanja: kako da je sada Đuka s jednom drugom, a imao je biti s Darom? Ne znači li to da on nije Đorđe, i Đuka i Đorđe su uistinu dva čovjeka? No ne može li biti i to da je Dara danas otišla kud drugud, ili su se njih dvoje, kako se ona i molila, posvadili, pa je sad on već našao treću? Da, jedno ili drugo, ali to je, to je: - prefriganac i bećar, on se opet preobukao u uniformu, samo da lakše lovi i vara djevojke! A-a-aj, takova svinja! - koliko ga je dosad još uvijek štedila u svojoj duši, raspomamila se sada Tonka na njega u buri bijesa. I pomaknula se, poletila za tramvajem, trčala nekoliko koraka, zatim stala, uzdignula pesnicu, raskoračila se bez obzira na okolišnji svijet:

- Svinja! Lopov! Zatvoriti bi te trebalo kao najgoreg fakina! Srama nemaš, svaki dan drugu varaš! Svinja, i ti i ona tvoja ciganka!

Ona bi se možda i duže drala, no tramvaj se udaljivao, udaljivao, a tu se oko nje stvarao sve veći krug ljudi. A samo odnekud, a da ga dotle nije ni vidjela, pojavio se tu pred njom i stražar. I zanimao se:

- Šta je? Šta se dogodilo? Na koga to vičete?

Tonka međutim, čim je vidjela stražara, prepala se, samo je drhtala, drhtala, možda i ne toliko od straha koliko od još nestišanog bijesa.

- Lopov je on! Poštene žene vara! - rekla je ipak samo još u posljednjem porivu hrabrosti, a onda se okrenula, kao da stražar pred njom nije bio stražar nego magla, i probijala se kroz svijet.

Stražar je bio čovjek onizak, plećat, s izbočenim jagodicama i velikim brčetinama u licu, i izgledao je više dobroćudno nego strašno. Bio je to onaj mirnodopski stražar, bliži možda londonskom svom kolegi, iako na glavi nije imao šljem a u ruci pendrek. On je još imao plitku, crvenu kapu na glavi, pod vratom svijetao, metalan polumjesec, o boku dugu sablju, te iako je katkad u uličnim bitkama znao s njom na koga zamahnuti ploštimitice, bio je ipak, u suštini svojoj, srasao s gradom i njegovim ljudima, bio je među njima kao purgar u uniformi. Tako se dogodilo da je stražar, koji se pred Tonkom pojavio da ureduje, na njene još uvijek nesuvisle riječi i prost nenadan nestanak ispred njega, reagirao bez svake daljnje ekspanzije.

Samo se okrenuo za njome, gledao ju čas nekako u čudu, zatim se čak, kroz krupne svoje brčine, i osmjehnuo te rekao:

- Ajte, ajte doma, bolje je!

Bapska posla! - izgleda da je to i njemu bilo na umu, kako je to i izričito kraj njega, sa smiješkom na licu, rekao netko iz publike. No već se on okrenuo i vraćao se na svoju službenu sredinu ulice natrag.

Drugi svijet se međutim još smijao, pravio primjedbe, mnogi se i obazirali na Tonku.

No ne videći ništa, ne čuvši ništa, Tonka je srtala, jurila kući. U prvi mah ogledala se jedino da li za njom ide stražar, a zatim je gledala samo preda se. Gledala je preda se, i u zamagljenim očima bila joj je stalno samo jedna slika: Đuka i ona ciganica u tramvaju, a tramvaj odlazi, odlazi, ostavlja nju samu na ulici... O, lopov, lopov, i za kakvog fakina se ona tukla i svađala i sad maloprije gotovo čak došla i u zatvor! Lopov, lopov, njega bi zatvoriti trebalo, sutra će ići u dućan i onda ga prijaviti da se preoblači u vojničko odijelo, samo da lakše vara poštene žene... Ali, zar je ona ciganica poštena? Zar je možda poštena i Dara? Ne, ne, i tako je možda dobro, ako je ona, Tonka, izgubila dečka, izgubila ga je i Dara, oteto prokleta, nepoštenje joj se osvetilo!

U Tonkin mračan bijes pala je i zraka zadovoljstva, usopljena, disala je lakše... Tako je došla i do kuće.

No tu... no tu...! Ima i uvijek je bilo i valjda će uvijek biti slučajeva u životu koje kao da, po zlobi njihovoj, izmišljava (i zato je i sam izmišljen) sam đavo; takav jedan slučaj dogodio se i Tonki, gotovo pred samim ulaskom u kuću. Jedva što je u mucu svojoj osjetila barem malo zadovoljstva, stigao ju je udarac, možda još i teži nego onaj pred poštom.

Pred njom, žureći također radi kiše pod krov, pojavila se, dolazeći sa suprotne strane, Dara. Ne sama. I dečko je bio s njom, i dečko. Visok, stasit, crnih, ufitiljenih brkova, u isto onakvom civilnom odijelu kao prošle nedjelje... Sad u civilnom, i s Darom, a malo prije... ah, još nekoliko koraka daleko, izbuljila je Tonka oči na njega, je li to on, Đuka?

Dari i njezinom dečku je očito bio neugodan taj susret. Ona kao da je čak malo zastala bila dalje... No baš kao Đuka onu svoju ciganicu, on ju je trgao, glasno joj rekao da sad nema više natrag... I, samo promijenivši strane, on prešavši na stranu spram Tonke, kao da je time kani od nje zaštititi, oboje su zakoračili još brže, upravo uletili u vežu.

Sama Tonka je stala, propustila ih pred sobom. Oni su proletili mimo nje, no i to kratko, kratko viđenje, pogotovo, jer joj je on sada bio još bliže, pa ju i pogledao u lice, bilo je dovoljno, dovoljno da za nju, kao u kratkom, okomitom potresu, propane, sruši se u ništa cijela, toliko branjena zgrada njenih iluzija, snova i, najzad, barem utjehe... Darin dečko je doduše imao ufitiljene brkove, ali mnogo manje i kraće, oči mu, obasjane nedalekom, već radi sumraka zapaljenom svjetiljkom, nisu bile crne kao u Đuke nego sive, sive, samo jako upale, podvučene kolobarima, kako to sigurno nisu bile u Đuke! I uopće, sve je inače u njegovom licu bilo različito, a bio je to ipak onaj čovjek iz prošle nedjelje, Đorđe dakle, uistinu Đorđe, nikakav Đuka!

Poražena tako da je jedva pokrenula noge, Tonka je oborila glavu; sav dosad nemoguć stid švignuo joj je sa krvlju u lice, te je kroz praznu tamnu vežu prošla kao da je tu gledaju, smiju joj se stotine očiju.

Gore, u stanu, nije ni znala da se već svukla i preobukla. Sjedila je nezakopčanih haljina za stolom i zurila preda se u pod, zurila. Trgnula se i zakopčala se tek na dolazak kantinijerkin. Kantinijerka danas nije nikud otišla sa svojom obitelji na šetnju; imala je danas poslije podne, kao uostalom već i prije podne, drugoga posla... O tome je sada pripovijedala Tonki. Ujutro naime, baš koji sat pred tim kako je trebao biti zaklan za nedjeljni ručak, nađen je bio kućepaziteljčin puran u drvarnici mrtav. Mogao je crknuti i od čega drugog, no kućepaziteljica je odmah pronašla da joj je purana za osvetu radi otkaza stana sigurno otrovala njena neprijateljica, kantinijerka. Zato već prije podne svađa, a zato svađa nanovo i po podne, baš kada je Tonka bila odsutna.

Nje se ticala ta svađa; ticala se nje već ujutro, jer je tada, kako joj je to saopćila odmah kantinijerka, kućepaziteljica optuživala za trovanje purana i nju, Tonku! Tonka se tužila kućevlasnici radi purana, sigurno je dakle umiješana i ona!

I da očuha nije bilo kod kuće, Tonka bi se sigurno umiješala u svađu... No očuh joj nije dao; tada je njemu bilo dovoljno, kao Tonki pred neki dan, da se kućepaziteljice nagrdi u sobi... A sad, sad još nije bilo očuha doma, sada je mogla sve, samo ako bi s time opet htjela započeti kantinijerka, kako je to ovu sigurno i dražilo...

No ne, Tonka je slušala i šutjela, šutjela i slušala... Šta je uginuli puran spram njene uginule ljubavi! Njoj se grčilo srce, jezik joj je bio mrtav i zaplašen da bilo šta kaže, u očima ju je peklo, zapeklo još više kada ju je kantinijerka, odilazeći nekako nezadovoljno, zapitala: da li zna da je u kuću sa Darom došao opet Đorđe?

Zna, ne zna, bilo joj je na jeziku da kaže, no samo je pogledala kantinijerku s kakvim izrazom u licu je to ova pita, pa je uzdahnula, uzdahnula teško...

Ostavši sama, Tonka je i opet sjedila dugo, dok nije došao očuh i tražio večeru. Tonka se dignula, prešla u kuhinju, zapalila svjetlo, naložila i vatru. Večeras je očuh za večeru imao od ručka preostalu juhu, trebalo je tu zagrijati. I namjestila je lonac, no i opet ga odmaknula. Sagnula se spram najdonje ladice u ormariću, izvadila kutije od biksa, čas ih još gledala.

Je li to i Đuka, sad odista, je li on? Lice je bilo kao što je bazarska lutka spram svakog pojedinog djeteta, bezizražajno, općenito. Jedino ga je izražajnim činila uniforma - po njoj, i najviše samo po njoj mogao je to biti Đuka, no i svaki drugi kanonir, ako je uopće bio kanonir... Tonka, razumije se, nije to baš mislila tako; njoj je sad, poslije drugog viđe-

nja sa Đukom, po duši samo mutno plelo da i sam Đuka od te slike izgleda i drukčije, zbilja drukčije...

A svjesno i jasno mučila ju je bol: O, kako je suluda i slijepa bila njezina ljubav, kako je to, nakon tolikih nada, naprega i patnja, svršilo sve žalosno! Htjela je cijeloj kući pokazati da i ona može imati svog dečka, a eto, nema ga, sve ga druge imaju, i Dara svoga, i svoga ona ciganka, a ona nikoga, opet i sigurno zauvijek više nikoga... Đuka, Đuka, eto, i jušicu si tu mogao imati - žalostivno su se Tonkine oči okretale spram otkrivena, plava lonca s juhom - no ti si tu jušicu prezro, prezro i ženu koja te je voljela! Možda zato, jer si već prije imao drugu, onu, onu... i ona ti nije dala ovamo? No zašto si onda nesretnu tu ženu, tvoju, tvoju Tonku zaluđivao ma samo i na tren?

Tonkine oči su se zamaglile sasvim, i nije to bila više samo magla nego još i nešto gušće, teže, bile su suze... No, tinjajući dosad, i bijes je opet usplamtio u njoj, skupila je sve kutije biksa i bacila ih u vatru.

Vatra ih se primila odmah; masne iznutra, zapucketale su, zacvrčale kao da se palilo nešto živa... Izgarale su, izgarale ljubljene kutije, nestajao je na njima Đuka, nestajale sve nade. Sve se pretvaralo u pepeo, i u pepeo taj, kako se ona nagnula nad štednjakom, padale su Tonkine suze, ipak konačno i suze - teške i besplodne, kao što su redovito sve suze i sve što pada u pepeo.

Na vratima se javio očuh, bio je nestrpljiv šta je s večerom. Tonka se samo na tren okrenula spram njega, i odmah natrag da je očuh ne vidi plakati, a istodobno je naglo povukla lonac natrag na rupu, plavi lonac juhe samo još za očuha...

Kroz mjesec dana, što je još Tonka ostala u kući, izašla je još više na vidjelo sva njena zabluda. Netko ju je čuo i vidio kako se ona pred poštom pravdala i vikala na kanonira, Darina majka se pobrinula da se dozna kako je Tonka, neposredno nakon toga, razrogala oči kad je pred kućnim vratima vidjela njenu Daru sa Đorđem u civilu. I smiješno je to bilo, pravile su se mnoge šale - na sreću, međutim, Tonka je za to doznavala malo, jedino toliko koliko joj je to, tog cijelog mjeseca nešto neraspložena spram nje, pričala kantinjerkica.

Inače, bio je to mjesec u kome su se nastavljale svađe između kućepaziteljice i kantinjerkice. Njihova parnica, sudska, u tom mjesecu nije završila, no kućna parnica se nastavljala, gomilala nov materijal za rješavanje sudske. I puran je tu još uvijek igrao ulogu, tim više što su se našli svjedoci da je purana zbilja otrovao kantinjеров djetić; postojao je naime i taj. I onda još nešto: Dara se u tom mjesecu formalno zaručila sa svojim Đorđem. Onda je došao od Tonke i mnogo očekivan dan kad se ona s očuhom odselila. Odselila se daleko, na sasvim drugu stranu grada, i više se nikad nije vraćala u tu kuću. I glasovi o njoj dolazili su sve manje, konačno sasvim utihnuli. Dugo godina poslije, već poslije velikog rata za kulturu i civilizaciju, čulo se jedino da se njen očuh, radi starosti otpušta iz posla, od očaja objesio. Šta se poslije toga, poslije sloma te jedine njezine potpore, dogodilo s njome, kako je živjela, živi li još ili je i ona, kako nas to bar »partacetli« tješe: blago u Gospodinu usnula, to je zavijeno u mrak, kako su u mrak obično zavijeni život i smrt malih ljudi, onih s periferije, s periferije života uopće.

Živiš li još, Tonko, oprosti ovu indiskreciju dalekih uspomena na te; jesi li u statusu mrtvih, onda je i svejedno je li ti spomenik ovakav ili onakav - a mi smo ti ga tu dignuli ne toliko radi tvoje smiješnosti - smiješni su bili i drugi! - koliko radi tvoje patnje i nesreće u kojoj si među drugima bila sama, osamljena, bez utjehe.

RJEČNIK

Adonis – vrlo lijep mladić (iz grčke mitologije)

ajeršpajs (njem. *Eirspeise*) – omlet, kajgana

berdet (tur.) – berda, bajs, veliki žičani instrument

Betribslajtung (njem.) – uprava

biks (njem.) – viks, voštilo, laštilo, mast za cipele

bozadžija (tur.) – prodavač boze, vrste orijentalnog slatkog bezalkoholnog pića

cilindraš – osoba koja nosi cilindar, fini gospodin (ironično)

courbetovski – pridjev prema franc. slikaru Gustaveu Courbetu (1819-1877), utemeljitelju pravca realizma

deus ex machina (lat.) – bog iz stroja; kada u antičkom kazalištu pjesnik nije mogao riješiti zaplet u drami, spuštao je na pozornicu lik nekog boga koji bi razmrsio situaciju; neočekivana osoba ili događaj koji donose izlaz iz neke situacije

Fihplac (njem.) – sajmište

flundra – uličarka, bludnica; izraz prema prostitutkama iz Flandrije koje su slijedile plaćeničke čete za vrijeme tridesetogodišnjeg rata u 17. stoljeću

hauzmaistorica (njem.) – ženska osoba ili žena osobe koja vodi skrb o stambenoj zgradi, kućepaziteljica; najčešće je vodila računa o čistoći zgrade

kantinijer – osoba koja radi u kantini
Klopstock, Friedrich Gottlieb (1724-1803) – njemački pjesnik, autor epa *Mesija*

klovn – klaun

kopanja – pojilo za stoku

kostanj – kesten

lampaš – fenjer, svjetiljka

Lessing, Gotthold Ephraim (1729-1781) – njemački književnik i teoretičar umjetnosti iz razdoblja prosvjetiteljstva, autor rasprave "Laokoon ili o međama slikarstva i pjesništva" koja se smatra temeljem moderne filozofske discipline estetike

obdulja (tur.) – utrka

panoptikon (grč.) – izložba voštanih figura, znanstvenih aparata i sl. u cir-kusu; također i vrsta širokog filmskog formata

partaceti (franc.-njem.) – osmrtnica

revolverprogres – beskrupulozni napredak, progres pod svaku cijenu (misli se na "divlji kapitalizam")

rubensovski – pridjev prema nizozemskom baroknom slikaru Peteru Paulu Rubensu (1577-1640)

Strasnoff, Ignjac – mađarski prevarant koji je uhićen i osuđen 1906. godine zbog čega je izbila velika afera; lažno se predstavljajući kao plemić koji nastupa ispred Ugarske vlade, prevario je crkvene velikodostojnike, političare, čak i bana Pejačevića

Voronov, Sergej Abramovič (1866-1951) - ruski kirurg koji se 1920-tih i 1930-tih u Parizu proslavio transplatirajući ljudima tkivo majmunskih testisa radi terapeut-skih razloga, za usporavanje starenja i slično; proslavio se i obogatio, ali je kasnije njegova tehnika osporavana i ismijavana